

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ.

14,313

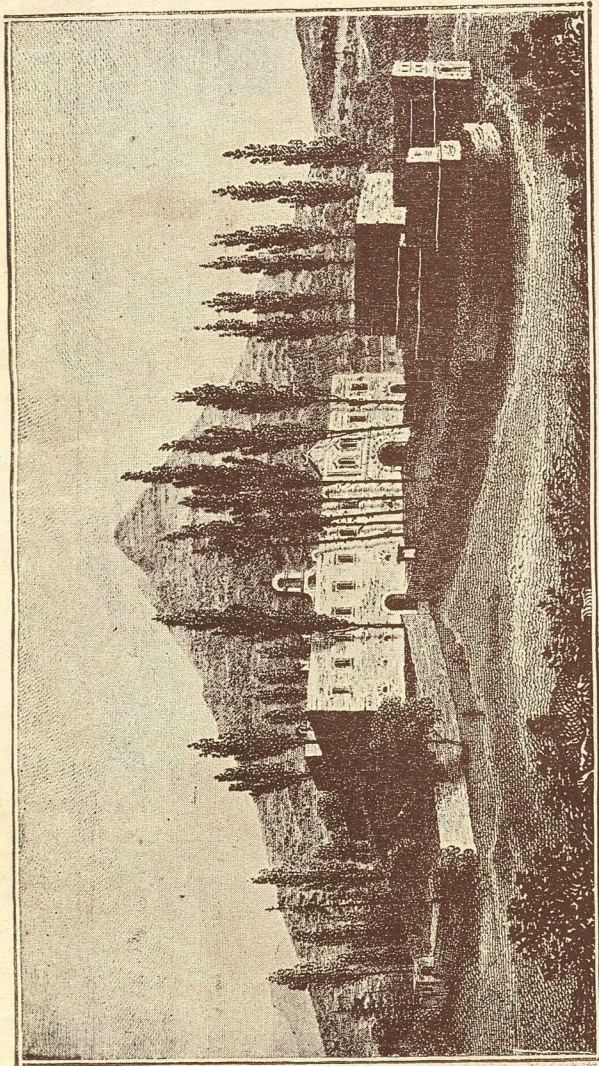
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ.

10/1967

Γεν. ἀριθ. 1Ε'
Κατηγορία 174
Είδ. ἀριθ. 174

127-250

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ

ὄπως ἴτε τοὺς πρώτους χρόνους τῆς καταλήψεως
τῆς Κρήτης ἀπ' τοὺς Τούρκους.

ΑΦΟΡΜΕΣ

Νὰ πῶς ἄρχισε ἡ σκέψις τῆς πρώτης Κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα τοῦ φρικτοῦ μαρτυρίου τῶν χριστιανῶν, πού ὁ στεναγμός τους ἔφτανε ὡς τὰ Σφακιανὰ βουνά, ἡ Αἰκατερίνη ἢ Β' μὲ τὰ μεγάλα πολιτικά καὶ πολεμικά σχέδιά της, ἐσχέδιασε γενικὴ βαλκανικὴ ἐξέγερσι τῶν σκλάβων, γιὰ νὰ πετύχη δικούς της σκοποὺς πρὸς τὴς Τουρκικὰς ἐπαρχίας τοῦ βορρᾶ, πού συνώρουν μὲ τὴ Ρωσσία, κ' ἔστειλε ἐρκετοὺς ἀποστόλους στὴν Ἑλλάδα νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἐξέγερσι αὐτὴ πού θ' ἀποτελοῦσε τὴν ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς μᾶλλον δρασσεώς της κ' ὄχι τῆς πολεμικῆς, ὅπως ἀποδείχθηκε πολὺ γρήγορα. Ἡ προπολεμικὴ αὐτὴ ἐνέργεια ἦταν ἔργο τοῦ ἐρωμένου της Γρηγορίου Ὁρλώφ ποῦστειλε τοὺς ἀδελφούς του Ἀλέξιο καὶ Θεόδωρο τὸ 1768 στὴ Βενετία γιὰ νὰ ὀργανώσῃ τὴν Ἑλληνικὴ ἐξέγερσι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἑλληνα λοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Γεωργίου Παπαζώλη ἀπὸ τὴ Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας.

Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη τὰ Σφακιά, ἐλεύθερα κ' ἀσύδοτα ὅπως ἦταν, εἶχαν κατορθώσει νὰ συγκεντρώσουν στὰ λιμάνια τους ἀρκετὴ ἐμπορικὴ καὶ διαμετακομιστικὴ κίνησι καὶ νὰ αὐξήσουν τὸν ἐμπορικὸ τους στόλο σὲ σεβαστὸ ἀριθμό. Ἡ γῆς τους ἦταν φτωχὴ καὶ τὰ βουνὰ τους μόλις ἔτρεφαν μιὰ περιορισμένη κτηνοτροφία, μὰ τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία τῶν Σφακιανῶν ἔγινε πηγὴ πλοῦτου γιὰ τοὺς προτύτερα πτωχοὺς κατοίκους τῆς ὄρεινῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Σπίτια πλούσια καὶ σύμφωνα μὲ τὴν τότε εὐρωπαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐστόλιζαν τὰ παραθαλάσσια καὶ τὰ ὄρεινὰ χωριά τῶν Σφακιῶν. Οἱ πλούσιοι ἐφοπλιστὲς τῶν Σφακιανῶν μὲ τὰ συχνὰ ταξίδια τους σ' ὅλο τὸν πολιτισμένον κόσμον, σιγὰ-σιγὰ ἀποκτοῦσαν κάποια σχετικὴ μόρφωσι κ' ἀνάπτυξι καὶ σὲ κάθε γυρισμό τους στὴν ἀπόμακρη ἐπαρχία τους, ἔφερναν καὶ κάτι βελτιωτικὸ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς ζωῆς τῶν συνεπαρχιωτῶν τους. Ἔτσι μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ἀποκτοῦσαν σχολεῖα, ἔφερναν καλοὺς δασκάλους, ἐστόλιζαν τοὺς ναοὺς των κ' ἔδιναν γενικὰ μιὰ ἀνθρωπινώτερη καὶ πιὸ πολιτισμένη στροφὴ στὴ ζωὴ τους.

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Μέσα στοὺς Σφακιανοὺς ἐφοπλιστὲς, ὁ πιὸ πλούσιος καὶ πιὸ μορφωμένος, μὰ καὶ πιὸ αἰσθηματικὸς στὴν ἐθνικὴ δοκιμασία, ἦταν ὁ Ἰωάννης Βλάχος ἀπὸ τὴν Ἀνώπολι, πού τὸν ἔλεγαν Δάσκαλο, γιὰ

τὴ μόρφωσί του καὶ γιὰ τὶς τέσσερις ξένες γλώσσες ποὺ μιλοῦσε. Ὁ τίτλος τοῦ Δασκάλου ποὺ τοῦ δόθηκε δὲν ἦταν ὁμοίος μὲ τὸν τίτλο ποὺ δινότανε σὲ κείνους τοὺς «γραμματιζομένους» τοῦ κάμπου, ποὺ κατάγραφαν τοὺς φορολογουμένους δουλεύοντας τοὺς Τούρκους ἀγᾶδες καὶ μπέηδες.

Στὰ Σφακιὰ ὡς τότε φόρους δὲν πλήρωναν, γιὰ κείνο καὶ δὲν βρισκόντανε τέτοιου εἴδους δασκάλοι.

Ὁ Δάσκαλος ἦτον τίτλος διακριτικός, ἐξαιρετικὰ τιμητικός.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἦταν ἀπ' τὴν ἴδια οἰκογένεια τοῦ Γερασίμου Βλάχου ποὺ εἶχαν παρακινήσει οἱ Βενετσάνοι, ὅπως λέει ὁ Παπαροηγόπουλος, νὰ κάμῃ πρὸς τὸν Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς πατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Πέτρου τοῦ Μεγάλου δέησι καὶ νὰ τὸν προκαλῇ σὲ πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας παριστώντας του τὴ νίκη βεβαία, τὴν κατάλυσι τῶν Ἀγαρηῶν εὐκολη καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων χρησίμη στὰ Ρωσικὰ συμφέροντα.

Ὁ Ἰ. Βλάχος ἢ Δασκαλογιάννης μὲ πόνο ψυχῆς ἔβλεπε κι' ἄκουε τὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν στὴν ἄλλη Κρήτη καὶ οἱ θλιβεροὶ του ὑπολογισμοὶ τοῦ παρουσίαζαν πολὺ σύντομο τὸ διάστημα ποὺ οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης θὰ χανόντανε. Τριάντα ὡς σαράντα χρόνια ὑπολόγιζε πὼς θὰ ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐξαφανισθοῦν οἱ χριστιανοὶ ἂν δὲν τύχαινε νὰ ὀργανωθῇ κάποια σοβαρὰ ἐνέργεια, γιὰ ν' ἀποκοπῇ τὸ βάρβαρο ἔργο τοῦ τυράννου, ποὺ σ' ἂν τρομερὸ βραδὺ καρκίνωμα ἔτρωγε τὴν ἐθνικὴ σάρκα τῆς Κρήτης.

Στὰ τελευταῖά του ταξίδια ὁ Δασκαλογιάννης ἔτυχε νὰ βρεθῇ στὴν Τεργέστη μ' ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα μεγάλα τριοκάταρτα καράβια του. Στὸ λιμάνι τῆς Τεργέστης ἦταν ὁ Ρωσικὸς στόλος τοῦ Θεοδώρου καὶ Ἀλέξη Ὁρλώφ ποῦχαν ἔλθῃ γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ πλουσίους Ἑλληνας τῆς. Οἱ Ὁρλώφ ὑπελόγιζαν πὼς ἀπὸ κεῖ θ' ἄπρεπε νὰ ὀργανωθῇ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις κι' ἀπὸ κεῖ νὰ δοθοῦν τὰ μέσα μὰ κι' οἱ ἄνθρωποι ποὺ θ' ἄκαναν τὴν ἀρχὴ καὶ θ' ἄδιναν τὴν κατεύθυνσι στὴν κίνησι αὐτή. Στὴν Τεργέστη εἶχαν μαζευτῆ τότε κι' οἱ κορυφαῖοι Ἑλληνες τῆς Βενετίας καὶ τῆς Βιέννης κι' εἶχαν πετύχει ἀρκετὲς μυστικὲς συναντήσεις μὲ τοὺς δυὸ ἀδελφοὺς Ὁρλώφ.

Ἡκακὴ μοῖρά του τ' ἔφερε νὰ φθάσῃ στὴν ὥρα πάνω κι' ὁ Δασκαλογιάννης, ποὺ οἱ ἔμποροι τῆς Τεργέστης ἤξεραν τὴ δυνατὴ του σκέψι καὶ τὸ ἀγνό του πατριωτικὸ αἰσθημα ἀπὸ πολλὰ χρόνια ποῦχαν γνωριστῆ μαζί του στὰ συχνὰ του ταξίδια.

Τὰ τελευταῖα χρόνια, τὸ 1764, τὸν εἶχαν δῆ νὰ κλαίῃ στὸ ἄλλα-

ξοπίστεμα τοῦ χωριοῦ Στράτοι τοῦ Σελίνου, ποὺ μὲ τὶς ἑβδομῆντα οἰκογένειές του καὶ τὸν ἱερέα τους μαζί, λυγισμένοι ἀπὸ τὴν τρομερῆ πίεσι τῶν γιανιτσάρων ἀλλαξοπίστησαν ὅλοι μαζί. Μετὰ δυὸ χρόνια τὸν ἄκουσαν πάλι συντριμμένο νὰ τοὺς διηγῆται πὼς ὀλόκληρα χωριὰ τοῦ Σελίνου ὅπως ὁ Κατσαμάδος, τὰ Φλώρια, οἱ Μυλωνές, ὁ Σάπαλος καὶ ἄλλα τσακισμένα κι' ἀπελπισμένα ἀπ' τὶς τυραννίες, ποὺ τοὺς ἐπέβαλλαν οἱ Τούρκοι στὸν ἀφοπλισμὸ ποῦχε διαταχθῆ τὸ χρόνον κείνον ἀπὸ φόβο στὴ Ρωσικὴ προπαγάνδα, ἔκλεισαν μετὰ τὴν ἀνάστασι τοὺς ναοὺς τους καὶ περιτοιγυρίζοντάς τους μὲ κερωμένο σπάγγο, πῆγαν στὸν Καντῆ τῆς Καντάνου κι' ἐδήλωσαν πὼς ἀπὸ κείνη τὴν ἡμέρα γινόντανε Τούρκοι.

Πόσες ἄλλες φορὲς δὲν τὸν εἶχαν δῆ οἱ ἔμποροι αὐτοὶ νὰ θρηνηῖ τὴν κατάντια τῆς δύσμοιρης Κρήτης καὶ πόσες φορὲς δὲν τὸν ἄκουσαν μὲ λόγια θεομὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνάγκη τοῦ σηκωμοῦ.

—Μὰ οἱ συνθῆκες εἶναι τέτοιες ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀποτυχία, τοῦ ἀντέτασαν οἱ ἄλλοι πατριῶτες, ποὺ ἔβλεπαν ἀπὸ μακρὰ τὴν κατάντια τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κι' ἔτσι εἶχαν πιὸ καθαρῆ τὴν ὄρασι τῆς λογικῆς, ποὺ δὲν μπερδεύε μὲ τὶς τραγικὲς εἰκόνες τοῦ αἰσθήματος τοῦ πόνου, καὶ ποὺ ἡ ἀπόστασι τοὺς καθάριζε τὴν κρίσι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμίχραινε συγχρόνως καὶ τὴν εὐαισθησία τῆς ψυχῆς.

—Εἶσθε μακρὰ καὶ δὲν ξέρετε τί ὑποφέρει ὁ Ἑλληνας κάτω ἀπὸ τὸν Τούρκο, τοὺς ἔλεγε ὁ Δασκαλογιάννης.

—Τὰ ξέρομε ὅλα καὶ συμπάσχομε.

—Συμπάσχετε, μὰ δὲ βοηθᾶτε ἀπὸ μακρὰ.

—Καὶ τί νὰ γίνῃ; Νὰ τοὺς ρίξωμε σὲ νέα καταστροφὴ;

—Τὴν προτιμῶ τὴν καταστροφὴ, γιὰ νὰ ξυπνήσουν, τοὺς ἀπαντοῦσε ὁ Δασκαλογιάννης.

—Τὸ ξύπνημα εἶναι πιὸ σκληρὸ κι' ἀπ' τὸν ὕπνο τῆς τωρινῆς σκλαβιάς.

—Ναὶ μὰ κι' ἂν τοὺς ἀφήσωμε ἔτσι, κινδυνεύουν νὰ χαθοῦν ὅλοι· θὰ τοὺς καταπιῇ ἡ βία τοῦ τυράννου. Κι' ἂν ἀκόμα ἀποτύχῃ μιὰ ἐπανάστασις, μοῦ φαίνεται πὼς τὸ προσωρινὸ — ἔστω — σήκωμα θὰ παρουσιάσῃ τὴ φυλὴ σ' ἂν κάτι, ποὺ ἴσως νὰ εἶναιναρκωμένο μὰ ὄχι νεκρὸ. Ζῆ ἀκόμα ἡ φυλὴ!

Οἱ θεομοὶ μὰ βραδυκίνητοι ἔμποροι τῆς Τεργέστης δὲν ἔδειχναν νὰ αἰσθάνονται τὰ αἰσθηματικὰ λόγια τοῦ Δασκαλογιάννη.

—Τὶ προτιμᾶτε; πέστε μου· τὴ νεκροφάνεια ποὺ θὰ φέρῃ τὸν ἄφενκτο θάνατο, ἢ τὸ θάνατο ποὺ θὰ σπείρῃ ζωές;

—Θέλει καὶ ρώτημα ;

—Γιατί τότε νὰ μὴ βοηθίσωμε κείνον, πού σιγοπεθαίνει, προτοῦ τὸν θάψουν μισοζώντανο ;

—Μὰ δὲν καταλαβαίνεις τοὺς κινδύνους ;

—Γιὰ ποιόν ; Γιὰ κείνους πού θ' ἀναλάβουν τὸν ἀγῶνα ;

—Καὶ γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ραγιαδες.

—Γιὰ τοὺς δευτέρους δὲν τοὺς φοβοῦμαι, γιὰ τοὺς πρώτους πρέπει ν' ἀδιαφορήσωμε, γιατί κι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖος ἐθνικὸς φόρος, πού μιὰ μέρα ἀργὰ ἢ γρήγορα ἢ ἐμεῖς ἢ τὰ παιδιά μας θὰ τὸν πληρώσουν. Προτιμῶ ἐγὼ νὰ πάθω παρὰ τὰ παιδιά μου. Προτιμῶ ὁ ἐδικός μου χαμὸς κἀνὶ νὰ δημιουργήσῃ γιὰ τὰ παιδιά μου, παρὰ νὰ πεθάνω ἥσυχα καὶ ἥρεμα μὲ τὴν ἀμφιβολία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ τιμὴ τῶν παιδιῶν μου.

—Μὰ μιὰ ἄστοχη καὶ πρόωγη ἐνέργεια, Ἄρχοντα Βλάχο, θὰ φέρῃ τὸ χαμὸ καὶ σὲ κείνους πού πρώτοι θὰ σηκώσουν κεφάλι στὴν Τουρκιὰ καὶ στὰ παιδιά τους.

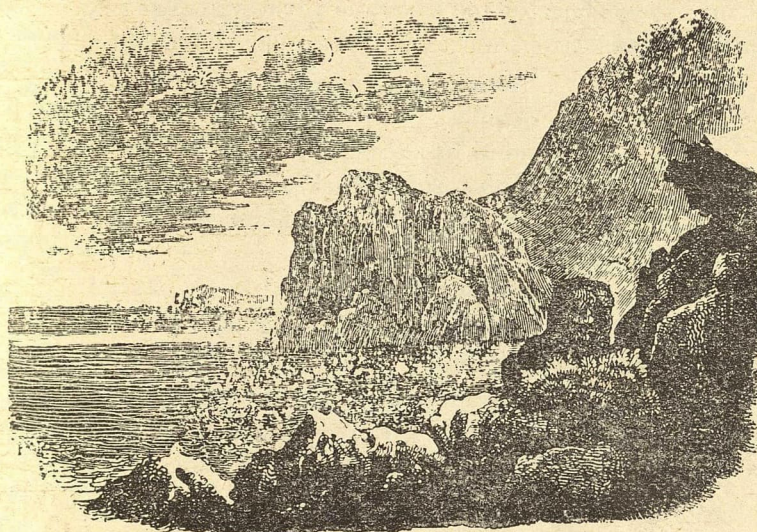
—Ἄς τὸν φέρῃ. Τὸν προτιμῶ τὸ γρήγορο θάνατο παρὰ τὸ σαράκι μιᾶς φρικτῆς ἀρρώστειας πού δὲν ἔχει γιαιρεία. Ἡ ἀδιαμαρτύρητη ὑποταγὴ πεθαίνει σιγά-σιγά τὴ φυλὴ μας μὲ τὴν ἀρρώστεια τοῦ μαρασμοῦ· θέλετε τέτοιο θάνατο ; ἐγὼ δὲν τὸν θέλω.

Μ' αὐτὲς τὶς σκέψεις τὸν βρῆκαν οἱ Ὁρλώφ στὴν Τεργέστη, πού οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τοὺς τὸν παρουσίασαν ὡς ἔφταξε, ξεσηκωμένοι πιά σὲ μιὰ ἐλπίδα, πού οἱ Ρῶσσοι τοὺς ζωντάνευαν μὲ τοὺς πύδ χτυπητοὺς χρωματισμοὺς. Ἦθελαν νὰ τοὺς κάμουν ἐντίπωση γιὰ τὸ ἐθνικὸ αἴσθημα, πού ἐγρηγοροῦσε στὴ σκλαβωμένη γῆ καὶ πού ἦταν ἔτοιμο νὰ ξεπηδήσῃ ἐκδικητικὸ στὴν πρώτη κατάλληλη στιγμή, γιὰ κείνο καὶ τοὺς παρουσίασαν ἐπιδεικτικὰ τὸ Δασκαλογιάννη.

ΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ

Οἱ Ὁρλώφ τοῦκαμαν τιμές, πού ὅσο κι' ἂν ἦταν σοφὸς καὶ μετρημένος, τίς αἰσθάνθηκε γιατί τοῦφερναν τρομερὴ μεταβολὴ στὴ ζωὴ του. Ὁ Δασκαλογιάννης γνώριζε τὴ γλώσσά τους κι' αὐτὸ ἔκαμε πῶς θερμὴ τὴ φιλία τους καὶ τὴ συνεννόησί τους.

Συμφώνησαν νὰ γυρίσῃ κἀτω στὰ Σφακιὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἐπανάστασι μὲ μιὰ γρήγορη καὶ σταθερὴ συνεννόησι μὲ τοὺς πρώτους τῶν Σφακιῶν. Οἱ Ὁρλώφ τοῦδωκαν τὴν ὑπόσχεσι ὅτι θὰ τὸν ἐφωδίαζαν μὲ ὅλα τὰ χρειαζόμενα γιὰ τὰ παλληκάρια του στὴν κατάλληλη στιγμή, πού θὰ τοῦ τὴν ἀνήγγελλαν ἀπ' τὴ Μάνη, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνεννόησι πού ἦταν ἀνάγκη νὰ κάμουν μὲ τοὺς

ΓΡΑΜΠΟΥΣΑ

Τ' ἀπόκρημνα βράχια τῆς Γραμπούσας ποῦχαν καταφύγει οἱ Χαϊνηδες τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κισάμου προτοῦ παραδοθῆ τὸ φρούριο ἀπὸ τὸν...

Μανιάτες, γιὰ τὸ σηκωμὸ τοῦ Μωριά, καὶ τὸν Παπάζωλη πού ὡς τόσο πέρασε ὅλη τὴ Ρούμελη καὶ τὸ Μωριά κηρύσσοντας τὸ εὐαγγέλιο τῆς ἀναστάσεως.

Ἔτσι ἔφυγε ὁ Δασκαλογιάννης ἀπὸ τὴν Τεργέστη μὰ γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ γέμισε τ' ἀμπάρια τοῦ μεγάλου του καραβιοῦ μὲ τουφέκια καὶ μαροῦτι.

Ἦθελε νᾶχῃ τὰ πρώτα ὑλικά ἐξασφαλισμένα, γιὰ νὰ βάλῃ τὰ θεμέλια τοῦ καινούριου βωμοῦ πού θ' ἀνύσωνε στὴ δύσκολη κ' αἰμοχαρῆ θεὰ Ἐλευθερία. Ἐλευθερία χωρὶς θανάτους, χωρὶς βόλι, δὲν ἔρχεται. Αὐτὰ σκεπτότανε κι' αὐτὰ ἐτοίμαζε.

ΡΑΓΙΑΔΕΣ ! ΡΑΓΙΑΔΕΣ !

Ἄμα γύρισε κἀτω στὰ Σφακιὰ κ' ἔκρυψε καλὰ μέσα σὲ κρυφὲς ἀποθήκες τὰ πολεμοφόδια ποῦχε φέρει ἀπ' τὴν Τεργέστη, κάλεσε τοὺς προκρίτους τῶν Σφακιῶν, ὅπως εἶχαν ἔθιμο στὴν πολιτικὴ καὶ πολεμικὴ τους ζωὴ, σ' ἓνα φαρδὺ ἀνοικτὸ τόπο στὴν Ἀνώπολι, κ' ἐκεῖ τοὺς εἶπε τὸ κάθε τι ποῦχε μάθῃ γιὰ τὴν ἐτοιμαζομένη βοηθητικὴ Ρωσσικὴ ἐνέργεια, τίς ὁμιλίες του μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς Ὁρλώφ

καὶ τοὺς τραγοῦδησε τὸ τραγοῦδι πού νανούριζε τὸν ὕπνο τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, γιὰ νὰ τοὺς συγκινήσῃ μετὰ τὴ μεγάλη ἐλπίδα.

Ἀκόμα τούτ' ἢ ἀνοιξί
ραγιάδες, ραγιάδες,
τοῦτο τὸ καλοκαίρι,
Μωριά καὶ Ρούμελη,
ὡς πού νὰρθῆ ὁ Μόσκοβος,
ραγιάδες, ραγιάδες,
Μωριά καὶ Ρούμελη.

Ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή ὅλοι οἱ ἠρωϊκοὶ πρόκριτοι τῶν Σφακιῶν ξεμυγιάστηκαν, συγκινήθηκαν καὶ καθένας τοὺς θυμήθηκε κι' ἓνα δικό του συγγενῆ ἢ φίλο «καμπίτη», πού ποιοὺς ξέρεῖ αὐτὴ τὴν ὥρα, πού οἱ Σφακιανοὶ μελετοῦσαν τὴν ἐλευθερίαν του, ἂν δὲν ἀναστέναζε καὶ δὲν πονοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ βούρδουλα τοῦ σκληροῦ τυράννου!

Κι' ὅμως ἀποφασίστηκε νὰ μὴν κάμουν καμμιά γλήγορη ἐνέργεια, γιὰτὶ ἦταν ἀνάγκη, ὅπως τοὺς εἶπε ὁ Δασκαλογιάννης, νὰ δοθῆ πρῶτα τὸ σύνθημα ἀπὸ τὸ Μωριά, σὰν θ' ἄβγαῖνε πρῶτα ὁ Ρωσικὸς Στρατὸς καὶ θὰ κτυποῦσε ὁ στόλος τῶν Ὀρλώφ. Εἰς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τοῦ Δασκαλογιάννη μόνο ὁ συνετὸς Παπᾶ Ζαμπέτης ὁ Πρωτόπαπας τῶν Σφακιανῶν ἀπ' τὴν Ἀνώπολι ἐξάδελφος του, — ἦταν δυὸ ἀδελφάδων παιδιά, ἐτόλμησε νὰ φέρῃ ἀντίστασι μετὰ τὴ λογικὴ, πού τοῦ γεννοῦσε ἡ ὅλη τότε κατάστασις. Δημιουργήθηκε συζήτησις κι' ἄρχισαν τσακώματα καὶ κανυγάδες.

Κι' ὅμως εὐκόλα ὁ Δασκαλογιάννης πήρε μετὰ τὸ μέρος τοῦ ὅλου τοὺς προκρίτους, γιὰτὶ εὐκολώτερα κανένας πετυχαίνει νὰ πείθῃ μετὰ τὸ αἴσθημα παρὰ μετὰ τὴ λογικὴ. Ὁ Πρωτοπαπᾶς τραβήχτηκε παράμερα μετὰ τοὺς φοβισμένους μὰ σοφοὺς συλλογισμοὺς του καὶ δὲ μίλησε πιά σὲ κανένα, γιὰτὶ ἔβλεπε πὼς ὁ σηκωμὸς, ἂν κ' ἦταν ἐπικίνδυνος, ἦταν ψυχικὴ ἀνάγκη ὅλων τῶν ἄλλων.

Κατὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1769 ὁ Δασκαλογιάννης εἰδοποιήθηκε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο νὰ πάῃ γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν, γιὰτὶ ὅπως τοὺς ἔλεγε ὁ Γεώργιος Παπᾶζωλης, ποῦχε κατεβῆ ἀπ' τὴ Ρούμελη μετὰ τὴν τακτοποίησι τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὸ κίνημα, ἦταν ἀνάγκη νὰ ἐτοιμασθοῦν καὶ στὸ Μωριά γιὰ νὰ παρουσιάσουν ἔτοιμο τὸ ἔδαφος στὴ Ρωσικὴ δρᾶσι. Ἦταν ἀπαραίτητο νὰ κανονίσουν καὶ νὰ σκεφθοῦν μαζί καὶ τίς τελευταῖες μικρολεπτομέρειες.

Στὸν Παπᾶζωλη αὐτόν, μετὰ τὸν τρελλὸ πατριωτισμὸ—ποῦφερε

τόσο χαμὸ καὶ συμφορὰ στὴν Κρήτη καὶ στὸ Μωριά—χρωστοῦμε τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1770. Φίλος τοῦ Γρηγόρη Ὀρλώφ, τοῦ πανίσχυρου ἐρωμένου τῆς Αἰκατερίνης Β', κατώρθωσε νὰ βάλῃ μέσα στὸ μυαλὸ τῆς Αὐτοκράτειρας τὸ σχέδιο τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τὴ βοήθειά της. Αὐτὴ δέχθηκε τὸ σχέδιο τοῦ Παπᾶζωλη, παρὰ τὴ γνώμη τοῦ κόμητος Πανίνι τοῦ συμβούλου της, καὶ τὸν ἔστειλε κάτω μετὰ ὁδηγίους καὶ χρήματα, γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ ἔδαφος προτοῦ φθάσουν μετὰ τὸ στόλο τοὺς ὁ Θεόδωρος, ὁ Γρηγόρης καὶ ὁ Ἀλέξης Ὀρλώφ.

Πραγματικὰ, ἅμα ὁ Παπᾶζωλης γύρισε ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθηκε μετὰ τοὺς Θεσσαλοὺς, τοὺς Ρουμελιώτες, τοὺς νησιώτες καὶ τοὺς Μωραῖτες, εἶχε φτάξῃ στὴν Καλαμάτα, κ' ἐκεῖ κάλεσε καὶ τὸ Δασκαλογιάννη γιὰ τίς τελευταῖες παραγγελίους.

Στὸ συμβούλιο ποῦκαμαν στοῦ ἄρχοντα Μπενάκη τὸ σπίτι, βρέθηκαν οἱ Μητροπολητᾶδες Σπάρτης Ἀνανίας, Μεθώνης Ἀνθίμος Καρακάλος, Παλαιῶν Πατρῶν, Κορίνθου, ὁ Μέγας Οἰκονόμος Καλαβρυτῶν, ὁ Κεφνίτης, ὁ Παν. Ζαΐμης, ὁ Καφφετζῆς, ὁ Μελετάκης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μελετόπουλος, ὁ Πόλος, ὁ Σπ. Νοταρᾶς, ὁ Γεωργανᾶς κι' ἄλλοι πολλοί. Συνεννοήθηκαν νὰ ἐτοιμασθοῦν γρήγορα καὶ νὰ προετοιμάσουν τοὺς ὀπλοφόρους ποῦχαν καὶ νὰ ὀρίσουν καὶ νὰ καταγράψουν τοὺς ἄοπλους, πού θ' ἀρμάτωναν μετὰ τὰ τουφέκια πού θ' ἄστελνε ἡ Ρωσσία. Μετὰ τὴ σύσκεψι ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἤθελε νὰ περιμένῃ προσπαθοῦσε νὰ κατορθώσῃ συγχρονισμὸ στὴν ἐξέγερσι τῆς Κρήτης μετὰ τὸ σηκωμὸ τοῦ Μωριά· δὲν ἤθελε νὰ περιμένῃ τοὺς Ρώσσοις νὰ τοῦ φέρουν ὅπλα καὶ πολεμοφόδια. Ἡ Κρήτη ἦταν μακροσμένη ἀπ' τὸ ἐπαναστατικὸ κέντρο καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὴν ἔξῃ νὰ περιμένῃ ὡς πού νὰ φτάξουν οἱ Ρῶσοι. Ποιοὺς ξέρεῖ μιὰ τέτοια καθυστέρησις τί κακὸ μποροῦσε νὰ φέρῃ. Τραβήξε κατὰ τὴν Τεργέστη γιὰ πολεμοφόδια.

Ὡς πού νὰ πάῃ ὁ Δασκαλογιάννης στὴν Τεργέστη νὰ πάρῃ τὸ φορτίο τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰ τουφέκια καὶ νὰ γυρίσῃ πίσω στὰ Σφακιά ν' ἀρματώσῃ τοὺς Σφακιανούς του, ἡ Αἰκατερίνη μετὰ μιὰ νέα σκληρὴ της πίεσι στὴν Πολωνία μετὰ τὸν ἄλλο ἐρωμένο της τὸν Πονιατόφκυ, ἔκαμε τοὺς Πολωνοὺς νὰ καταφύγουν μέσα στὰ τουρκικὰ σύνορα. Οἱ Ρῶσοι τοὺς κυνηγοῦσαν μέσα στὸ τουρκικὸ ἔδαφος καὶ ἡ Τουρκία βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρωσσίας.

Τὸ ἄγγελμα αὐτὸ γέμισε τὴν ψυχὴ τῶν ραγιάδων ἀπὸ ἐλπίδες κι' ὁ ἐπαναστατικὸς ὄργασμός τους ἐμεγάλωσε ἀπὸ τίς ἡγεμονίους πάνω

ψηλά ως τὴν Κρήτη. Τέτοιο ὄργανο ἐξεμεταλλεύθηκε ὁ θερμὸς πατριωτισμὸς τοῦ Δασκαλογιάννη κι' ἀρμιάτωσε τοὺς ἠρωϊκοὺς Σφακιανούς, πού ὡς τόσο εἶχαν μάθει τὴν κίνησι τῶν Ρώσων. Μὰ ὁ Πρωτόπαπας ἂν κι' ἔβλεπε τὰ τόσο ἄφθονα πολεμοφόδια πού ξεφόρτωνε ὁ Δασκαλογιάννης καὶ πού τᾶπαιρνε ὅπως κι' ὄλοι οἱ ἄλλοι γιὰ Ρωσικὰ κ' ἐμάθαινε πὸς οἱ Ὀρλώφ μὲ τὶς δυὸ μοῖρες τοῦ Σπυριδῶφ καὶ τοῦ Σκότου Ἐλφινστων εἶχον φτάξει στὴν Κορώνη καὶ πὸς ὁ πρίγκιψ Δολγορούκη εἶχε φθάσει στὸ Μωριά μὲ τὴ φρεγάτα του σέρνοντας μαζί του Μαυροβουνιώτες, Ἡπειρώτες καὶ Χειμαριώτες ἐπαναστάτες, προσπάθησε νὰ προλάβῃ τὸ κακὸ πού διαισθανότανε.

—Μὴ, Δάσκαλε Γιάννη, δὲν εἶναι καιρὸς ἀκόμη. Ἄφησε νὰ δοῦμε ἴντα θ' ἀπογενοῦνε στὸ Μωριά. Μὴν μπιστεῦσαι στοὶ ξένους.

—Ἦλθε καιρὸς, ξάδερφε, ν' ἀναστήσωμε τὴν πατρίδα μας. Πότε ἄλλοτε θὰ βροῦμε τέτοια περίστασι;

—Δάσκαλε Γιάννη, περιμένε. Κιανένας δὲ μᾶσε ζορίζει. Γιάντα νὰ βιαστοῦμε; Εἴμαστε ἐλεύθεροι νοικοκύρηδες στὸ σπίτι μας. Ὁ Τοῦρκος δὲ μᾶσε πειράζει φόρο καὶ χαράτσι δὲν τοῦ πληρώνομε· γιάντα πᾶμε νὰ πειράξωμε τὸ λύκο;

—Καὶ δὲ συλλογᾶσαι, ξάδερφε, τοὶ χριστιανοὺς πού ἀναστενάζουνε καὶ κλαῖνε κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ;

—Ναί, καὶ θλίβομαι, μὰ δὲ μποροῦμε νὰ κάμωμε πρᾶμμα. Θὰ γίνωμε αἰτία νὰ πάθουνε χειρότερα καὶ νὰ σοχαθοῦνε· καὶ θὰ χαθῆ κ' ἡ ἐπαρχία ὅλη. Κατάλαβέ το, Δάσκαλε Γιάννη. Γιάντα βιάζεσαι; Μὴ φανερωθοῦμε τὸ ἐλάχιστο, ἃ δὲ δοῦμε τοὶ Ρούσσοι νὰ φτάξουνε μὲ τὰ καράβια τους, ἢ ἃ δὲ μάθωμε πὸς πήγανε βοήθεια τοῦλάχιστο στοὺς ἄλλους.

Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΑΡΧΗΓΩΝ

Κι' ὅμως κανέναν δὲν ἄκουσε τὰ σοφὰ λόγια τοῦ Πρωτόπαπα, πού θλιμμένος, γιὰτὶ προμάντευε τὰ μελλούμενα, παρακολουθοῦσε τὴν κίνησι πού εἶχαν ἀρχίσει οἱ καπεταναῖοι κι' οἱ ἀρχηγοὶ στὸν Ἐμπρόσγιαλο. Ἐκεῖ εἶχαν μαζευτῆ γιὰ νὰ ὀρισθοῦν οἱ ὀπλαρχηγοὶ κι' οἱ καπεταναῖοι κάθε περιφερείας.

Ὅλοι ἐδιάλεξαν στρατάρχη, Γενικὸ ἀρχηγὸ τῶν Σφακιανῶν τὸ Δάσκαλο Γιάννη Βλάχο, πού θᾶχε καὶ τὴ γενικὴ διεύθυνσι γιὰ κάθε στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐνέργεια. Ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε μιὰ ἰδιαίτερη δύναμι νὰ πείθῃ κάθε ἀντίθετο στὴν ἰδέα του ἦτο μέτριος τὸ ἀνάστημα, ὁμορφος στὴν ἐμφάνισι, γλυκὺς στὸ ὕφος κι' ὁ πλοῦτός

του κι' ἡ μόρφωσίς του τὸν ἔκαναν νὰ διαφέρῃ ἀπὸ ὄλους τοὺς Σφακιανούς, πού πάντα ἦσαν τραχεῖς ἀπὸ κληματολογικοὺς ὄρους τῆς ζωῆς των πάνω στὴν ὀρεινὴ τους ἐπαρχία.

Δεύτεροι Ἀρχηγοὶ ὀρίσθησαν ὁ Καλλικρατιανὸς Γιώργιος Δασκαλάκης πελώριος τὸ ἀνάστημα, λεοντόκαρδος, τραχὺς, φοβερός στὴ ματιὰ καὶ στὴ φωνή· ἦταν ὁ πιὸ ἀτρόμητος ἦρωσ τῶν Σφακιανῶν τὸν ἔλεγαν Γεωργακομάρο. Ὁ Ἀνδρουλῖδς Μωράκης, ἐνεργητικώτατος, εὐφρέστατος, μικρὸς τὸ σῶμα καὶ εὐκίνητος. Ὁ Μανούσακας ἀπὸ τὴ Νίμπρο, μὲ τὸ πελώριο σῶμα, πού γιὰ κεῖνο τὸν ἔλεγαν Μανούσακα, ἀγριάνθρωπος ἀλλὰ μὲ δυνατὴ κρίσι. Ὁ Ἀντρουλῆς ἀπὸ τοὺς Πατακοὺς ἢ Βολουδιανούς ὁμορφος κ' εὐκίνητος, κι' ὅπως ἀναφέρουν κεῖνοι πού τὸν ἤξεραν, πονηρός, φουσκωμένος καὶ πολλὰς φορὰς φθονερός, μὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιώτερους ἦρωες τῶν Σφακιῶν. Ἡ κακία του, ὅπως λέν οἱ παλιοὶ χρονογράφοι, ἔγινε αἰτία καὶ τὸν σκότωσαν ἀργότερα οἱ γιοὶ τοῦ Γεωργακομάρου, οἱ δύο περίφημοι Δαιμονάκηδες, οἱ Τζιμπραγοὶ (δίδυμοι). Κ' ἦταν λυπηρὸ γιὰτὶ ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐξαιρετικοὺς ἦρωες τῶν Σφακιῶν. Ἀπὸ τὸν Ἐμπρόσγιαλο ἐδιάλεξαν τὸ συνετὸ καὶ ὑπερύψηλο Στρατῆ Βουρδουμπᾶ καὶ τὸ Μανούσο Κούτσουλα. Ὁ Κούτσουλας ἦταν ὁ μόνος πού ἀξιῶθηκε ἀπὸ τοὺς περιφήμους αὐτοὺς ἦρωες νὰ ζήσῃ ὡς τὰ 1837 καὶ νὰ βρεθῆ στὴ Νᾶξο ὅταν πῆγε ὁ Ὄθων νὰ τὴν ἐπισκεφθῆ.

—Στάσου νὰ σὲ δῶ, Βασιλιᾶ μου, καὶ ἕκατὸ εἴκοσι ἐπτὰ χρόνια σὲ περιμένω, τοῦ φώναξε.

Καὶ πραγματικὰ ὁ Ὄθων, ἅμα ἔμαθε ποιοὺς ἦταν, κατέβηκε ἀπὸ τὸ ἄλογό του καὶ χάδεψε τὸν ὀλοασπρο γέρο πολεμιστῆ πού σὲ λίγο πέθανε, ἴσως ἀπὸ τὴ χαρὰ καὶ τὴ συγκίνησι πὸς τὸ χέρι τοῦ πρώτου Ἑλληνα Βασιλιᾶ χάδεψε τὸ λευκὸ του κεφάλι.

Ἀπὸ τὸ Μουρὶ ὀρίστηκε ὀπλαρχηγὸς ὁ ταχύτατος κ' εὐστροφος Γεώργιος Σκορδύλης, κι' ἀπὸ τὴν Ἀνώπολι ὁ εὐφρέστατος καὶ γρήγορος σὲ κάθε ἀπόφασι ὁ Γ. Πάτερος. Ἀπὸ τὸ Ἀσφέντου διάλεξαν ὀπλαρχηγούς τοὺς δυὸ ἐξαιρετικοὺς Δεληγιαννάκηδες καὶ τὸ Στρατῆ Βούρβαχη, πρῶτο ἐξάδελφο τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ τοῦ Πρωτόπαπα. Κ' οἱ τρεῖς ἦταν γιοὶ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Ζαμπετο-Σκορδύλη, καπετάνιου ἀπὸ τὸ 1700—1760 κι' ἀπογόνου τοῦ Ἀθ. Ζάππα Καγκελαρίου κατὰ τὴν ἐπανάστασι τῶν Καντανολέων. Ἀπ' τὴν Ἀνώπολι τὸ Βαρδῆ Ζαμπέτη, ἀδελφὸ τοῦ Πρωτόπαπα. Ἀπ' τὴν Ἀράδαινα διάλεξαν τὸ Μανούσο Μπουνάτο πού ἦταν πάντα λιγομίλητος καὶ σιγανός, μὰ στὴ μάχη ἄγριος καὶ ἀτίθασος. Τέλος ἀπ' τὸν

Ἅγιο Ἰωάννη πρῶτος ἦρθε ὁ Χοῦρδος ὁ φρόνιμος, ὁ γελαστός καὶ πάντα γλυκομίλητος.

Λασκαλιανοὶ στὸν Πατσιανὸ
Κ' οἱ Παττακοὶ στὴν Νίμπρο
Στ' Ἀσφένδου οἱ Δεληγιάννηδες
κ' εἰς τὰ Σφακιὰ Στρατῆγοι.
Ἐλάτε στὸν Ἐμπρόσγιαλο...

λέει ἡ Κρητικὴ λαϊκὴ μούσα τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ποὺ ἀποτελοῦσε τότε τὴ σημερινὴ ἐφημεριδογραφία.

ΟΙ ΚΑΤΩΜΕΡΙΤΕΣ

Ἄμα τακτοποιήθηκαν ἔτσι οἱ ἀρχηγίες τῶν διαφόρων κέντρων τῶν Σφακιῶν, ἀποφασίστηκε κάθε ἀρχηγός, προτοῦ ἀρχίσῃ ἢ ἐπαναστατικὴ δράσις, καὶ προτοῦ φθάσῃ τὸ μήνυμα τοῦ Ἑλληνικοῦ σηκωμοῦ, νὰ προσπαθήσῃ νὰ μυσήσῃ μιὰ ἀπὸ τίς κοντινὲς ἐπαρχίες γιὰ νὰ κατορθωθῇ μιὰ γενικώτερη Κρητικὴ ἐξέγερσις. Πράγματι πῆγαν στὸ Σέλινο, στὴν Κίσσαμο, στὴν Κυδωνία, στὸν Ἀποκόρωνα, στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸν Ἅγιο Βασίλειο καὶ συνεννοήθησαν μὲ τοὺς πιδ ἰσχυροὺς χριστιανοὺς νὰ ἐτοιμασθοῦν κ' αὐτοί, μὰ τὸ πρᾶμμα παρῴσιαζε πολλὰς δυσκολίες καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὴν πιδ μεγάλη, τὰ ὄπλα.

Ἀπὸ ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ προμηθευθοῦν τουφέκια γιὰ νὰ κτυπήσουν καθένας, ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του πρῶτα, τοὺς ἀπομονωμένους γιανιτσάρους καὶ μπέηδες; καὶ θὰ ἦταν δυνατὸν οἱ χριστιανοὶ τοῦ κάμπου νὰ εὐρύνουν τὸν κύκλο τῶν μυημένων χωρὶς νὰ ἐκτεθοῦν στὰ μάτια τῶν ἀγάδων ποὺ τοὺς κρατοῦσαν σκυφτοὺς στὴν τυραννία τους; Κι' ἂν γιὰ νὰ ὀπλιστοῦν καὶ νὰ δράσουν ἦταν ἀνάγκη νὰ φύγουν μὲ νυκτερινὲς πορεῖες πρὸς τὰ Σφακιὰ, ὡς θᾶβλεπαν τὴν ὁμαδικὴ ἀπουσία τῶν ἀνδρῶν οἱ ἀγάδες, ποὺ δὲν περνοῦσε μέρα νὰ μὴ χρειασθοῦν χριστιανοὺς γιὰ τίς ἀγγαρίες τους, δὲν θὰ καταλάβαιναν ἀμέσως τι ἐτοιμαζότανε ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς, τότε μάλιστα ποῦχαν ὑποψίες γιὰ τὸ ρωσσικὸ προπαγανδισμό; Δὲν θὰ πῆγαιναν τότε ὅλα χάμένα; Καὶ πῶς θᾶφηναν στὰ χέρια τῶν Τούρκων παιδιὰ καὶ γυναῖκες, ποὺ στὸν πρῶτο πυροβολισμό οἱ ἄγριοι αὐτοὶ ἀγάδες θὰ τὰ περνοῦσαν στὸ μαχαίρι γιὰ νὰ τρομοκρατήσουν καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς ραγιαδες, ποὺ θὰ τολμοῦσαν ν' ἀσεβήσουν στὴν ἰσχύ τους; Ἡ σκέψις πάλι ν' ἀφήσουν τοὺς κάμπους καὶ τὰ «Κατωμέρια» καὶ νὰ τραβήξουν τίς οἰκογένειές τους ὅπως μπορούσαν σὲ νυκτερινὲς

ὄρες στὰ Σφακιὰ κ' ἀφήνοντάς τις ἐκεῖ σ' ἀσφάλεια νὰ δράσουν μ' ἐλευθερία, ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀποστόλους τῆς ἐπαναστάσεως. Τὶ θὰ γινότανε τόσος πληθυσμὸς ἂν τὸν συγκεντρώνανε στ' ἄγωνα Σφακιὰ; ἀρκετὸς κόσμος εἶχε μαζευτῆ ὡς τότε ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Κρήτης στὴν ὄρεινὴ καὶ στεῖρα αὐτὴ ἐπαρχία. Μὰ κ' ἂν τοῦτο δὲν ἦταν σοβαρότατο ἐμπόδιο, οἱ Τούρκοι, ποὺ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα θᾶβλεπαν τὴ μυστικὴ αὐτὴ μετοικεσία, δὲ θὰ μάθαιναν ποῦ θὰ πῆγαιναν οἱ σκλάβοι τους καὶ δὲ θ' ἀνέτρεπαν ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τῶν Σφακιανῶν;

Τὸ μόνο ποὺ εἶχαν νὰ ὑποσχεθοῦν καὶ ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὑποσχέθηκαν, ἦταν πῶς, ἂν ὁ ἀγῶνας ἔδειχνε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπιτυχία, ὅσο θὰ προχωροῦσαν στὴν κατάληψι τῶν γύρω ἐπαρχιῶν οἱ Σφακιανοί, θᾶβρισκαν κ' αὐτοὺς ἔτοιμους νὰ πιάσουν τὰ τουφέκια καὶ νὰ συνεχίσουν μαζί τους τὸν ἀγῶνα ἀφήνοντας πίσω τους τὰ παιδιὰ τους καὶ τίς γυναῖκές τους σὲ ξεκαθαρισμένο πιά ἀπὸ τούρκους ἔδαφος. Ἄλλοιως δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ, καὶ δὲν ἔγινε, κ' ἦταν εὐτύχημα ποὺ δὲν ἔγινε, γιὰτὶ ὁ χριστιανισμὸς τῆς Κρήτης θᾶταν τέλεια χαμένος κ' ἀφανισμένος, κ' ἴσως, — γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀσφαλῶς — δὲ θ' ἀπόμεινε στὸ νησί πάνω χριστιανὸς γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀργότερα τὴν ἐλευθερία του.

Κι' ὅμως παρ' ὅλα αὐτά, πολλοὶ ἀπ' τὰ πίσω χωριὰ τοῦ Σελίνου, τὸ Πανωχώρι, τὸν Πρινέ, τὰ Τσικιανά, τὴν Ἁγία Εἰρήνη, τὸ Λάκκο, κ' ἄλλοι ἀπ' τὸ Κουστογέρακο καὶ τὸ Λιβαδᾶ ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν τὸν ἀγῶνα κ' ἐνώθησαν μὲ τὸν Μπουνάτο. Πρῶτοι ἀπὸ κείνους ποῦτρεξαν ἦταν κ' ὁ Περοδάσκαλος, ὁ φίλος τοῦ Λασκαλογιάννη, μὲ τὸν ἀδελφὸ του Ἰάκωβο ποὺ ἦταν προεστὸς τοῦ Σπανιάκου καὶ τοῦ Σταυροῦ. Μαζὶ μ' αὐτοὺς πῆγαν καὶ πολλὰ παλληκάρια ἀπ' τὸν Κάδρο, τὸν Καμπανὸ καὶ τὸν Πελεκᾶνο μὲ ἀρχηγὸ τὸ Σταμάτη Μπασιά ἀπὸ τὸ Πανωχώρι, ποὺ σκοτώθηκε στὴν Ἀνώπολι καὶ πέθανε στὸ σπηλιάρι ποὺ πῆρε ἀπὸ τότε τ' ὄνομά του. Μαζὶ τους ἔτρεξε ἀπὸ τὸ Λιβαδᾶ κ' ὁ Παπαδογεωργάκης καὶ ἄλλοι ποὺ τὰ ὀνόματά τους δὲν ἐσώθησαν, γιὰτὶ κείνοι ποῦγραψαν τὴ θλιβερὴ ἱστορία τοῦ 1770, εἴτε δὲν τᾶξεραν, εἴτε τᾶφῆκαν γιὰ νὰ διτυπώσουν γενικὸ παράπονο κατὰ τῶν ἄλλων Κρητικῶν.

Αὐτὰ ὅλα ἦταν ἀνάγκη νὰ εἰπωθοῦν γιὰ ν' ἀντικρούσω τὴ μομφὴ ποὺ στὰ παράπονά του ὁ Παπαδοπετράκης ἐκφέρει κατὰ τῶν ἄλλων Κρητικῶν, καὶ ποὺ ἀναγκάζεται στὸ τέλος νὰ ὁμολογήσῃ ξεχνώντας κ' ὁ ἴδιος τὴ μομφὴ του, ὅτι: «ἅπαντες ἤκουον ταῦτα

ἠδέως καὶ ὑπέσχοντο σύμπραξιν, πλὴν ἐλθόντος τοῦ κινδύνου, οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἐκφράσῃ συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν Σφακιανῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἀπολλυμένων ὑπὲρ ὄλων. Τοῦτο πάντως ἦτο εὐδοκία τοῦ Θεοῦ, διότι ὅπως ἦλθον τὰ πράγματα, ὀλιγοστοὶ ἤθελον σωθῆν ἀπὸ τῆς θηριώδους ἐκδικήσεως τῶν Μουσουλμάνων ὡς ἐν Πελοποννήσῳ συνέβη».¹

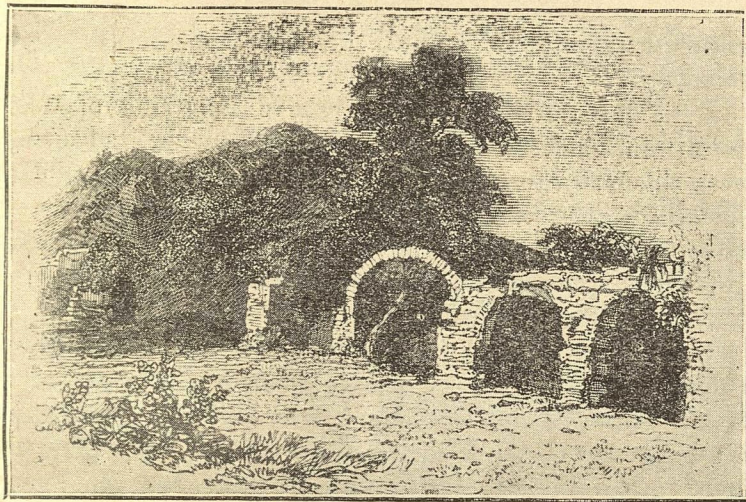
ΟΙ ΔΑΙΜΟΝΟΙ

Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμε στὰ γεγονότα. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν, ὁ Δασκαλογιάννης ἐδιάλεξε ἑκατὸ νέους ἀπὸ τοὺς πιὸ διαλεκτοὺς καὶ ἐσχημάτισε τὸ δυνατὸ ἐκεῖνο ἐφεδρικό σῶμα τοῦ Γεωργακομάρκου, τοῦ περιφημοῦ Δαίμονα. Τὸ σῶμα αὐτὸ εἶχε σκοπὸν τὶς νυκτερινὰς ἐπιδρομὰς πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ

1.— Ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς στὸ δίκαιο ἀγῶνά του, ὅπως ἀποδείξῃ ἄδικες πολλὰς μομφὰς κατὰ τῶν Σφακιανῶν—οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ὁμολογηθῆν ἦσαν θυμαστοὶ καὶ ἀξιολύμητοι γιὰ ὅ,τι ἔκαμαν γιὰ τὴν πατρίδα τους—καταντὰ ν' ἀρνήται, σχεδὸν γενικῶς, σ' ὅλους τοὺς ἄλλους Κρητικοὺς τὸ δικαίωμα τῆς τιμῆς γιὰ τὸν ἀγῶνά τους, ὡς ἂν νὰ ἦτο δυνατόν χωρὶς τὴ δύναμι τοῦ ἀξιοθαύμαστου συγκρητισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίας νὰ κατορθωθῆ ἡ ἐλευθερία τῆς Κρήτης. Ἄλλὰ τὴ μόνῃ φορᾷ πού ἡ ἐπανάστασις δὲν παρουσίασε συγκρητισμὸν, ὅπως ὁ ἴδιος τὸ ὁμολογεῖ, καὶ ἐπεριωρίστηκε στὰ Σφακιά καὶ τὰ Σφακιά ἀπλήρωσαν μὲ ποταμὸ αἱμάτων τὴν ἀπομόνωσίν των. Πότε ἄλλοτε ἔγινε αὐτὸ, νὰ πληρώσουν μόνον μιὰ Κρητικὴ προσπάθεια; ποτέ. Καὶ ὁμολογεῖ στὴν περίστασι αὐτῇ ὅτι ἦταν «θεῖα βούλησις» πού δὲν ἠκολούθησε τὸν ἀγῶνα τῶν Σφακιῶν καὶ ἡ ἄλλη Κρήτη. Λοιπὸν; πῶς δικαιολογεῖ τὶς μομφὰς του;

Τὸ νὰ τιμᾶς ἕνα ἥρωα εἶναι τιμὴ καὶ γιὰ κείνον πού τιμᾶται καὶ γιὰ κείνον πού τιμᾶται· μὰ τὸ νὰ ζητᾶς μὲ κατηγορίαις—πάντα ἄδικαι—νὰ δημιουργήσῃς ἄρνησι γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ ἀπὸ τὴν ἄρνησι νὰ περισυλλέξῃς τιμὰς γιὰ κείνον πού θέλεις νὰ τιμήσῃς, πῶς πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ;

Γιὰ τὸν Παπαδοπετρούκη δὲν ἦταν δυνατόν νὰ γεννηθῶν ἄλλο ἥρωας ἐκτὸς ἀπὸ κείνους πού εἶχαν γεννηθῆ στὰ Σφακιά. Κι' ἂν συνέβαινε νὰ μὴν μπορῆ ν' ἀρνήθῃ κάποιον ἄλλον τὴν ἀξία, γιατί τὰθλα του δὲν τὸν ἄφηναν, ἐκοπίαζε μὲ κάθε τρόπο, καὶ πάντα βεβιασμένα, νὰ βρῆ κάποιον καταγωγή του, κάποιον ὄριον τοῦ ἀπὸ πάμπαν ἢ γιὰ τὴν Σφακιανή. Δὲν μᾶς λέει ὅμως ἂν Σφακιανὸς θεωρεῖ μόνον τοὺς «καλόσειρους» ἢ καὶ τοὺς «κακόσειρους» πού δὲν ἦσαν Σφακιανοὶ ἂν καὶ κάτοικοι τῶν Σφακιῶν. Στὶς μάχαι δὲν ἔκαμε ποτέ ὁ Παπαδοπετρούκης τέτοια διακρίσι. Δὲν μπόρεσε δὲ καὶ νὰ ἀρνήθῃ πῶς ἂν Σφακιά. Τότε πῶς περιορίζει ὅλον τὸν Κρητικὸν ἠρωϊσμὸν στὰ Σφακιά, τὴ στιγμή πού ὁμολογεῖ ὅτι, ὅταν οἱ ἄλλοι Κρητικοὶ δὲν ἐλάμβαναν μέρος σ' ἐπανάστασι, αὐτὴ ἦταν καταδικασμένη σὲ βεβαία ἀποτυχία; Καὶ τὴ στιγμή πού λέει πῶς ὅλοι οἱ διαλεκτοὶ τῆς ἄλλης Κρήτης κατέφευγαν στὰ Σφακιά, γιατί δὲν παραδέχεται πῶς στοὺς ἀγῶνας τῶν Σφακιανῶν ἐλάμβαναν μέρος οἱ διαλεκτοὶ ὅλης τῆς Κρήτης πού ἡ κακὴ μοῖρα συνεκέντρωσε στὰ Σφακιά; Σὲ καμμιά περίπτωσι εὐτυχημένη ἢ δυστυχημένη δὲν τοὺς ξεχώρισε. Μὴ τάχα μὲ τὴ γενικὴ συγκέντρωσι στὰ Σφακιά ὄλων τῶν καταδιωκομένων πού προφύταιναν νὰ γλυτώσουν δὲν κατήντησε ὁ λαὸς τῶν Σφακιῶν ἢ συνισταμένη, καὶ φυσιολογικῶς ἀκόμα, ὅλου τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ πού ἀνεπροσποπέτετο στὴ βραχὴ ἐκεῖνη ἐπαρχία μὲ οἰκογένειαις ἀπὸ τὸν Κάβο Σίντερο ὡς τὴ Γραμπούσα;

ΓΑΪΔΟΥΡΟΠΟΛΙΣ

Ἐρείπια πού διατηροῦντο ἀκόμα τὸ 1831 ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλι (Γαῖδουρόπολι) κοντὰ στὰ Σφακιά, στὰ σύνορα Σφακιῶν Ρεθύμνου

κατοικοῦσαν γνωστοὶ γιανίτσαροι, πού ἐπέβαν τοὺς χριστιανούς. Τοὺς νυκτοπολεμιστὰς αὐτοὺς οἱ Τούρκοι τοὺς ἔλεγαν σεῖτάν-τακιμί δηλαδή «σῶμα δαιμόνων» καὶ τὸ Δαιμονάρχη τοὺς σεῖτάν-λαρ-ρεῖσί. Τὸνομα αὐτὸ ἀπέμεινε σ' ὅλο τὸ βίον τοῦ Γεωργακομάρκου καὶ τὸ πῆραν ἀργότερα καὶ οἱ ἥρωϊκοὶ ἀπόγονοι τοῦ γίγαντα στὴ ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα ἀρχηγοῦ ἀπέμειναν Δαιμονάκηδες. Ἐνας ἀπ' αὐτούς, ὅπως θὰ δοῦμε, ἦταν ὀπλαρχηγὸς στὴ Βλαχία μὲ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ σώματα τοῦ Ὑψηλάντη. Ἀγωνίστηκε καὶ σκοτώθηκε στὸ Γαλάτσι τῆς Ρουμανίας.

Προτοῦ ἀκόμα ἀρχίση ἡ δρασις ἐπίσημα κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ ἑκατὸ «δαιμόνοι», μὲ τὸν περιφημὸν τοὺς ἀρχηγό, νυκτοποροῦσαν καὶ ἐσκόρπιζαν τὸ φόβον στοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἐλπίδα στοὺς ραγιαδες. Ἐσκότωσαν ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς γιανιτσαροὺς πού ἐπέβαν τὰ κοντινὰ κατομερήτικα χωριά, ἔκαψαν κάμποσα κονάκια ἀγάδων καὶ διήρπασαν πύργους, πού ξαφνικὰ τοὺς δέχτηκαν τὴν ὥρα πού οἱ ἀγάδες τοὺς γλεντοῦσαν.

Ὡς τόσο ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Δασκαλογιάννης ἔστειλε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Παῦλου στὴν Πελοπόννησο, γιὰ νὰ συναντήσῃ τοὺς Ὁρλώφ καὶ νὰ τοῦ φέρῃ νεώτερες εἰδήσεις. Αὐτὸς μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς ὠργάνωσαν τὰ παλληκάρια τοὺς καὶ ἔκαναν τὶς προμήθειαις πούχαν ἀνάγκη.

Ὁ χειμῶνας περνοῦσε κι' ἡ ἀνοιξι πλησίαζε πιά. Δὲν θάπρεπε νὰ καθυστερήσουν.

Σ' ὄλη αὐτὴ τὴν κίνησι ὁ σοφὸς καὶ ἔμπειρος Πρωτόπαπας δὲν μπορούσε παρὰ ν' ἀντιλέγη καὶ νὰ προσπαθῆ νὰ προλάβῃ τὴν καταστροφὴν, πού κατὰ τὴν γνώμη του θάφευγε στὴν πατρίδα τους ἡ ἄωρη κι' ἀμελέτητη αὐτὴ ἐνέργεια. Ὅλα τὰ τραγούδια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποθανατίζουν τοὺς καυγάδες τοῦ Δασκαλογιάννη με τὸν ἐξάδελφό του τὸν Πρωτόπαπα καὶ τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὶς δυὸ ἀπόψεις πού τοὺς χώριζαν βασιικά.

Μὰ οἱ συζητήσεις σιγὰ-σιγὰ πῆραν τὸ δρόμο τῶν ἀταίριαστων καυγᾶδων, πού καταντοῦσαν πολλὲς φορὲς σ' ἀπρέπειες, ὡς ἦταν φυσικὸ σὲ τέτοια κρίσιμη ὥρα, πού ὁ ἓνας ἔβλεπε ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀφήσουν τὴν κατάλληλη ὥρα, πού παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ γιὰ νὰ σώσουν τὴν σκλαβωμένη πατρίδα τους με τὴ βοήθεια τῆς Ρωσσίας, κι' ὁ ἄλλος με τὰ μάτια τῆς σοφίας του διάκρινε κατακάθαρα τὸν κρημνὸ πού ἀνοιγότανε μπρὸς σ' ὅλους καὶ τὸ χειροτέρεμα τῆς θέσεως τῶν σκλάβων.

— Δάσκαλε Γιάννη, πρὸς τὸ χαμὸ πᾶμε καὶ προτοῦ κινήσης μελέτησέ το καλὰ ἄλλη μιὰ φορὰ. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶσε λυπηθῆ νᾶναι τὸ χαράτσι κι' οἱ φόροι τὸ μόνο πού θὰ πάθωμε ἂν ἀποτύχωμε, μὰ πολὺ τὸ φοβοῦμαι πὼς κι' ἄλλα κακὰ θὰ μᾶς ἔρθουνε.

— «Ἐξάδελφε Πρωτόπαπα, δὲ δίδω ἴγὼ χαράτσια κι' ἄς πέψη ὁ Καπετὰν Πασᾶς χιλιάδες μπαϊράκια...» τ' ἀπαντοῦσε ὁ Δασκαλογιάννης, ὥσπου ἔφταξε ὁ ἀδελφός του Παῦλος με τὸ καράβι του τὶς πρῶτες τοῦ Μάρτη ἀπὸ τὸ Μωριά καὶ τοῦ ἀνήγγειλε τὸ σηκωμὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Βοήθειες, πολεμοφόδια καὶ τουφέκια δὲν τοῦφευγε ἀπὸ τοὺς Ρώσους πού εἶχε συναντήσει στὴν Κορώνη, μὰ τοῦδωκε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλέξη Ὁρλώφ πού κλειοῦσε χίλιες ὑποσχέσεις καὶ τοῦ κατὰστρωνε ἐπιθετικὰ σχέδια γιὰ νὰ κυριεύσῃ τὰ Χανιά.

Σύμφωνα με τὰ σχέδια αὐτὰ ἔπρεπε ὅλοι οἱ Σφακιανοὶ με ἐνιαία διοίκησι νὰ συναχθοῦν, νὰ ξεσηκώσουν κι' ὅλους τοὺς καμπίτες καὶ πρῶτα-πρῶτα νὰ πολιορκήσουν τὰ Χανιά, ὅσο μπορούσαν πιὸ στενά, καὶ κεῖ νὰ περιμένουν ὥσπου νὰ φτάξῃ αὐτὸς με τὸ στόλο του καὶ ν' ἀρχίσῃ τὸ βομβαρδισμὸ ἀπ' τὴ θάλασσα. Στὸ τέλος τοῦδινε τὴν ὑπόσχεσι πὼς δὲν θάφευγε προτοῦ δῆ τὸ φρούριο νὰ παραδοθῆ στοὺς χριστιανοὺς καὶ νὰ κυματίσουν πάνω στὶς ἐπάλξεις του οἱ σημαῖες τῶν Σφακιανῶν.

Μὲ τὰ ὅπλα καὶ τὰ πολεμοφόδια πού οἱ χριστιανοὶ θάπαιρ-

ναν ἀπ' τὰ Χανιά θ' ἀρμάτωναν τοὺς ἀόπλους, θὰ τραβοῦσαν ὕστερα γιὰ τὸ Ρέθυμνο καὶ ἅμα τ'ἄπαιρναν κι' αὐτό, θὰ τραβοῦσαν νὰ πάρουν τὸ μεγάλο Κάστρο, τὸ Χάνδακα, πάντα βέβαια—ὅπως ἔλεγε στὸ γράμμα του ὁ Ἀλέξης Ὁρλώφ,—με τὴ βοήθεια τοῦ στόλου πού ὁ ἴδιος θὰ διοικοῦσε.

Ὅλα αὐτὰ ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς νὰ χορεύουν ἀπὸ χαρὰ κι' εὐχαρίστησι καὶ σὰν ὁ Πρωτόπαπας τόλμησε νὰ τοὺς πῆ:

— Ἀπιαστα πουλιὰ χίλια στὸν παρᾶ, τόσο ὠργίστηκαν πού παρ' ὀλίγο ν' ἀσεβήσουν πρὸς τὸ σοφὸ καὶ ἡρωϊκὸ, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα, ριζάροχη τῶν Σφακιῶν.

Η ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ὁ Δασκαλογιάννης ἐκάλεσε στὴν Ἀνόπολι τοὺς ἀρχηγούς καὶ καπεταναίους με τὰ παλληκάρια τους καὶ ὀλόκληρο τὸν κλῆρο τῶν Σφακιῶν. Ἔκαμε δοξολογία καὶ δέησι κι' ἀνύψωσε τὴ σημαία τοῦ Σταυροῦ τὸ πρωὶ τῆς 25ῆς Μαρτίου 1770, ἀφ' οὔ πρῶτα με τὴν ἐπιβλητικὴ του φωνὴ ἐσκόρπισε τὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὰ μελλούμενα καὶ τὰ δάκρυα γιὰ τὰ μαρτύρια τῶν σκλάβων ἀδελφῶν τους, πού στέναζαν κάτω ἀπ' τὴν τυραννία λίγα μίλια πιὸ μακρὰ ἀπὸ τὸν ἱερὸ χῶρο, πού αὐτοὶ καθαγίαζαν με τὴν ὕψωσι τῆς ἐπαναστατικῆς τους σημαίας. Ὁμοβρόντιες ἀκατάπαυστες συνώδευσαν τὰ τελευταῖα του λόγια κι' ἄλλες τόσες τὸ ξεδίπλωμα τῆς σταυροφόρας σημαίας.

Σὲ τέτοια κρίσιμη γιὰ τὴ Κρήτη καὶ εἰδικὰ γιὰ τὰ Σφακιά στιγμὴ, ἡ ψυχὴ τοῦ ἡρωϊκοῦ Χαρκούτση πού μόνος πῆρε ἀπὸ τὸ τουρκεμένο Βυζάντιο ἀετοφόρο σημαία καὶ τὴν ἔφερε στὴν Κρήτη, θὰ σπαρτάρησε, μὰ καὶ θ' ἀναταράχτηκε βλέποντας τὰ μελλούμενα δεινά. Μὰ ὅποια κι' ἂν ἦταν ἡ λύσις, ὅσο μαύρη κι' ἂν κατάντησε γιὰ τὰ ἡρωϊκὰ Σφακιά, πάντα ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ θὰ μείνῃ ἡ πιὸ ἐντιμὴ καὶ πιὸ περήφανη καὶ τιμημένη σελίδα τῆς παλληκαρίας ἱστορίας τους.

Ὅσα κι' ἂν ἦταν τὰ δεινά πού ἀκλούθηξαν τὴν ἄτυχη αὐτὴ ἐπανάστασι, τὸ ποτάμι τῶν αἱμάτων πού χύθηκε τότε, πότισε τὸ σπόρο πού βρισκότανε σπαρμένος κ' ἔτοιμος στὴν Κρητικὴ γῆ κ' ὕστερα ἀπὸ πενήντα χρόνια ξεπεταχτήκαν ἄλλοι ἥρωες, ἄλλοι μάρτυρες, πού προπαρασκεύασαν τὴν ἐλευθερία τοῦ νησιοῦ κ' ἐπραγματοποίησαν τὸ ξεσκλάβωμα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος.

Μετὰ τὴν ὕψωσι τῆς σημαίας, ὁ Πρωτόπαπας εἶδε ὅτι κάθε

προσπάθειά του ήταν ματαιά κι' ὅτι δὲν θὰ ὠφελοῦσε πιά ἡ ἄρνη-
σίς του, ἀπ' οὗ οἱ συνέπειες τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες,
εἴτε μετάννοιωναν, εἴτε ὄχι οἱ Σφακιανοί, εἴτε ἀδρανοῦσαν, εἴτε
πολεμοῦσαν τὸν Τοῦρκο, πὺ δὲν μποροῦσε πιά ν' ἀφήσῃ ἀτιμώ-
ρητη μιὰ τέτοια ἀνταρτικὴ ἐνέργεια καὶ θὰ ζητοῦσε τὰ μέσα νὰ
πατήσῃ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὰ Σφακιά.

—Δὲν τὴν ἤθελα τὴν ἀπανάστασι. Θὰ μᾶσε φέρῃ κακό· μὰ
ἀφοῦ ὅλοι τ' ἀποφασίσετε, κι' ἐγὼ καὶ οἱ δικοί μου θὰ πολεμήσωμε.
Εἶδτε πὺς ἦρθα πρῶτος, γιατί δὲ δειλιῶ τὸ θάνατο, μὰ φοβοῦμαι
γιὰ τὰ παιδιά καὶ τὶς γυναῖκες μας, ἂν δὲν πετύχωμε· λέει στοὺς
μαζεμένους ἀρχηγούς κ' ἐνώνει τὸ δικό του πολεμικὸ σῶμα μὲ τᾶλλα.

Στὴν ἔνωσι αὐτῆ τοῦ Πρωτόπαπα μεγάλωσε ἡ χαρὰ τῶν Σφα-
κιανῶν, πὺ δὲν ἤθελαν νᾶναι ἔξω ἀπὸ τὸ μεγάλο ἡρωϊκὸ χορὸ τους
ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δυνατοὺς ριζάρχους τῶν Σφακιανῶν καὶ νὰ παρου-
σιάζεται κι' ἡ παραμικρότερη διχογνωμία καὶ ἀσυμφωνία στὴ δρᾶσι
πὺ θὰ τοὺς ἐξασφάλιζε τόση δόξα καὶ τιμὴ.

Μετὰ τὰ γλέντια καὶ τοὺς χορούς, ἀποφασίστηκε τὴν Κυριακὴ
τῆς Ἀναστάσεως, στὶς 4 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1770, νὰ μαζευτοῦν στὴν
Κράπη καὶ νὰ κάμουν ἐκεῖ τὴ δεύτερη ἀνάστασι.

Πράγματι ἀπὸ τὸ πρῶτὸ πὺ φώτισε ἡ ἡμέρα ἔφταναν στὴν
Κράπη τὰ παλληκάρια κάθε χωριοῦ, καθένα μὲ τὴ σημαία του καὶ
μὲ τὸν παπᾶ του καὶ πίσω ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὰ παλληκάρια του. Μέσα
σ' αὐτοὺς κι' ὁ ἡρωϊκὸς Πρωτόπαπας καὶ ὁ Παπᾶ Σήφης, ὁ Δασκα-
λόπαπας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γεωργακομάρκου, ἀπ' τὸν Καλλικράτη,
πελώριος κι' αὐτὸς κ' ἐξαιρετικὰ ὄμορφος καὶ «βαρὺς ἄντρας», σω-
ματικὰ καὶ μυαλικὰ.

Εἶχαν μαζευτῆ ὡς δυὸ χιλιάδες παλληκάρια πάνοπλα γύρω ἀπ'
τὴν ἐκκλησοῦλα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου σᾶν ἄρχισε ἡ δεύτερη Ἀνά-
στασι. Ἐκαμαν τὸν καθιερωμένον κρητικὸ ἀσπασμό, πὺ ὡς τώρα
ἀκόμα διατηρεῖται σὲ πολλὰ χωριά, φιλήθηκαν ἐχθροὶ καὶ φίλοι,
ἐμόνιασαν καὶ ξέχασαν τὰ περασμένα μικροπάθη τους, ἀφῆκαν τὰ
μίση πὺ τοὺς χωρίζαν μὲ αἷμα, κι' ἄρχισαν τὸ γλέντι. Στὸ κάμπο
τῆς Κράπης ὀκτὼ ὀλόκληρες μέρες, τὴν ἑβδομάδα τῆς διακαινι-
σίμου, ἐπέρασαν σὲ γλέντι καὶ χαρὲς. Γλεντοῦσαν ὅσοι μελλοθάνατοι
κ' ἤθελαν νὰ χαροῦν τὴ ζωὴ τους προτοῦ τὴ ρίζουν στὴν τύχη πὺ
ξεκινοῦσε ἀπ' «τὴ μπούκα τοῦ τουφεκιοῦ» τοῦ τούρκου.

ΧΕΡΣΟΝΗΣΙΟΣ

(1) Κάποιε τῆς Χερσονήσου μετὰ τὴν Πύρρην καὶ Μεγαβέλλου πὺ
τοὺς χαρτίμοις στοὺς ἐφοδιασμοὺς τῶν ἐπαναστῶν τῆς Ηερίδος.

προσπάθεια του ήταν ματαιά κι' ότι δεν θα δφελοῦσε πιά ἡ ἀρνη-
σία του ἀπ' οὐ οἱ συνέπειες τῆς ἐπαναστάσεως θά ἦσαν οἱ ἴδιες,
εἴτε μετάνιωσαν, εἴτε ὄχι οἱ Σφακιανοί, εἴτε ἀδρανέουσιν, εἴτε
πολεμοῦσαν τὸν Τούρχο, πού δεν μπορούσε πιά ν' ἀφῆσθαι ἀτιμώ-
ρητη μιά τέτοια ἀνταρτικὴ ἐξέγερσις καὶ θά ζητοῦσε τὰ μέσα νὰ
πατήσῃ καὶ τὰ πιωρῆσῃ τὰ Σφακιά.

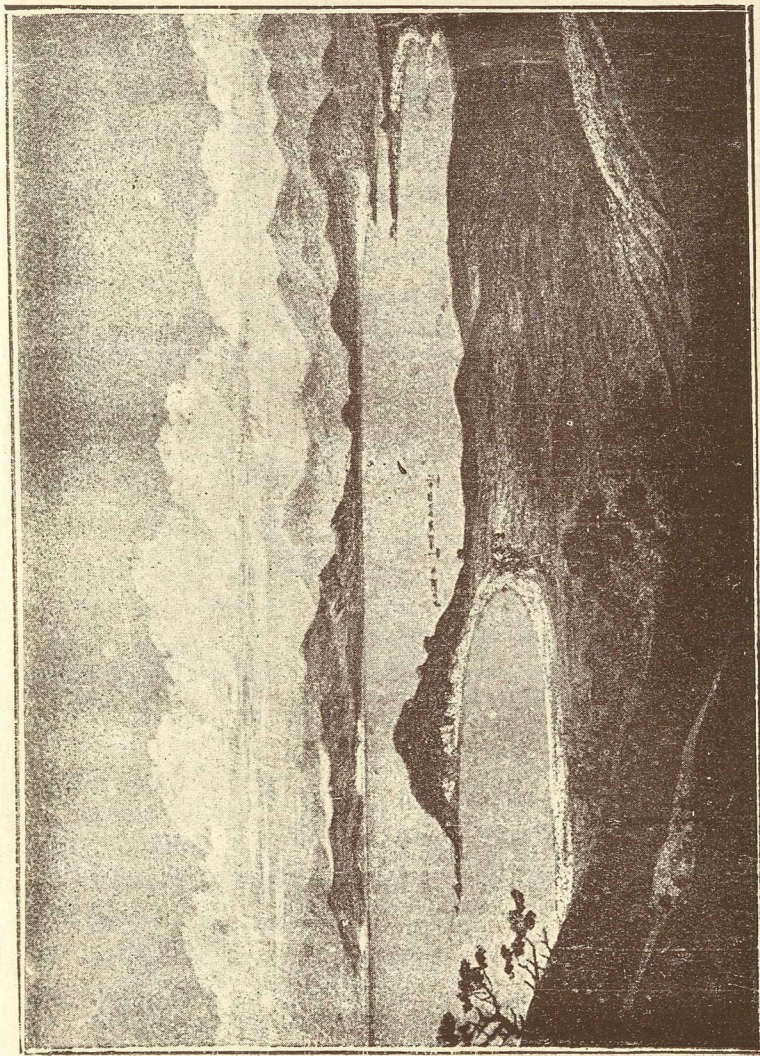
— Δὲν εἶναι ἄβουλα τῶν ἀναστάσι. Θά μᾶς φέρῃ κακό· μὰ
ἀφοῦ ὄλοι τ' ἀπονασάσῃτε, κι' ἐγὼ καὶ οἱ δικοί μου θά πολεμήσωμε.
Εἶδενε πᾶς ἄνθρωπος ἕνας, γιατί δε δειλιῶ τὸ θάνατο, μὰ φοβοῦμαι
γιὰ τὰ παιδιά καὶ τίς γυναικὲς μας, ἂν δεν πετύχωμε νὰ κεί στους
καίριμους ἀρχηγούς νὰ γίνουν τὸ δικό του πολεμικό σῶμα μὲ τάλλα.

Στὴν ἑπομένη κατὰ τὴν Πρωτοπαλα μεγάλωσε ἡ χαρὰ τῶν Σφα-
κιανῶν, πού δεν ἔδειξαν νάκιν ἐξῆ ἀπὸ τὸ μεγάλο ἠρωϊκό χορὸ τους
ἐνῆς ἀπὸ τους πιο ἰσχυρούς οἰζάρχες τῶν Σφακιανῶν καὶ νὰ παρου-
σιάζεται κι' ἡ πιστοποιητικὴ διχογνωμία καὶ ἀσυμφωνία στὴ δόρασι
πού θά τους ἐξασφαλίζε τὴσὺ δόρα καὶ τιμῆ.

Μέρι τι γιὰ τὴν κιν τῆσὺ χορούς, ἀποφασίστηκε τὴν Κυριακὴ
τῆς Ἀναστάσεως, στὶς 4 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1770, νὰ μαζευτοῦν στὴν
Κράκη καὶ νὰ κινήσῃ ἐκεῖ τὴ δεύτερη ἀνάστασις.

Πράγματι ἀπὸ τὸ πρῶτο που φώτισε ἡ ἡμέρα ἔφταναν στὴν
Κράκη τὰ παλληκάρια καὶσὺ γυναικῶν, καθένα μὲ τὴ σημαία του καὶ
μὲ τὸν πατὴρ του καὶ τὴσὺ ὁ ἀρχηγός καὶ τὰ παλληκάρια του. Μέρι
στὴν ἄρτιση κα' ὁ ἠρωϊκὸς Πρωτοπαλας καὶ ὁ Παπα Σήφης, ὁ Δασκα-
λοπαλας, ὁ ἀδελφός του Γεωργακομαρκου, ἀπ' τὸν Καλλικοάτη,
καὶσὺ τὸν ἀδελφὸν κα' ἐξῆσὺ τὸν ἀμορφὸς καὶ «βαρὺς ἄντρος», ἀμ-
φοτέρωθεν τῆσὺ τῆσὺ.

Μέρι τὴν ἑπομένη ὡς δύο χιλιάδες παλληκάρια πάγοπλα γύρω ἀπὸ
τὴν Κράκη καὶ τὴν Ἀγίου Γεωργίου σὺν ἄρχισε ἡ δεύτερη Ἀνά-
στασις. Ἐκείνη τὴν ἀποθεωμένο κρητικὸ ἀσπασμό, πού ὡς τώρα
ἀπὸ τὸν κρητικὸν ἔχει πολλὰ χωριά, φιλήθησαν ἐχθροὶ καὶ φίλοι,
ἐπικράσῃ καὶ ἔχρησαν τὰ περασμένα μικροπαθη τους, ἀφήσαν τὰ
καὶσὺ τὸν πᾶν γύρω ἂν μὲ αἶμα, κα' ἀρχισαν τὸ γλέντι. Στὸ κάμπο
τῆς Κράκης ἀπὸσὺ ἀνεκλήσῃς μέρες, τὴν ἑβδομάδα τῆς διακαινι-
σῃσὺ, ἐπικράσῃ μὲ γλέντι καὶ χαρὸς. Γλέντοῦσαν «οἱ μελλοθάνατοι
κα' ἠδέσῃ νὰ χαρῃσῃ τὴ ζωὴ τους πρῶτοῦ τὴ ρίξουν στὴν τύχη πού
ἐξαινοῦσῃ ἀπ' τὴ μπουκιά τοῦ τούρκειοῦ» τοῦ τούρχου.

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

«Ο κώλπος τῆς Χερσονήσου μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ Μεγαμβέλλου πού
τόσο χρησιμοποιεσε στους ἐφοδιασμούς των ἐπαναστατῶν τῆς Πεδιάδος.»

ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΚΛΑΒΟΥΣ ΤΩΝ ΚΑΜΠΩΝ

Στὸ μεταξὺ αὐτὸ ὁ Δασκαλογιάννης μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς ἀνήγγειλε στὸν Ἀποκόρωνα, στὴν Κυδωνία, στὸν Ἅγιο Βασίλειο, στὸ Ρέθυμνο καὶ στὴν Κίσαμο, τὸ κήρυγμα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ προσκαλοῦσε κείνους ποὺ ὑποσχέθηκαν νὰ δώσουν τὴ βοήθειά τους. Μ' αὐτοί, ἀντὶ νὰ τρέξουν νὰ βοηθήσουν τὸν ἀγῶνα ποὺ ἀρχίζε, κλείστηκαν ὅσο μποροῦσαν πρὸς βαθεῖα στὰ σπίτια τους καὶ μὲ τρόμο περίμεναν νὰ δοῦν τί θ' ἀπογίνουσαν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τῶν Σφακιανῶν καὶ μὲ ποιά καινούργια μαρτύρια καὶ καταστροφές θὰ πλήρωναν τὴ νέα αὐτὴ χριστιανικὴ τόλμη πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῶν γιανιτσάρων.

Τὸν ἴδιο τρόμο, ποὺ ἔννοιωθαν στὸ πλησίασμα τῶν προστατῶν τους χαϊνήδων, ποὺ πῆγαιναν νὰ τοὺς βοηθήσουν καὶ νὰ σκοτώσουν τὸν πιεστή τους γιανίτσαρο, τὸν ἴδιο καὶ μεγαλύτερο, γιὰ τὴ γενικότητα τῆς τόλμης, ἔννοιωθαν καὶ τώρα οἱ σακατεμένοι ραγιάδες. Μάταια ὁ Δασκαλογιάννης κ' οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι τοὺς ἔλεγαν γιὰ τὴ Ρωσικὴ βοήθεια, πὼς ἐρχότανε καὶ πὼς ἦταν πιά φτασμένη στὸ Μωριά, ποὺ ἦταν ἐπαναστατημένος κ' αὐτὸς μ' ὅλους τοὺς διαλεκτοὺς ἀρματωλοὺς καὶ τοὺς τρανοὺς δεσποτάδες καὶ κοντζαμπάσηδες του. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν τόσο τρομαγμένοι ἀπὸ τὰ δεινά τους, ποὺ γιὰ νὰ ξεφοβηθοῦν ἤθελαν νὰ δοῦν προτύτερα, ἀποτελέσματα ἐνθαρρυντικὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες μάχες τῶν Σφακιανῶν. Ὑποσχέθηκαν πὼς μὲ τὴν ὥρα τους θὰ λάβαιναν κ' αὐτοὶ μέρος στὴν ἐπανάστασι, μὰ μόνο σ' ἂν ἔβλεπαν τοὺς Μόσκοβους ν' ἄρθουν μὲ τὸ στόλο τους στὰ Κρητικὰ νερά καὶ σ' ἂν ἄκουαν πὼς θὰ κτυποῦσαν μὲ τὰ κανόνια τους τὰ τούρκικα Κάστρα. Δὲν μποροῦσαν οἱ δυστυχισμένοι ραγιάδες νὰ πιστέψουν καὶ δὲν ἐπίστεψαν. Τέτοια μιὰ χαρὰ καὶ μιὰ ἐλπίδα ἦταν παραπάνω ἀπὸ κάθε τους ὄνειρο. Ἦξεραν τὸν Τοῦρκο καὶ τὴν ἀγριότητά του, γιὰ κείνο καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ φαντασθοῦν ὅτι ἦταν δυνατὸν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰ νύχια του.

Εἴτε γιὰτὶ δὲν ἔδιδε σημασίαν στὴ βοήθεια τῶν τρομαγμένων καμπιῶν, εἴτε γιὰτὶ ἀνεγνώριζε τὴ λογικὴ τοῦ διαταγμοῦ των, ποὺ θὰ τὸν ἄφηναν καὶ θὰ πολεμοῦσαν εὐθύς ὡς θ' ἄβλεπαν τὸ Ρωσικὸ στόλο, — τὸν περίμενε κεῖνες τὶς ἡμέρες, κ' ἦταν βέβαιος πὼς θ' ἄφτανε στὰ Χανιά, — ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἔδειξε ἐπιμονὴν γιὰ τὸ σηκωμὸ τῶν καμπιῶν, μὰ πῆρε τὰ ὀργανωμένα σώματα τῶν Σφα-

κιανῶν καὶ τράβηξε πρὸς τὴ Μαλάξα. Ἐπιασε διάφορα σημεῖα ἐπικαιρα ὡς τὴν Παναγιὰ κι' ἐκεῖ περιέμενε τὸ Μανούσακα, τὸ Μωράκη καὶ τὸ Γεωργακομάρχο· τοὺς εἶχε στείλει ὡς τὸ Ἀμάρι, τὸν Ἅγιο Βασίλειο καὶ τὸ Ρέθυμνο, γιὰ νὰ ἐπαναστατήσουν τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐπαρχίες, πού τὸν ἐνδιέφεραν στρατηγικῶς. Μὰ μὲ ὅλες τὶς προσπάθειές τους δὲν κατώρθωσαν νὰ πετύχουν τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ πάρουν μαζί τους μερικὰ ἡρωϊκὰ παλληκάρια καὶ νὰ τὰ ὀπλίσουν, ὅπως μπόρεσαν, γιὰ νὰ λάβουν κ' αὐτὰ μέρος στὴν ἐπανάστασι ἐνωμένοι μὲ τὰ σώματα τῶν Σφακιανῶν. Ὁ ἀριθμὸς τους ὅμως ἦταν τόσο μικρὸς, πού δὲν μποροῦσε νὰ σταματήσει τὰ ὑβριστικὰ καὶ περιφρονητικὰ λόγια τῶν ἐπαναστατῶν γιὰ τοὺς δυστυχημένους χριστιανούς τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν, πού σ' ἦλθε ἀργότερα καταλληλότερη στιγμή στὶς ἄλλες ἐπαναστάσεις, ἔδειξαν τὸν ἡρωϊσμό τους ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ Σφακιὰ τὸ 1770.

Τὸ πέρασμα τοῦ Γεωργακομάρχου, τοῦ Μανούσακα καὶ τοῦ Μωράκη ἀπὸ τὶς τρεῖς Ρεθεμνιώτικες ἐπαρχίες, οἱ σκοτωμοὶ πολλῶν γιανιτσάρων πού συναντοῦσαν στὸ διάβα τους, ἢ πού πήγαιναν ἐπίτηδες, γιὰ νὰ τοὺς τιμωρήσουν γιὰ τὰ βασανιστήρια τῶν χριστιανῶν ποῦχαν κάμει περασμένους καιροὺς, καὶ ἢ κατὰληψις ἀπὸ τὸ Δασκαλογιάννη τῆς Μαλάξας κι' ἄλλων στρατηγικῶν σημείων ὡς τὴν Παναγιὰ, ἔκαμαν τοὺς τούρκους νὰ τρομοκρατηθοῦν καὶ βιαστικὰ ἀφήνοντας τὰ πῶ μακροσμένα τους τσιφλίκια καὶ χωριά στὴ διάκρισι τῶν σεϊτάν-τακιμί, νὰ φεύγουν πρὸς τὰ Χανιά καὶ τὸ Ρέθυμνο μὲ τὶς οἰκογένειές τους καὶ μὲ ὅσα ζῶα κατώρθωναν νὰ μαζέψουν πάνω στὴ βιάσι τους.

ΜΑΤΑΙΑ ΠΡΟΣΔΟΚΙΑ

Ὁ Δασκαλογιάννης τρέχοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὡς τὴν ἄλλη τοῦ στρατοπέδου του καὶ ὀδοιπορώντας γιὰ νὰ βρῆται σὲ ἀδιάκοπη συνεννόησι μὲ ὅλας τὰς θέσεις σὲ μῆκος ἀρκετῶν χιλιομέτρων, διαρκῶς ἐκοίταζε μὲ τὸ κιάλι του πρὸς τὸ πέλαγος περιμένοντας πότε νὰ δῆ τὸ Ρωσικὸ στόλο νὰ φθάνη στὰ Χανιά ἀπ' ἔξω, ὅπως εἶχε συμφωνηθῆ καὶ ὅπως τοῦγραψε ὁ ἴδιος ὁ Ὁρλώφ ἀπ' τὴν Πάρο. Ὁ ὀπτασιασμὸς τῆς μελλούμενης ἐλευθερίας τοῦ νησιοῦ, τοῦ στόλου, τῶν μαχῶν, τῆς σφαγῆς τῶν τούρκων καὶ τῆς δόξης πού θ' ἀκολουθοῦσε τὸν ἀγῶνά του, τοῦδιναν μιὰ ὑπερνεύρωσι στὴν ἔντασι τῶν ἐνεργειῶν του, πού δὲν σταματοῦσαν μπρὸς σὲ κανένα κόπο, στέρησι, κίνδυνο.

Ἡ σταθερὴ ἀκνησιὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Δασκαλογιάννη

κι' οἱ πληροφορίες ποῦπαιρναν ἀπὸ παντοῦ ὅτι ὅπου οἱ Ρῶσοι κι' ἂν εἶναι θὰ φτάσουν καὶ θὰ βομβαρδίσουν τὰ Χανιά, ἔκαμε τοὺς Τούρκους νὰ τρομοκρατηθοῦν καὶ νὰ προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ βροῦν προφυλακτήρια γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὸ βομβαρδισμό καὶ προστάτες χριστιανούς ραγιαδες γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσουν ἀπὸ τὴ σφαγὴ σ' ἂν θάμπαιναν μέσα στὰ Χανιά οἱ Σφακιανοί.

Ὁ τρόμος τῶν κτηνανθρώπων αὐτῶν, πού τοὺς ἐξευτέλιζε στὰ μάτια τῶν ραγιαδῶν, ἔφτασε σὲ τέτοιο σημεῖο πού νὰ ζητοῦν μὲ χίλιες ψεύτικες ὑποσχέσεις τὴν προστασία ἐκείνων πού προχθὲς ἀκόμη ἀγγάρευαν καὶ κατατυραννοῦσαν. Τὸν τρόμο τους μεγάλωσε καὶ τὸ βιαστικὸ κλείσιμο μέσα στὴ πόλι καὶ τῶν πῶ μακροσμένων γιανιτσάρων τοῦ Σελίνου, πού γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ δειλία τους τὴν τόσο ἀταίριαστη στὴ θρασύτητα καὶ στὴ κτηνωδία τους, ἔπλασαν μύθους γιὰ τὴ δύναμι τῶν χριστιανῶν ἔξω ἀπ' τὰ Χανιά ποῦφταναν νὰ τὴν ἀνεβάζουν σὲ πολλὲς χιλιάδες, μὲ τέλειο ρωσικὸ ὀπλισμὸ καὶ μὲ πολύχρωμες στολές. Οἱ φανταστικὲς αὐτὲς διηγήσεις γιὰ τὸ στρατὸ τῶν Σφακιανῶν καὶ τὸ ἀπροσδόκητο θάρρος τῶν κλεισμένων μέσα στὰ Χανιά χριστιανῶν, πού στὸ ἄκουσμα τῆς ἐτοιμασίας αὐτῆς ἐσήκωσαν λίγο τὰ σκυφτά τους κεφάλια, ἔκαμαν τοὺς τούρκους νὰ ὑποθέσουν πὼς μὲ τοὺς Σφακιανούς μαζί ἦταν καὶ ρωσικὸς στρατός, ποῦχε ἔρθη, κάτω στὸ Λουτροὸ χωρὶς νὰ τὸ μάθουν οἱ τουρκικὲς ἀρχές. Ἡ τρομαγμένη τους φαντασία συνεπλήρωσε τὶς ψεύτικες πληροφορίες κι' ὁ φόβος των ὅλο καὶ μεγάλωνε.

Μὰ ὡς τόσο καὶ προτοῦ ἀκόμα ὁ Δασκαλογιάννης μάθη τὴν τραγικὴ ἱστορία τοῦ Μωριά, ὁ τοῦρκος πασᾶς εἶχε πληροφορίες πὼς οἱ Ρῶσοι ἅμα ἔφταξαν στὶς 28 τοῦ Φεβρουαρίου στὴν Κορώνη μὲ τοὺς Ὁρλώφ καὶ τοὺς νανάρχους Ἐλφινστων καὶ Σπυριδῶφ πολιορκοῦσαν τὸ Κάστρο κι' ἔβγαλαν καὶ στρατὸ πού ἐνώθηκε μὲ τοὺς γραικούς, μὰ τσακίστηκε ὅλος καὶ κατασκορπίστηκε καὶ ὁ στόλος ἀναγκάστηκε νὰ φύγη.

ΤΙ ΓΙΝΟΤΑΝΕ ΣΤΟ ΜΩΡΙΑ

Καὶ πραγματικῶς αὐτὸ τὸ ἀγνοοῦσε ὁ Δασκαλογιάννης. Οἱ Ὁρλώφ ἔβγαλαν τέσσερις χιλιάδες στρατιῶτες καὶ πεζοναῦτες, κι' αὐτοὶ ἐνώθησαν μὲ δυόμιση χιλιάδες παλληκάρια τοῦ Κώστα Κολοκοτρώνη, τοῦ πατέρα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Τὸ στρατὸ αὐτὸ χώρησε ὁ ἀρχιστράτηγός του, ἓνας ἀνίκανος κι' ἄπειρος ναυτικός, ὁ Ἀντώνης Ψαρὸς, πού τοῦχαν δώσει γιὰ στρατιωτικὸ σύμβουλο τὸ Ρῶσο λοχαγὸ Μπάρκωφ, σὲ δυὸ φάλαγγες, μὲ σκοπὸ ἢ μιὰ ξεκινών-

τας ἀπ' τὴ Λακωνία κ' ἡ ἄλλη ἀπὸ τὴ Μεσσηνία νὰ προχωρήσουν σαρώνοντας τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐνωθοῦν στὸν Κορινθιακὸ κόλπο. Οἱ μπέηδες τῆς Μάνης, οἱ Μαυρομιχαλεοὶ, ἅμα παρηκολούθησαν τὶς κωμικὲς ἐτοιμασίαις τῶν Ρώσων, τοὺς λίγους ἄνδρες καὶ τὰ πῶς λίγα τουφέκια, κ' ἅμα εἶδαν πὼς ἀρχηγὸ ἔβαναν ἓνα ἄνθρωπο πὺ δὲν εἶχε ζήσει ἀκόμα σὲ βουνό, μὰ καὶ στὸ δρόμο περπατοῦσε μ' ἀνοικτὰ σκέλη ὅπως περπατοῦσε καὶ στὴν κουλαστὴ τοῦ καραβιοῦ του, κατάλαβαν πὼς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τὸν περίμενε βεβαία ἀποτυχία καὶ δὲν ἔλαβαν στὴν ἀρχὴ μέρος γιὰ νὰ μὴ ἐκτεθοῦν σὲ βέβαιο κίνδυνο κ' αὐτοὶ κ' ἡ Μάνη ὀλόκληρη μὲ τὰ προνόμιά της. Μὰ σὲ λίγο παρῆσαν οἱ ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ στὸν ἀγῶνα.

Μερικὲς πρόχειρες κ' εὐκόλες ἐπιτυχίαις ἀποθράσυναν τὸν Ψαρρό, πὺ χωρὶς νὰ ξέρη τί κάνει τράβηξε κατὰ τὴν Τριπολιτσὰ νομίζοντας πὼς θὰ κατακτήσῃ κ' αὐτήν, ὅπως κατὰκτησε, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ μὴτ' αὐτὸς μὴτε οἱ Τούρκοι, τὸ Μυστρά καὶ τὴ Σπάρτη κ' ἔσφαξε τοὺς λίγους Τούρκους πὺ εἶχον φρουρά.

Στὶς 29 τοῦ Μάρτη, ἐν ᾧ ὁ Δασκαλογιάννης παρουσίαζε τὸ ὄνειρο τῆς Ρωσσοικῆς βοήθειαις, αὐτὸ εἶχε σβύσει πὰ ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Τριπολιτσᾶς, πὺ ὁ Ὅσμαν Μπέης, ἀπ' οὗ κατασκότωσε καὶ διασκορπίσε τοὺς Ρώσους κ' Ἕλληνες κ' ἔκαμε τὸν ἀρχιστράτηγὸ τοὺς Ψαρρὸ νὰ βρεθῆ πάνω σὰ Ρωσσοικὰ καράβια, εἶχεν ἀρχίσει τὶς σφαγῆς τῶν χριστιανῶν καὶ τὴ γενικὴ καταδίωξι στὶς ἐπαρχίαις, ὅχι μόνο τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ καὶ κείνων πὺ εἶχαν ξεθαρέσει μὲ τὸν ἐρχομὸ τῶν Ρώσων κ' ἄς μὴν εἶχαν ἐκδηλώσει καμμιὰ ἐνέργεια.

Τὸ τί ἐτράβηξαν μετὰ τὴν κωμικὴ αὐτὴ Ρωσσοικὴ ἀπόπειρα οἱ χριστιανοὶ τοῦ Μωριά, δὲν εἶναι σκοπὸς μου ἐδῶ νὰ περιγράψω. Εὐτυχῶς πολλοὶ ἀπο τῶν Μανιάτες πὺ ἀντελήφθησαν γλήγορα τὸ τί θὰ ἐπακολουθοῦσε καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι δὲν ἐπρόφταξαν νὰ ἐκδηλωθοῦν καὶ νὰ σηκώσουν τουφέκι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἄλλως μὲ τὴ γλήγορη ἀποτυχία τῆς ψευτοεπαναστάσεως αὐτῆς, ὁ χαμὸς τῶν χριστιανῶν τοῦ Μωριά θ' ἔχε τραγικώτερες συνέπειαι, πὺ ποὺς ξέρει ποιά θάταν ἡ ἔκτασις τῶν.

Ἡ θλιβερωτάτη σύμπτωσις ἦταν ὅτι, ἐν ᾧ ἤδη εἶχε λήξει ὁ ἀγῶνας αὐτὸς μὲ τὴν τραγικὴν του λύσι στὸ Μωριά καὶ στ' ἄλλα μέρη, στὴν Κρήτη μόλις ἀρχίζε, γιὰ τὴ θάλασσα πὺ τοὺς χώριζε δὲν τοὺς ἀφήκε νὰ πληροφορηθοῦν γρήγορα τὸ, τι συνέβη στ' ἄλλα μέρη καὶ νὰ προλάβουν τὴν συμφορὰ πὺ ἦρθε ἄδικα καὶ παράδικα σὰ Σφακιά, τὸν ἀπάτητο ὡς πύργο τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας. Ἄν

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΑΛΟΪΣΙΟΣ ΜΟΤΣΕΝΙΓΟΣ

πὺ μὲ τὴν ἄστοχη ἀπόπειρά του τὸ 1692 ἔγινε αἰτία νὰ μεγαλώσουν τὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης.

οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης βαστοῦσαν μὲ τὴν ἐγκαρτέρησι μαρτύρων τὴ φορικτὴ καὶ ἀνείπωτη πίεσι τῶν γιαντισάρων κ' ἔκλαιγαν καὶ θρηνοῦσαν κρυφὰ γιὰ τὴν κατάντια τους, τὰ δάκρυά τους στέγνωσαν κ' οἱ θρηνοὶ, τοὺς σιγάνευαν στὸ ἀντίκρουσμα τῶν ἐλεύθερων Σφακίανων βουνῶν. Ἐκεῖ κλειοῦσαν τὶς ἐλπίδες τους καὶ στὴ σκέψι αὐτὴ ἡ ψυχὴ τους ἐνισχυόταν ἀλλὰ καὶ κεῖ εὑρισκαν καταφύγιο σ' ὄρες σκληρές.

ΧΑΜΕΝΕΣ ΕΛΤΙΔΕΣ

Ἄν καὶ ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἤξερε τίποτα τὸ θετικὸ ἀπ' ὅλα πὺ γίνηκαν στὸ Μωριά, ἡ κίνησις τῶν Τούρκων, τ' ἀναθάρρημά τους, ἡ ἀδικαιολόγητη καθυστέρησις τοῦ Ρωσσοικοῦ στόλου κ' οἱ

ετοιμασίες ποῦκαναν οἱ ἐχθροὶ γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν καὶ πού τις μάθαινε κάθε μέρα ἀπὸ τοὺς καμπῖτες χριστιανούς τῆς Κυδωνίας, ποῦχαν ἀφήσει οἱ Τοῦρκοι ἀγάδες φύλακες στὰ μακρυνά τους τσιφλίκια, τὸν ἔκαμαν ν' ἀναλογισθῆ τὸν κίνδυνο πού πήγαινε νὰ ρίξει τὴν ἐπαρχία του καὶ τὴν καταστροφή, πού τὴν περίμενε ἂν δὲν ἔδειχνε ἀντοχή καὶ δὲν ὠργάνωνε γρήγορα τὴν ἀμυνά του. Εἶχε πιά καταλάβει τὸ, τι εἶχε γίνει πάνω στὸ Μωριά καὶ ὑποψιάστηκε τὴ Ρωσικὴ ἐγκατάλειψι. Ἄλλοιῶς δὲν μποροῦσε νὰ δικαιολογηθῆ ἢ καθυστέρησις αὐτή.

Θᾶπρεπε σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τῶν Ὁρλόφ νᾶχουν τελειώσει κώλας αἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ στόλου στὰ Κρητικὰ παράλια κ' αὐτὲς μῆτε κἂν εἶχαν ἀρχίσει καὶ μῆτε κἂν μιὰ Ρωσικὴ σημαία εἶχε φανῆ στὸ Κρητικὸ πέλαγος.

Καιρὸς νὰ στραφῆ πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ ὑποκριθῆ τὸ νομοταγῆ, δὲν ὑπῆρχε πιά γιὰ τὸ Δασκαλογιάννη. Εἶχε ἐκτεθῆ μὲ τις προπαρασκευαστικὰς τους ἐνέργειες κ' ἡ δρᾶσις τῶν «Δαμιόνων» ἦταν τέτοια πού δὲν μποροῦσε νὰ βρῆ καμμιά δικαιολογία, μῆτε νὰ τὴν ἀνακόψῃ. Ἦταν δεσμώτης μιᾶς καταστάσεως πού δημιούργησε ἢ σπουδὴ του. Ὑποχρεώθηκε νὰ πολεμήσῃ καὶ νὰ ζητήσῃ τὸ γλυτωμὸ ἀπὸ τὴ νίκη καὶ τὸ διόρθωμα τῶν σφαλμάτων τῆς σπουδῆς του ἀπ' τὸν ἀγῶνά του. Ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐπιδιώξῃ τὴ νίκη. Ἦταν ἀνάγκη. Ἄλλως τε οἱ μαζεμένοι τοῦρκοι τῶν ἐπαρχιῶν ποῦχαν δῆ τις προπαρασκευές του καὶ τὴν ὀργάνωσι ποῦκανε, κ' εἶχαν παρακολουθήσει τῶν «σαῖ τὰ ν τα κί μι» τις πρώτες νυκτερινές ἐπιχειρήσεις, δὲν θ' ἄφηναν τότε τὸν πασᾶ τῶν Χανίων ν' ἀδιαφορήσῃ καὶ νὰ χάσουν αὐτοὶ τὴν εὐκαιρία—εὐκαιρία πού τὴν ζητοῦσαν χρόνια ὀλόκληρα— νὰ μποῦν στὰ πλούσια Σφακιά, πού ὡς τότε τὰ προστάτευαν στερεὰ καὶ ἀπαραβίαστα Σουλτανικὰ προνόμια, γιὰ ν' ἀρπάξουν, νὰ πλουτίσουν καὶ νὰ ὑποτάξουν τοὺς ἀτίθασους Σφακιανούς. Μὲ τέτοιους σκοποὺς ἀρχισαν οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐτοιμάζονται καὶ νὰ διαλαοῦν τις ἐτοιμασίες τους γιὰ νὰ συγκεντρώσουν τοὺς ἄλλους χριστιανούς στὸν ὑποτακτικὸ φόβο τους:

«Ἐτοιμασίες κάνουνσι γιὰ τὰ Σφακιά κινουῦσι
κ' ἢ Κρήτη ἢ ἀποδέλοιπη στέκουν καὶ συντηροῦσι».

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΦΑΣΙΣ

Μόλις ὁ Δασκαλογιάννης ἔμαθε τις ἐτοιμασίες καὶ ἐπέισθη καὶ πιά γιὰ τὴ Ρωσινὴ ἐγκατάλειψι καὶ ἀπάτη, διάταξε συγκέντρωσι

γενικὴ στὸ Ἀσκύφου γιὰ ν' ἀποφασισθῆ τὸ τι ἔπρεπε νὰ γίνῃ γιὰ νὰ προλάβουν τὴν καταστροφή. Μετὰ τὴν βιαστικὴ πρόσκλησι τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, ὅλοι οἱ Ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι μὲ τὰ παλληκάρια τους ἦλθαν στ' Ἀσκύφου. Ἀρχισε ἡ σύσκεψις μέσα στὴ γενικὴ σιωπὴ τοῦ λαοῦ καὶ πρώτος ὁ Δασκαλογιάννης εἶπε τὸ, τι εἶχε μάθῃ καὶ ποιὲς ἦταν οἱ σκέψεις του γιὰ τὰ μελλούμενα καὶ στὸ τέλος ἐτόνισε τὴν ἀνάγκη νὰ στείλουν ἐπίτηδες καρᾶβι στὸ Μωριά γιὰ νὰ μάθουν τι ἀκριβῶς συνέβη, πού βρισκόντανε οἱ Ρωσικοὶ στόλοι κ' ἂν θᾶπρεπε νὰ περιμένουν πιά βοήθεια, ἢ ν' ἀφήσουν τὴν ἐλπίδα τους στὸ Θεὸ καὶ στὸ τουφέκι τους.

Μετὰ τὸ Δασκαλογιάννη ὁ Πρωτόπαπας σηκώθηκε, ἐν ᾧ ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ, καπεταναῖοι καὶ παλληκάρια, πού γύρω ἔκαναν ἓνα πυκνότατο βουβὸ καὶ προσεχτικὸ κύκλο, φροβήθηκαν πὼς μὲ τὰ λόγια του θάναφε φωτιὰ ἐμφύλιου σπαραγμοῦ, γιὰ τὸ παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία νὰ πάρῃ ἐκδίκησι γιὰ τὰ βαριά λόγια πού τοῦχαν πῆ ὅλοι τους, ὅταν τοὺς συνεβούλευε τὸ σωστὸ καὶ τὸ λογικὸ, αὐτὸς μὲ τὴ βαθειὰ ἀντρεωσύνη του περιορίστηκε νὰ πῆ.

—Ἐγὼ καθὼς θυμᾶστε, ἀδέρφια, δὲ συμφωνοῦσα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Δασκάλου καὶ μὲ τὴ δική σας, γιὰ τὴν σὰ νὰ μοῦστελνε μῆνυμα ὁ Θεός, γιὰ νὰ μὴ βιαστοῦμε καὶ νὰ περιμένωμε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἢ τοῦλάχιστο νὰ δοῦμε ἴντα θὰ γινόντανε ἀπάνω στὸ Μωριά γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦμε. Δὲ μ' ἀκούσετε· εἶδετε δὲ τὰ λόγια μου πού βγήκανε.

—Καὶ δά, ἴντα λὲς πὼς πρέπει νὰ κάμωμε; ρωτᾶ ὁ πάντα φρόνιμος Ἀντρουλῆς Μωράκης.

—Ντὰ θέλει καὶ ρώτημα, Καπετὰν Ἀντρουλῆ; ἐπιάσαμε πὸν πιάσαμε τὰ τουφέκια· χαμένοι εἴμαστε καὶ νὰ τ' ἀφήσωμε, χαμένοι καὶ νὰ τὰ κρατοῦμε. Καλλιὰ μὲ τὰ τουφέκια καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Ἐτσᾶναι τσ' ἀντρειάς. Μιὰ στιγμὴ ἂνε χάσωμε τὸ θάρρος μας, ὁ ἀφανισμὸς μας θᾶρθῃ ὀλότελα. Ἄς ὑποχρεώσωμε τὸν ἐχθρὸ νὰ μᾶς κάμῃ πρότασι γιὰ ὑποταγή. Ἐμεῖς δὲν πρέπει νὰ τὴν πρωτοκάμωμε. Τουτανὰ εἶχα νὰ πῶ.

Καὶ πραγματικῶς ἀπεφάσισαν μιὰ γρήγορη δρᾶσι γιὰ νὰ προφτάξουν νὰ φέρουν κάποιο ἐμπόδιο στὴ συγκέντρωσι κ' ἄλλων ἐχθρῶν στὰ Χανιά. Πάλι ὁ Μανούσασκας, ὁ Γεωργακομάρκος καὶ ὁ Μωράκης μὲ ἑξακόσια παλληκάρια ἔτρεξαν πρὸς τὰ Ρεθεμνιώτικα κ' ἐπιασαν ἐπίκαιρες θέσεις γιὰ νὰ προστατεύουν ἀπὸ κεῖ τὰ Σφακιά καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὸ πέρασμα στρατοῦ ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο πρὸς τὰ Χανιά.

Ὁ Δασκαλογιάννης μὲ ἄλλους ἑξακόσους ἔπιασε τὶς ρίζες πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα, ἐν ᾧ ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Σκορδύλης κ' ὁ Χοῦρδος μὲ πεντακόσια παλληκάρια εἶχαν καταλάβει τὰ περάσματα τοῦ Ἀγ. Βασιλείου πρὸς τὰ Σφακιά γὰρ νὰ ἐμποδίσουν ἐπίθεσι ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν Καστριῶν Τούρκων ποῦμαθαν οἱ Σφακιανοὶ πὼς ἐρχόντανε μὲ τὸ Σερασκέρη Χασὰν Πασᾶ Τοκμαζαδὲ ἀπ' τὴ Λοχριά κ' εἶχαν περάσει πρὸς τὴν Ἀμπαδιά. Ὁ Μπουνάτος Γιάννης μὲ διακόσια παλληκάρια ἐφύλασσε τὸ Ξυλόσκαλο, γὰρ νὰ προστατεύσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ αἰφνηδιαστικὴ εἴσοδο τῶν ἀγρίων Τούρκων τοῦ Σελίνου.

Σκοπὸς τοῦ Δασκαλογιάννη μὲ τὴν κατάτμησι αὐτῆ τῶν παλληκαριῶν του ἦταν ν' ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον ἀπ' τὰ Σφακιά καὶ νὰ μὴν προκαλέσῃ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὴν ἐπαρχία, ἀλλὰ γὰρ κρατηθῆ ὁ ἀγώνας ὅσο τὸ δυνατὸ πὶο μακρὰ ἀπὸ τὰ περάσματα τῶν Σφακιῶν, ἀδιάφορο ἂν μὲ τὴν κατάτμησι αὐτῆ ὁ ἀγώνας γινότανε ἀκόμα πὶο δύσκολος. Ὡς τόσο εἶχαν διαταχθῆ ὅλα τὰ Σφακιανὰ καράβια νὰ βρῖσκονται στὸ Λουτρό, πάντα ἔτοιμα νὰ πάρουν τὰ γυναικόπαιδα ἂν ἦ ἀνάγκη τὸ καλοῦσε. Καὶ πραγματικῶς ἦταν ἐκεῖ ὡς εἴκοσι πέντε μεγάλα καὶ μικρὰ Σφακιανὰ καράβια· οἱ τοῦρκοι τῷξεραν κ' ἔστειλαν τέσσαρα δικὰ τους γὰρ νὰ τὰ κτυπήσουν καὶ νὰ τὰ πιάσουν μέσα στὸ λιμάνι τοῦ Λουτροῦ.

Μιά ξαφνικὴ ὁμως δυνατὴ τρικυμία τὰ ὑποχρέωσε νὰ γυρίσουν πίσω στὰ Χανιά κ' ἀπὸ κεῖ νὰ τραβήξουν πρὸς τὶς Καλύβες καὶ νὰ βγάλουν τὰ πολεμοφόδια καὶ τοὺς πολεμιστὲς ποῦστελναν οἱ Τοῦρκοι καὶ πού δὲν μπόρεσαν νὰ βγάλουν στ' ἀκρογῶγια τῶν Σφακιῶν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν πολεμικὰ καράβια, γιὰτὶ οἱ Ὁρλώφ εἶχαν καταστρέψει τὸ στόλον τοὺς ἔξω ἀπ' τὸν Ἑλλήσποντον κ' ὅσα γλύτωσαν κλείστηκαν μέσα στὰ Δαρδανέλλια. Ἦτο τὸ μόνον κατόρθωμά των.

Σ' ὅλες αὐτὰς τὶς πολύμορφες ἐτοιμασίαις τῶν Τούρκων ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἔχανε τὸ θάρρος του, γιὰτὶ δὲν εἶχε ἀκόμα χάσει καὶ τὶς ἐλπίδες του καὶ περίμενε κάποια ἐνίσχυσι ἀπὸ τοὺς Ρώσους, ἀφ' οὗ τοῦ τὴν εἶχαν ὑποσχεθῆ οἱ Ὁρλώφ. Δὲν ἐφαντάζετο πὼς ἦταν δυνατὸν δυὸ Ρῶσοι ναύαρχοι πανίσχυροι ποῦχαν στὴ διαταγὴ τοὺς τρακόσια πενήντα δυνατὰ καράβια, ἀφ' οὗ τὸν ἔβαλαν νὰ ρίξῃ σὲ τέτοιο κίνδυνον καὶ τέτοια φωτιά τοὺς χριστιανοὺς τῶν Σφακιῶν, θὰ τὸν ἀφηναν ἀβοήθητον. Δὲν μπόρουσε νὰ τὸ φαντασθῆ, γιὰτὶ δὲν ἤξερε «τότε» πὼς ἓνας μεγάλος εὐκόλα παραβαίνει τὸ λόγο καὶ τὴν

ὑποχρέωσι πού ἀναλαμβάνει, ἐν ᾧ ἓνας μικρὸς δύσκολα δὲν τηρεῖ τὸ λόγο του, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν τὸν τηρήσῃ.

Ἡ ἐλπίδα ἴσως αὐτῆ, — ποῖος ξέρει; — ἴσως καὶ καμμιά δυστροπία τῶν Τούρκων τὸν ἔκαμε ν' ἀποφύγῃ κάποια γρήγορη συνεννόησι μαζί τους, εὐθύς ὡς ἐκατάλαβε πὼς τὸ σχέδιόν του ἐχάθη κ' ἐστρέφετο ἐναντίον του καὶ ἐναντίον τῆς εὐτυχίας τῶν Σφακιῶν. Δὲν ἔχομε τὰ στοιχεῖα καμμιάς συνεννοήσεως μὲ τοὺς Τούρκους πού ἀπέτυχε, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι ὁ Δασκαλογιάννης εὐθύς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ πού θ' ἀντελήφθη τὸν κίνδυνον, θάκαμε τὶς σχετικὰς του ἐνέργειαις, μὰ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐδέχθησαν, γιὰτὶ δὲν ἤθελαν νὰ χάσουν τὴν ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία, πού τοὺς δόθηκε νὰ δαμάσουν τὰ Σφακιά, νὰ τὰ ὑποτάξουν κ' αὐτὰ καὶ νὰ μὴν ἀποτελοῦν στὸ μέλλον παραφωνία μέσα στὴ γενικὴ κατάκτησι τῆς Κρήτης, καὶ γιὰτὶ ὁ θρύλος τοῦ πλοῦτου τῶν Σφακιανῶν ἐφοπλιστῶν εἶχε ἐρεθίσει τὴν ἀρπακτικὴ ὄρεξι ὅχι μόνον τοῦ ὄχλου τῶν Τούρκων μὰ κ' αὐτῶν τῶν πασάδων. Νὰ οἱ λόγοι πού στάθηκαν τὸ ἐμπόδιον νὰ προληφθῆ ἡ καταστροφὴ τῶν Σφακιῶν.

Οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς κατασκόπους τοὺς ἐμάθαιναν κάθε κίνησι τῶν Σφακιανῶν κ' εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατάλαβαν τὸ σκοπὸν τους. Γιὰ κεῖνο μὲ ὄλη τους τὴν ἡσυχία ὠργάνωσαν τὴν ἐκστρατεία τους μὲ χαρὰς καὶ τραγούδια καὶ πανηγυρισμοὺς γὰρ τὰ πλοῦσια λάφυρα, πού τοὺς ἐπερίμεναν στὰ Σφακιά. Δώδεκα χιλιάδες Τοῦρκοι μαζεύτηκαν στὰ Χανιά καὶ ξεκίνησαν πρὸς τὶς Βρύσες, χωρὶς νὰ δίνουν προσοχὴ στὶς θέσεις πού οἱ Σφακιανοὶ περίμεναν. Αὐτοὶ τραβοῦσαν μὲ ὄρισμένο σκοπὸν νὰ πατήσουν τὰ Σφακιά καὶ νὰ τὰ κάψουν ἀπὸ τὴν μιὰν ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη ἀφ' οὗ θάπαιρναν ὅτι θάβρισκαν.

ΟΙ ΤΡΑΓΙΚΟΙ ΣΑΚΚΟΥΛΙΕΡΗΔΕΣ

Μαζί τους οἱ Τοῦρκοι πῆραν καὶ τέσσερις χιλιάδες χριστιανοὺς ἀγγαρεμένους γὰρ νὰ σηκώνουν πολεμοφόδια καὶ ἀποσκευὰς μέσα σὲ σακκοῦλες καὶ γὰρ κεῖνο τοὺς ἔλεγαν «σακκουλιέρηδες». Τοὺς τραβοῦσαν μαζί τους στὴν πρώτη γραμμὴ γὰρ νὰ χρησιμεύουν σ' ἂν κινητὸ προτείχισμα τὴν ὥρα πού ἀρχίζε ἡ μάχη καὶ νὰ δέχονται τὰ πρῶτα πυρὰ τῶν Σφακιανῶν τὰ τόσο εὐθύβολα ὅπως τ'ἀφερνε ἡ φήμη. Ἀπὸ τοὺς δυστυχημένους αὐτοὺς «σακκουλιέρηδες» πολλοὶ λίγοι γύρισαν πίσω κ' ὅσοι κατώρθωσαν νὰ φύγουν τὴν νύκτα γὰρ νὰ μὴ σκοτωθοῦν τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ βόλια τῶν ἀδελφῶν τους, δὲν μπόρεσαν νὰ γυρίσουν πὰ στὰ παιδιὰ τους κοντά, γιὰτὶ οἱ Τοῦρκοι πού τοὺς

είχαν ἀγγαρέψει θ' ἀνακάλυπταν πὼς δὲν ἐσκοτώθηκαν, ἀλλὰ πὼς ἔφυγαν, καὶ τότε πιά, χωρὶς ἀμφιβολία, θὰ χανόντανε ὄχι μόνο αὐτοί, μὰ καὶ οἱ οἰκογένειές τους θὰ ξεκλήριζαν.

Στὶς Βρούσες εἶχαν φθάσει ἕξι χιλιάδες Τοῦρκοι ἀπ' τὸ Ρέθυμνο, πὺν δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐμποδίσουν τὸ πέρασμά τους οἱ ἑξακόσοι Σφακιανοὶ τοῦ Μανούσακα, τοῦ Μωράκη καὶ Γεωργακομάρκου, γιατί τοὺς εἶχαν στείλει ἐπίτηδες ἓνα σῶμα ἀπὸ χίλιους γιαντισάρους καὶ τοὺς ἀπασχολοῦσε τὶς ὥρες πὺν αὐτοὶ τραβοῦσαν τὸ δρόμο τοῦ Ρεθύμνου πρὸς τὶς Βρούσες. Ἄμα τὰ δύο τουρκικὰ σώματα ἔσμιξαν κι' ἔκαμαν μιὰ στρατιὰ ἀπὸ δεκαοκτὼ χιλιάδες καὶ τέσσερις χιλιάδες ἀγγαρεμένους ἀχθοφόρους χριστιανούς «σακκουλιέρηδες», ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ νὰ μποῦν στὰ Σφακιὰ ἀπὸ τὴν Κράπη. Οἱ ἀρχηγοὶ τους ἐμελέτησαν τὸ κάθε τι κι' ἦταν τέλεια ἐτοιμοὶ τὴν ὠρισμένη ἡμέρα. Τὴν ἀρχηγία τῆς στρατιᾶς αὐτῆς πῆρε ἀπὸ τοὺς δυὸ πασάδες ὁ πασᾶς τῶν Χανίων, ὅσπου νὰ φτάξῃ ἀπὸ τὸ Κάστρο ὁ Σερασκέρης πασᾶς, πὺν θὰ κτυποῦσε τὰ Σφακιὰ ἀπὸ τὸν Καλλικράτη, καὶ πὺν εἶχε εἰδοποιήσει πὼς ἐρχότανε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Βασίλειο καὶ πὼς εἶχε περάσει τὴν Ἀμπαδιά. Γιὰ κείνο ἐπεβράδυναν κι' αὐτοὶ τὴν πορεία τους, γιὰ νὰ συνδύασουν καὶ νὰ συγχρονίσουν τὶς δυὸ ἐπιθέσεις τῆς Κράπης καὶ τοῦ Καλλικράτη.

ΠΡΟΣ ΤΗ ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ

Ὁ Δασκαλογιάννης ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, πὺν τοὺς εἶδε νὰ τραβοῦν τὸ δρόμο τους καὶ νὰ μὴ στρέφονται πρὸς τὸ μέρος πὺν ἤξεραν πὼς βρισκότανε αὐτὸς μὲ τὰ παλληκάρια του καὶ ποῦθελε μὲ τέχνη νὰ τοὺς τραβήξῃ, γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἔκαμε «τσάτισμα» — δηλ. μικροεπίθεσι—κατάλαβε τὸ κακὸ πὺν περίμενε τὴν ἐπαρχία του καὶ στέλλοντας μαντατοφόρους καὶ στοὺς ἄλλους ἀρχηγούς καὶ καπεταναίους τοὺς κάλεσε νὰ μαζευτοῦν γρήγορα στὸν μικρὸ κάμπο τῆς Κράπης, γιατί ἀπὸ κεῖ σχεδιάζαν οἱ Τοῦρκοι νὰ μποῦν στὰ Σφακιὰ.

Ὁ Πρωτόπαπας, ὁ Μανούσακας, ὁ Μπουνάτος, ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Χοῦρδος, ὁ Σκορδύλης, ὁ Παττακός, ὁ Κούτσουπας καὶ ὁ Πάττερος βρέθηκαν κοντὰ στὸ Δασκαλογιάννη τὴν ἴδια μέρα πὺν τοὺς εἰδοποίησε καὶ τὴ νύκτα ἡ Κράπη παρουσίαζε ἓνα ἑξαιρετικὸ στρατόπεδο ἀνδρῶν ἀποφασισμένων νὰ μὴν ἀφήσουν μὲ κανένα τρόπο νὰ περάσουν οἱ Τοῦρκοι καὶ νὰ πατήσουν τὴν ἐλεύθερη ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη ἐπαρχία τους.

Θλιμμένος ὁ Δασκαλογιάννης ἔβλεπε τὶς ἐλπίδες του νὰ φεύγουν καὶ νὰ μὴν προφταίνουν νὰ ἐκπληρωθοῦν προτοῦ οἱ Τοῦρκοι μποῦν

στὰ Σφακιὰ. Τὴ νύκτα γύριζε μόνος του στὶς βάρδιες ποῦχαν βάλει στὸ Σελὶ τῆς Κράπης καὶ προσπαθοῦσε μὲ θερμὰ λόγια νὰ τονώσῃ τὰ παλληκάρια του. Μὰ στὸ βάθος τὰ λόγια του ἦταν σᾶν τὸ τραγοῦδι τοῦ φοβισμένου νυκτοπόρου πὺν προσπαθεῖ νὰ ξεφοβηθῇ μὲ τὴν ἴδια τὴ φωνή του. Ἦθελε νὰ τονώσῃ τὶς ἴδιες τὶς ἐλπίδες του, ποῦχανε κάθε στιγμή. Καὶ σᾶν ἐγύρισε πίσω στὸ μικρὸ ἐκκλησιδάκι τοῦ Ἄγιου Γιάννη πὺν ἦταν τὸ ἀρχηγεῖο κ' εἶδε τὸν Πρωτόπαπα καθισμένο δίπλα στὴ φωτιὰ νὰ συλλογιέται, θυμῆθηκε τὰ σοφὰ λόγια του.

—Πόσο δίκιο εἶχες, ξάδερφε.

—Ἰντα τ' ἀνεστορᾶσαι τὰ παλιὰ πὺν δὲ φελοῦνε; Ὁ,τι γίνηκε, γίνηκε. Ἐδὲ ἓνας εἶναι ὁ σκοπὸς μας ὁλονῶ· νὰ μὴν περάσουν οἱ Τοῦρκοι. Ὅλα τ' ἄλλα λόγια, εἶναι φτώχεια.

—Δὲν θὰ περάσουν· λέει ὁ Δασκαλογιάννης τονωμένος ἀπὸ τὴν ἡρεμία τοῦ Πρωτόπαπα.

—Ναί, δὲ θὰ περάσουν, γιατί δὲν πρέπει νὰ περάσουν, ἐμουρμούρισε κι' ὁ Πρωτόπαπας, μὰ μήτε αὐτὸς, μήτε ὁ Δασκαλογιάννης πίστευαν τῷ,τι ἔλεγαν. Τὴν πίστι τους τὴν εἶχε πάρει ὁ ἀριθμὸς τῶν Τοῦρκων κ' ἡ πεισματωμένη τους ἀπόφασις νὰ μποῦν μὲ κάθε τρόπο στὰ Σφακιὰ.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΡΑΤΗ

Τὸ πρωτὶ τῆς 24 τοῦ Ἀπριλίη τοῦ 1770 οἱ βάρδιες ἀπὸ τὸ Σελὶ τῆς Κράπης εἰδοποίησαν πὼς οἱ Τοῦρκοι κίνησαν ἀπὸ τὶς Βρούσες, κατέλαβαν τὰ ὑψώματα τῆς Κεφάλας καὶ βάδιζαν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ μὲ κατεύθυνσι τὴν Κράπη. Τὴν πρώτη ἔφοδό τους τὴν πλήρωσαν μὲ ἀρκετοὺς νεκρούς καὶ τραυματίες καὶ μὲ τὴ ζωὴ πολλῶν «σακκουλιέρηδων». Τὰ Σφακιανὰ βόλια μὲ τὴν περίφημη εὐθυβολία τους τοὺς θέρισαν καὶ τοὺς ἔκαμαν νὰ ὑποχωρήσουν. Κατὰ τὸ μεσημέρι νέα πὺν ὀρμητικὴ ἔφοδος καὶ ἄγριες καὶ τρομερὲς φωνές πὺν ἀντιλαλοῦσαν στὰ γύρω βουνά. Μὰ νέα ὑποχώρησις πὺν αἱματηρὴ αὐτὴ τὴ φορὰ. Ὅχρωμένοι καλὰ στὶς θέσεις τους οἱ Σφακιανοὶ δὲν εἶχαν φθορές, μὰ ἀπ' τοὺς χριστιανούς σακκουλιέρηδες, πὺν στὴν ἔφοδο οἱ Τοῦρκοι ἔβαναν μπρὸς τους γιὰ νὰ δέχονται τὰ βόλια κι' αὐτοὶ προφυλαγμένοι νὰ προχωροῦν μ' ἀσφάλεια, ἐσκοτώθηκαν τριάντα καὶ πληγώθηκαν ἄνω ἀπὸ ἑκατὸ πενήντα.

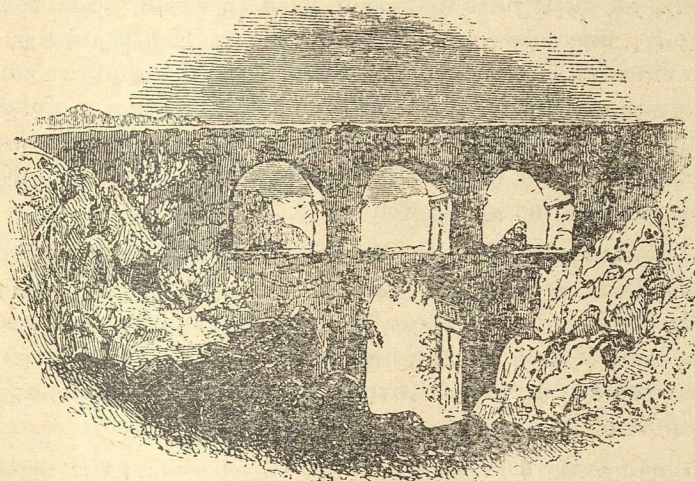
Μὲ τὴν τρίτη ἐπίθεσί τους πὺν τὴν περίμενε σκληρότερη ἀποτυχία, οἱ Τοῦρκοι εἶδαν πὼς δὲν ἦταν τόσο εὐκόλο πρᾶμμα ὅσο τὸ ὑπελόγιζαν, τὸ Σφακιανὸ ἔμπασμα. Τὴν πρώτη μέρα ἔχασαν διακό-

σους πενήντα νεκρούς και τετρακόσους έβδομηντα πληγωμένους. Οί Σφακιανοί έχασαν δέκα νεκρούς και είκοσι τρείς πληγωμένους.

Τή δεύτερη μέρα ακολουθήσαν άλλο σχέδιο. Ἀραίωσαν τή δύναμί τους, γιά νά μήν παρουσιάζουν συμπαγή όγκο στην εϋθυβολία τών Σφακιανών, πρὸς τὸ Κλίμα ἀριστερὰ και πρὸς τὸ Βαβουδιάρη δεξιά. Ἀραίωσαν διαρκῶς και σκαρφάλωναν ἀπὸ τις πλαγιές λοξεύοντας σὲ μεγάλη ἀπόστασι, ὥστε οί τραβηγμένοι ὡς τόσο στὰ Σωμάρια Σφακιανοί κινδύνευαν νά περιζωστούν, κι' ἀναγκαζόντανε διαρκῶς ν' ἀποτραβιοῦνται και πῶ ψηλά ὡς τήν Πυροβολική. Μά οί χιλιάδες Τούρκοι δὲ δειλιοῦσαν, γιατί ὁ πλοῦτος τών Σφακιανών τοὺς ἐμφύχωνε και τοὺς γαργαλοῦσε και ἡ ἄμιλλα πὸν θάπαιζε σπουδαῖο ρόλο γιά τή μελλοντική τους ἰσχὺ μεταξὺ τών ὁμοφύλων τους, τοὺς παρώτρυνε νά κάνουν παρὰτολμες ἐπιθέσεις πὸν τις πλήρωναν πάντα με τή ζωή τους. Πολλοί προχωροῦσαν τόσο πὸν πιανότανε με τὰ μαχαίρια κι' ἐπάλευαν σ' ἓνα σκληρότατο ἀγῶνα σῶμα με σῶμα. Στην πάλη μέσα τῆς μάχης, πὸν ἔκαναν σῶμα με σῶμα, κατώρθωσαν νά γερμίσουν πολλοὺς τούρκους με τὰ χέρια τους κάτω στίς μικροχαράδες και κοντὰ στὸν Ἀζυλοκιά, στὸ πέρασμα πὸν λέγεται Ἀρμί τῆς Κοπελλιᾶς. Τὰ πτόματα τών Τούρκων ἔφραξαν τὸ ἀνοιγμα, πὸν ἀπεγνωσμένα προσπαθοῦσαν νά περάσουν οί ἐχθροί γιά νά κατορθώσουν νά πιάσουν ψηλῶματα καταλληλότερα.

Τέλος μιὰ γενική ἐπίθεσις τών τούρκων πούχαν ἐκνευριστῆ ἀπὸ τήν ἀπροσδόκητη ἄμυνα τών Σφακιανών μπρὸς στη δύναμι τών πέντε πασάδων με τὰ σαράντα μπαϊράκια, κατορθώνει ν' ἀνεβάση πῶ πάνω τοὺς χριστιανούς κι' αὐτοί πιάσαν τις ἐπίκαιρες θέσεις πὸν τόσο ἡρωικά ἐκράτησαν δυὸ μέρες οί Σφακιανοί πρὸς τὰ δεξιά τῆ Στέρνα, τοῦ Δέσκου τὸ Δοκαρόπορτο, και τὸ Σιμάλι. Πρὸς τᾶριστερὰ κατέλαβαν τὰ βουνὰ τῆς Στάζου μπρὸς ἀπ' τὸ λεκανοπέδιο.

Οί χριστιανοί μπρὸς στην ἀριθμητική δύναμι, πὸν ἀναπληροῦσε διαρκῶς με διπλάσιους ἐκείνους πούχαναν οί Τούρκοι, ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν, γιατί δυὸ μέρες ἀδιάκοπη πάλη τοὺς εἶχε ἔξαντλήσει τὰ πυρομαχικά τους και τὸ λίγο ψωμί τους κι' οί Τούρκοι πιάσαν τις κορφές τοῦ Ἀσκούφου. Οί ἀπώλειές τους ὅμως ἦσαν τόσο πολλές πὸν τοὺς ἀνάγκασαν νά σκεφθοῦν σοβαρὰ τὴ θᾶπρεπε νά κάμουν. Νά προχωρήση τὸ κύριο σῶμα ἀπὸ τήν Κράπη μέσα ἀπὸ τὸν Κατρὲ και νά τραβήξουν γιά τ' Ἀσκούφου; ἀλλ' ἂν ἔξακολουθοῦσε ἔτσι ἡ φθορά τους ἦταν κίνδυνος νά μὴ προφτάξουν ἀπὸ ὅλη τή στρατιά νά φτάξουν μήτε τὸ ἓνα τρίτο στὸ

ΙΤΑΛΙΑ ΒΕΝΕΤΣΑΝΙΚΑ ΑΠΟΜΕΙΝΑΡΙΑ

Γέφυρα στὸ δυτικὸ Ρέθυμνο. Σχέδιο τοῦ Πάσλεϊ.

σκοπό τους. Καθένας τους ἤθελε νά βρισκότανε κι' αὐτὸς μέσα στὸ τρίτο πὸν θὰ περνοῦσε ζωντανό, γιά νά γλεντήση τὸν πλοῦτο και τις γυναῖκες τών Σφακιανών κι' ἡ σκέψι τους αὐτῆ τοὺς ἔκανε νά δειλιάζουν και νά γυρεύουν χίλιες δυὸ δικαιολογίες γιά νά βροῦν τρόπο ν' ἀλλάξουν σχέδιο και νά μήν ἐκθέτουν τή ζωή τους στὰ Σφακιανὰ βόλια.

Ο ΑΛΛΟΣ ΕΧΘΡΟΣ

Στήν Κράπη ἔμεινε τὸ κύριο σῶμα δυὸ μέρες γιά νά ἀναπαυθῆ ἀπὸ τὸν τρομερὸ κόπο πὸν τράβηξε γιά νά πιάση τὸ μικρὸ αὐτὸ ὄροπέδιο. Οί χριστιανοί εἶχαν συγκεντρωθῆ στὸ Κατρὲ γιά νά προστατεύσουν τὸ Ἀσκούφου κι' ἐκεῖ περιέμεναν τήν ἐπίθεσι τών Τούρκων. Ἡ δύναμις τους θᾶταν ὡς χίλιοι ἑξακόσοι. Μά οί Καλλικρατιανοί κι' οί Ἀσφεντιῶτες ἀναγκάστηκαν νά φύγουν και νά τρέξουν πρὸς τὸν Καλλικράτη, γιατί ἔμαθαν πὸς ὁ Σερασκέρης Χασάν πασᾶς με ὀκτὼ χιλιάδες τούρκους ἀνέβαινε στὰ Συλλίβδικα και τραβοῦσε γιά τὸν Καλλικράτη.

Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τήν ἀπροσδόκητη αὐτῆ τουρκική ἐνέργεια ἦταν σοβαρώτατος κι' ἔδειχνε τήν ἀπόφασι τών Τούρκων νά καταστρέψουν τὰ Σφακιά τελειωτικά, ὄχι γιατί οί Σφακιανοί εἶχαν κάμει καμμιά προεπαναστατική ἐνέργεια τέτοια πὸν νά δικαιολογῆ τήν Τουρκική

αὐτὴ ἀπόφασι, ἀλλὰ γιατί τὰ Σφακιὰ κατὰ τὴ γνώμη κάθε Τούρκου ἦταν γεμάτα θησαυροὺς κι' ὁμορφες γυναῖκες. Ἡ ἀφορμὴ εἶχε δοθῆ ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Δασκαλογιάννη· ποῦ θὰ περίμεναν καὶ ποῦ θ' ἄβρισκαν ποτὲ τέτοια σοβαρὰ καὶ κατάλληλη πρόφασι ν' ἀρπάσουν τὸν πλοῦτο τῶν Σφακιανῶν καὶ νὰ «μουτίσουν» τοὺς ἀτίθασους «ἀσῆδες»; αὐτοὶ ἦταν οἱ μόνοι χριστιανοὶ ποὺ ζοῦσαν στὴν Κρῆτη πάνω ἐλεύθεροι κ' ἀφορολόγητοι.

—Πᾶρε τοὺς Καλλικρατιανούς, Καπετὰν Γιωργάκη, καὶ γλάκα στὰ Συλλίβδिका νὰ κρατήσετε τοὺς Τούρκους στὸν Ἄσπροκέφαλο. Μὲ κάθε θυσία πρέπει νὰ κρατηθῆτε στὸν Ἄσπροκέφαλο, ὥσπου νὰ δώσωμε ἐμεῖς ἐδῶ τὴ δευτέρῃ μας μάχη καὶ νὰ μπορέσωμε νὰ τοὺς σείρωμε μέσα στὰ στενὰ τοῦ Κατρέ, λέει στὸ Γεωργακομάρκο ὁ Δασκαλογιάννης.

Πραγματικῶς ὁ Γεωργακομάρκος τρέχει μ' ὅλη τὴν περίφημη γρηγοράδα τῶν παλληκαριῶν τῶν Σφακιῶν καὶ πιάνει τὸν Ἄσπροκέφαλο. Τρέχουν κοντὰ του ἀπὸ τὸν Καλλικράτη ὅσοι εἶχαν τουφέκια καὶ κρατοῦν καλὰ τὴν ἐπίκαιρη αὐτὴ θέση ὡς διακόσοι πενήντα ἄντρες, ποὺ ἀγωνίζονται νὰ κόψουν τὸ δρόμο σὲ ὀκτὼ χιλιάδες ἀγριεμένους καὶ ἀφηνιασμένους Τούρκους, ποὺ κι' ἐδῶ ὅπως καὶ στὴν Κράπη ἔβαναν τοὺς δυστυχισμένους «σακκουλιέρηδες» σὲ μάζες μπρὸς τους, γιὰ νὰ δέχονται τοὺς πρώτους πυροβολισμοὺς καὶ νὰ προχωροῦν αὐτοὶ ἀπὸ πίσω. Ἔτσι μόνο πρόφταναν, προτοῦ ξαναγεμίσουν τὰ τουφέκια τους οἱ χριστιανοί, νὰ προχωροῦν αὐτοὶ ἀσφαλισμένοι πίσω ἀπὸ τὰ ζωντανὰ καὶ κινητὰ τους προτειχίσματα, ποὺ καρτερικὰ καὶ μὲ μαρτυρικὴ αὐτοεγκατάλειψι προχωροῦσαν ἀφήνοντας τὴ ζωὴ τους στὴν προστασία τοῦ Θεοῦ.

Στὴ θέσι αὐτὴ τοῦ Ἄσπροκεφάλου γίνεται μιὰ τρομερὴ ἀνθρωποσφαγὴ Τούρκων, Σφακιανῶν καὶ χριστιανῶν «σακκουλιέρηδων», ὥσπου ὁ ἀρχηγὸς Γεωργακομάρκος διέκρινε μιὰ γλήγορη κύκλωσι ποὺ ἐνεργοῦσαν οἱ Τούρκοι καὶ διέταξε τὴν ὑποχώρησι. Δυστυχῶς ἡ ὑποχώρησις ἦταν καθυστερημένη, ἂν καὶ φυσικὴ στὸν πεισματωμένο ἡρωϊσμὸ τῶν Σφακιανῶν. Γι' αὐτὸ ὁ ἐχθρὸς κατῶρθωσε νὰ πιάσῃ στὴ θέσι Κοντοῦ κάμποσους αἰχμαλώτους καὶ μαζί μ' αὐτοὺς τὸν ἀδελφὸ τοῦ ἀρχηγοῦ, τὸν περίφημο γίγαντα Παπᾶ Σήφη. Τὸν ἔσφαξαν στὸν Ἄσφεντηλόλακκο μπρὸς στὰ τρία παιδιά του, γιατί μὲ τὸ βαρὺ του σῶμα καθυστεροῦσε τοὺς συνοδούς του, ποὺ βιαζόντανε νὰ μποῦν μέσα στὸν Καλλικράτη γιὰ λάφυρα. Ἡ πρωτοπορία τους τῶρα

καὶ μιὰ ὥρα εἶχε μπῆ στὸν Καλλικράτη καὶ γι' αὐτὸ βιαζόντανε κι' αὐτοὶ νὰ προφτάξουν στὴ διαρπαγὴ.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΛΕΚΙΑΣΜΑ

Τὸ πάρισμο κι' ἡ καταστροφὴ τοῦ Καλλικράτη μετὰ τὴ γενικὴ του λεηλασία γίνηκε στὶς 27 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1770 καὶ ἦταν ἡ πρώτη μέρα ποὺ πάτησε τοῦρκος πολεμιστὴς σὲ Σφακιανὸ χωριό. Ἡ ἡρωϊκὴ ἐπαρχία ποὺ κράτησε τὴν ἐλευθερία της αἰῶνες μακροὺς καὶ ποὺ δὲν ἐδεΐλιασε μπρὸς σὲ κανένα κατακτητὴ, ἀλλὰ μὲ τὴ σιδερένια ψυχικὴ της ἀντοχὴ ἐπέβαλε σὲ κάθε κατακτητὴ τοῦ νησιοῦ δικούς της ὄρους, ἀναγκάστηκε μπρὸς στὸν ἐχθρικό ὄγκο νὰ δεχτῆ τὸ λέκιασμα τῆς ἱερᾶς γῆς της. Τὸ πάτημα ὅμως αὐτὸ οἱ Σφακιανοὶ τὸ πληρωνόντανε βῆμα καὶ βῆμα μὲ ζωὲς ἐχθρῶν καὶ δὲν ἄφηναν πιθαμὴ γῆ ἀπὸ που πέρασαν οἱ Τούρκοι χωρὶς νὰ τὴν ποτίσουν μὲ ἐχθρικό αἷμα.

Σ' αὐτὴ τὴν ἄμυνα τοῦ Ἄσπροκεφάλου σκοτώθηκαν ἑκατὸ πενήντα Τούρκοι καὶ πάνω ἀπὸ τρακόσοι ἐπληγώθηκαν. Οἱ χριστιανοὶ ἔχασαν τριάντα νεκρούς κ' εἶχαν πενήντα πληγωμένους· ἐπιάλιστα καὶ τριάντα αἰχμάλωτοι.

Οἱ τοῦρκοι ἅμα μπῆκαν μέσα στὸ χωριὸ ἔσφαξαν ὅσους γερόντους καὶ γρηῆς βρῆκαν μέσα, κι' ἅμα τελείωσαν τὴν διαρπαγὴ ἔδωκαν φωτιὰ στὸ χωριὸ ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ στὴν ἄλλη, ἐν' ᾧ τμήματα τακτικὰ κι' ἄτακτα ἔτρεχαν στὰ γύρω μετόχια· τᾶκαψαν κι' αὐτὰ καὶ μὲ τὴ σφαγὴ ξεκαθάριζαν τὸ ἔδαφος ἀπὸ κάθε χριστιανό. Ἄμα ἀποτελείωσαν τὴν δουλειὰ τους στὸν Καλλικράτη κ' ἔκαψαν κι' ὅλα τὰ δένδρα του, προχώρησάν στὸ Ἄσφένδου, ποὺ τῶχαν ἀφήσει ἐγκαίρως οἱ χριστιανοί. Τὸ κατέστρεψαν καὶ τὸ κατάκαψαν κι' αὐτὸ κ' ἐτοιμαζόντανε νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸ Ἄσκούφου, ὕστερα ἀπὸ μικρὴ ἀνάπαυσι ποὺ θάκναν ἐδῶ. Μὰ ὁ Γεωργακομάρκος μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς καὶ ὁ Στρατῆς Βούρβαχης μὲ τοὺς Ἄσφεντιῶτες περίμεναν τὴν κατάλληλη στιγμή στὴν Ἄμπελο καὶ μὲ μιὰ ξαφνικὴ ἐπίθεσι τοὺς σκοτώνουν πάνω ἀπὸ ἑκατὸ καὶ πληγώνουν πάνω ἀπὸ πενήντα. Μέσα στὴ τρομερὴ τους ταραχὴ ἄκουαν τὴν τεραστία φωνὴ τοῦ γίγαντα ἀρχηγοῦ ποὺ τοὺς φώναζε.

—Ἐτσά, μωρὲ μπουρμάδες, Γεωργακομάρκος πληρώνεται τὸ θάνατο τοῦ ἀδερφοῦ ντου.

Ἄπο δῶ καὶ μπρὸς δὲν τοὺς ἀφήκε ἡσυχούς. Ἦξερε τὸ δρόμο ποὺ θὰ τραβοῦσαν κι' ἔβαλε τίς βάρδιες του νὰ παρακολουθοῦν κάθε κίνησί τους. Στὸ δρόμο τους καὶ στὰ μέρη ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν

ἔξασφαλίζει τὴν ἀδυναμία τοῦ ἐχθροῦ ν' ἀναπτύξη δυνάμεις, τὰ παλληκάρια τοὺς πυροβολοῦσαν ἀπὸ κοντινὰ διαστήματα ρίχνοντάς τους καὶ πελώριους βράχους, πὸ μερικοὶ προλάβαιναν καὶ σύντριβαν ἀρκετούς. Ὡσπου νὰ συνέλθουν ἀπὸ τὴν ταραχὴ οἱ Τοῦρκοι, αὐτοί, ποῦξερὰν τὰ μονοπάτια τοῦ δρόμου πρὸς τὸ Ἄσκῦφου, ἔτρεχαν κι' ἔπιαναν ἄλλα δύσκολα μέρη καὶ περίμεναν τὴν τρομαγμένη φάλαγγα νὰ περάσῃ γιὰ νὰ δεχθῆ νέα ἐπίθεσι ξαφνικὴ καὶ νὰ πληρώσῃ μὲ νέους θανάτους τὴν τόλμη της. Πεντακόσους νεκροὺς ἀφῆκαν στὸ δρόμο τους καὶ πάνω ἀπὸ χίλιους τραυματίες σακατεμένους κ' ἐτοιμοθάνατους τραβοῦσαν, ὥσπου ἔφτασαν στὸ Ἄσκῦφου σὲ κακὴ κατάστασι.

ΣΤΗΝ ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΑΤΡΕ

Τὴν ἡμέρα πὸ οἱ Καστρινοὶ τοῦρκοι μὲ τὸ Σερασκέρη ἔκαιγαν τὸν Ἄσφένδου, οἱ πέντε πασάδες πὸ ἦταν ἀκόμη καθηλωμένοι στὸ Δοκαρόπορτο, στὰ Σωμάρια καὶ στὴ Στέρνα τοῦ Δέσκου, δὲν τολμοῦσαν νὰ κτυπήσουν τοὺς χριστιανοὺς πὸ τοὺς περίμεναν στ' ἀντικρυνὰ ὑψώματα, γιὰτὶ κάθε ἀπόπειρά τους τὴν πλήρωναν μὲ πολλὰς ζωές. Ἀποφάσισαν τότε ν' ἀποφύγουν τὸ μέτωπο καὶ νὰ τραβήξουν πρὸς τὰ πλευρὰ καὶ τὴ νύκτα τῆς 3 τοῦ Μάη μιὰ δύναμις ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες Τοῦρκους μὲ ἀρχηγὸ τὸν πῖο τολμηρὸ πασᾶ, πὸ ζήτησε νὰ διευθύνῃ μόνος του τὸ δύσκολο παιγνῆδι, πὸ θᾶδινε ἕνα τέλος στὴ χριστιανικὴ αὐτὴ ἄμυνα, πέρασαν ἀπὸ τὸ Δοκαρόπορτο καὶ τὸ Δέσκο, κ' ἔτσι τὸ πρωὶ εὐρέθησαν οἱ χριστιανοὶ στὴ μέση δυὸ πυρῶν. Ἡ τανάλια πὸ ἀρχίζε νὰ τοὺς σφίγγῃ ἀπ' τὸ πρωὶ, θὰ τοὺς ἀφάνιζε ἂν δὲν καταλάβαιναν γρήγορα τὸ σχέδιό τους καὶ δὲν ἐλάμβαναν σύντονα μέτρα κι' ὡς ὅτου ἀκόμα ἦταν καιρὸς.

Ὁ Δασκαλογιάννης τεμάχισε βιαστικὰ τὴ δύναμί του σὲ δύο καὶ κρατώντας αὐτὸς τὶς κορφές τοῦ Ἄσκῦφου ἔστρεψε τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ Δοκαρόπορτο. Ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα ἐβάσταξε ἡ μάχη στὸν Κατρέ, στὸ Βατέ, στὸ Ἐυλόδεμα, στὴν Ἀγριοκεφάλια καὶ στὸ Δοκαρόπορτο, ὥσπου βράδιασε. Σὲ κάθε θέσι πὸ ἀφῆκαν πίσω τους ἀφῆκαν καὶ σωροὺς ἀπὸ σκοτωμένους Τοῦρκους. Σαράντα τρεῖς Σφαικιανοὶ ἔπεσαν νεκροὶ τὴν ἡμέρα ἐκείνη, μὰ οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πάνω ἀπὸ χίλιους νεκροὺς καὶ διπλοὺς τραυματίες γιὰ νὰ κιορθώσουν νὰ παλέψουν καὶ νὰ πιάσουν τὸ Ἄσκῦφου, τὸ Λαχανᾶ, τὸν Ξερόκαμπο, τὰ Καβούσια, τὰ Πορόλαγγα, τὰ Γούργουθα καὶ τὰ Φράσια γιὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸν πασᾶ τοῦ Κάστρου.

ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ Δ. ΚΟΚΟΤΣΗ

ΤΥΠΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥ

Μὲς στὰ ἀδρὰ χαρακτηριστικὰ του ὁ νεαρὸς Κρητικὸς ὀπλοφόρος κρατεῖ τὰ σημάδια τῆς Δωρικῆς του φυλῆς ὡς σήμερα.

ἐξασφαλίσει τὴν ἀδυναμία τοῦ ἐχθροῦ ν' ἀναπτύξῃ δυνάμεις, τὰ παλληγάρια τοὺς πυροβολοῦσαν ἀπὸ κοντινὰ διαστήματα οἰχνοτάς τους καὶ πελώριους βράχους, πὺν μερικοὶ προλάβαιναν καὶ σύντριβαν ἀρκετούς. Ὡσπὺν νὰ συνέλθουν ἀπὸ τὴν ταραχὴ οἱ Τούρκοι, αὐτοί, ποῦξεραν τὰ μοιρατῆα τοῦ δρόμου πρὸς τὸ Ἀσκύφον, ἔτρεχαν κ' ἐπιαιναν ἄλλα δύσκολα μέρη καὶ περίμεναν τὴν τρομαγμένη φάλαγγα νὰ περάσῃ γιὰ νὰ δεχθῇ νέα ἐπίθεσι ξαφνικὴ καὶ νὰ πληρώσῃ με νέους θανάτους τὴν τόλμη της. Πεντακόσους νεκροὺς ἀφήκαν στὸ δρόμο τους καὶ πάνω ἀπὸ χίλιους τραυματίες σακατεμένους κ' ἐτοιμοθάνατους τραβοῦσαν, ὥσπὺν ἔφτασαν στὸ Ἀσκύφον σὲ κακὴ κατάστασι.

ΣΤΗΝ ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΑΤΡΕ

Τὴν ἡμέρα πὺν οἱ Καστρινοὶ τούρκοι με τὸ Σερασκέρη ἔκαιγαν τὸν Ἀσφένδου, οἱ πέντε πασάδες πὺν ἦταν ἀκόμη καθηλωμένοι στὸ Λοκαρόπορτο, στὰ Σωμάρια καὶ στὴ Στέρνα τοῦ Δέσκου, δὲν τολμοῦσαν νὰ κτυπήσουν τοὺς χριστιανούς πὺν τοὺς περίμεναν στ' ἀντικρινὰ ὑψώματα, γιὰτὶ κάθε ἀπόπειρά τους τὴν πλήρωναν με πολλές ζωές. Ἀποφάσισαν τότε ν' ἀποφύγουν τὸ μέτωπο καὶ νὰ τραβήξουν πρὸς τὰ πλευρὰ καὶ τὴ νύκτα τῆς 3 τοῦ Μάη μιὰ δύναμις ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες Τούρκους με ἀρχηγὸ τὸν πιὸ τολμηρὸ πασᾶ, πὺν ζήτησε νὰ διευθύνῃ μόνος του τὸ δύσκολο παιγνῆδι, πὺν θᾶδινε ἓνα τέλος στὴ χριστιανικὴ αὐτὴ ἄμυνα, πέρασαν ἀπὸ τὸ Λοκαρόπορτο καὶ τὸ Δέσκο, κ' ἔτσι τὸ πρωὶ εὐρέθησαν οἱ χριστιανοὶ στὴ μέση δυὸ πυρῶν. Ἡ τανάλια πὺν ἀρχίζε νὰ τοὺς σφίγγῃ ἀπ' τὸ πρωὶ, θὰ τοὺς ἀφάνιζε ἂν δὲν καταλάβαιναν γρήγορα τὸ σχέδιό τους καὶ δὲν ἐλάμβαναν σύντονα μέτρα κ' ὡς ὅτου ἀκόμα ἦταν καιρός.

Ὁ Δασκαλογιάννης τεμάχισε βιαστικὰ τὴ δύναμί του σὲ δύο καὶ κρατώντας αὐτὸς τις κορφές τοῦ Ἀσκύφου ἔστρεψε τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ Λοκαρόπορτο. Ὁλόκληρη τὴν ἡμέρα ἐβάσταξε ἡ μάχη στὸν Κατρέ, στὸ Βατέ, στὸ Ξυλόδεμα, στὴν Ἀγριοκεφάλια καὶ στὸ Λοκαρόπορτο, ὥσπὺν βράδιασε. Σὲ κάθε θέσι πὺν ἀφήκαν πίσω τους ἀφήκιν καὶ σωροὺς ἀπὸ σκοτωμένους Τούρκους. Σαράντα τρεῖς Σφαικιανοὶ ἔπιασαν νεκροὶ τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη, μὰ οἱ Τούρκοι εἶχαν πάνω ἀπὸ χίλιους νεκροὺς καὶ διπλοὺς τραυματίες γιὰ νὰ ἔιτορθώσουν νὰ παλέψουν καὶ γιὰ πιάσουν τὸ Ἀσκύφον, τὸ Λαχανᾶ, τὸν Ξερόκιμιο, τὰ Καβουσια, τὰ Προάλαγγα, τὰ Γούργουθα καὶ τὰ Φράσια γιὰ νὰ ἐπιπύουν με τὸν πασᾶ τοῦ Κάστρου.

ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ Δ. ΚΟΚΟΤΣΗ

ΤΥΠΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥ

Μὲς στὰ ἀδρὰ χαρακτηριστικὰ του ὁ νεαρὸς Κρητικὸς ὄπλοφόρος κρατεῖ τὰ σημάδια τῆς Δωρικῆς του φυλῆς ὡς σήμερα.

ΣΥΜΦΟΡΑ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης, ἀπὸ τὴ Γραμπούσα ὡς τὴν Σητεία, μαθαίνοντας πὺς οἱ ἄλλοι τοῦρκοι τῶν Χανιῶν, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Κάστρου ἔπιασαν πόλεμο μὲ τοὺς Σφακιανούς καὶ πὺς παρθῆκαν τὰ Σφακιά, ἔτρεχαν ἀπὸ παντοῦ, ὥστε, ἐκτὸς τὶς δώδεκα χιλιάδες ποῦχαν σὰν ξεκίνησαν ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ τὸ Ρέθυμνο καὶ τὶς οἰκτῶ χιλιάδες τοῦ Κάστρου—ἀπὸ τοὺς εἴκοσι χιλιάδες εἶχαν μείνει μὲ τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς βαρεῖα πληγωμένους μόνο δεκαἑξὶ χιλιάδες—μαζεύτηκαν ἄλλοι τόσοι ἀπὸ τοὺς καθυστερομένους καὶ μ' αὐτοὺς ἐνώθησαν καὶ τέσσαρες χιλιάδες τακτικοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶχε φθάσει ἀπὸ τὴν Πόλι. Ἔτσι ἡ ὅλη τουρκικὴ δυνάμις ποὺ βρισκότανε στὰ Σφακιά ἔφτασε στὶς 35.000.

Μπρὸς τὸ ἀνυπολόγιστο αὐτὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν οἱ Σφακιανοὶ ἀφῆκαν τὴ δυνατὴ τους ψυχὴ νὰ ξεχυθῆ καὶ νὰ δείξῃ τὴν ρώμῃ της. Δὲν ἐζήτησαν συνθηκολόγησι, ποὺ μ' αὐτὴν θὰ προλάβαιναν νὰ γλυτώσουν μέρος τοῦλάχιστο ἀπὸ τὶς περιουσίαις τους, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὸ πάθημα τοῦ Καλλιζοράτη καὶ τοῦ Ἀσφένδου, ἀλλ' ἀποφάσισαν μὲ κάθε τρόπο νὰ γλυτώσουν τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ τὰ ὑποβοηθήσουν μὲ τὰ καράβια τους νὰ φύγουν· οἱ ἄνδρες τοῦ τουφεκιοῦ θ' ἀπόμεναν νὰ πολεμήσουν ὅσο μπορούσαν τὸν ἐχθρό, ποὺ πάτησε τὸ ἱερὸ Σφακιανὸ χῶμα, καὶ νὰ τὸν ὑποχρεώσουν νὰ φύγῃ χωρὶς νὰ δεχθοῦν συνθήκη ἰδιαιτέρη, γιατί ἔτσι μόνο θὰ κατώρθωναν νὰ διατηρήσουν τὰ παλιά τους προνόμια καὶ νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς τοῦρκους νὰ φύγουν καὶ νὰ μὴν ξαναπατήσουν τὰ Σφακιά. Ὁ ἀγώνας ἔπρεπε νὰ βαστάξῃ ὡς ὅτου ἔμενε ἓνας τοῦρκος μέσα στὴν ἐπαρχία. Γιὰ κείνο ἦταν ἀνάγκη νὰ φύγουν τὰ γυναικόπαιδα.

Ὁ Δασκαλογιάννης προσκάλεσε τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ καπεταναίους καὶ τοὺς ἀνάπτυξε τὸ σκοπὸ ποὺ ζητοῦσε κρατώντας τὰ ὑψώματα τῆς Νίμπρου. Ὅλοι τους παραδέχτηκαν τὴ γνώμη του, πὺς ἔπρεπε νὰ προσπαθήσουν, ἀδιάφορο ποιὸ θάταν τὸ ἀποτέλεσμα, νὰ φέρουν συνεχῆ ἐμπόδια στὴν τουρκικὴ προέλασι, γιατί ἔτσι μόνο θὰ πρόφταιναν νὰ γλυτώσουν τὰ γυναικόπαιδα.

Μαζεύτηκαν ὡς χίλιοι στὰ Πορόλαγγα τῆς Νίμπρου καὶ κεῖ περίμεναν τὸ πέρασμα τῶν Τούρκων, ποὺ ὑποχρεωτικὰ αὐτὸ τὸ δρόμο θὰ ἀκλουθοῦσαν γιὰ νὰ φτάξουν κάτω στὴ νοτιὰ παραλία, στὴ

«γιαλιά». Ὁκτώ μέρη περιμέναν οἱ Τούρκοι κρατώντας τὸ Λαχανά, τὰ Φράσια καὶ τὸν Ξερόκαμπο. Ὡς τόσο ὁ Δασκαλογιάννης μὲ γρήγορους μαντατοφόρους εἰδοποιοῦσε ὅλα τὰ χωρὰ γιὰ τὸν κίνδυνο πὸ ἀπειλοῦσε ὀλόκληρη τὴν ἐπαρχία καὶ τοὺς παράγγελλε νὰ τραβοῦν πρὸς τὰ καράβια ὅλα τὰ γυναικόπαιδα, παίρνοντας ὅ,τι μοροῦσαν καὶ καταστρέφοντας ὅ,τι τροφίμα δὲν πρόφταιναν ἢ δὲν μοροῦσαν νὰ πάρουν μαζί τους γιὰ νὰ μὴ τὰ βρίσκουν οἱ Τούρκοι.

Ἄμα πέρασαν οἱ ὀκτὼ μέρη, οἱ Τούρκοι ξεκίνησαν ἀπ' τὸ ὄροπέδιο τοῦ Ἀσκούφου. Οἱ Σφακιανοὶ κρυμμένοι στὰ Πορόλαγγα, τοὺς ἄφησαν νὰ πλησιάσουν πολὺ, πὸ μὲ τὴν ἀπότομη ἐπίθεσί τους καὶ τὴν ἀταξία καὶ τὴν σύγχυσι πὸ θ' ἀκλουθοῦσε, θὰ μοροῦσαν νὰ φέρουν μεγαλύτερη καταστροφή στὸν ἐχθρὸ ὑπολόγιζαν πὸς ἦταν τριανταπέντε ὡς σαράντα φορὲς περισσότερος ἀπ' αὐτούς. Ὅλοι τους σὰν νᾶχαν μιὰ ψυχὴ, μιὰ πνοή, μιὰ ζωὴ, περιμέναν ἐκεῖ τὸ θάνατο μὰ καὶ τὴν ἐκδίκησι. Ὁ θλιμμέτος Δασκαλογιάννης πὸ αἰσθανότανε τὸ βάρος τοῦ μεγάλου σφάλματός του, ἀπ' οὗ τοὺς τοποθέτησε ὄλους σὲ κατάλληλες θέσεις πὸ νὰ μὴ φαίνονται μῆτε ἀπὸ μακρὰ, μῆτ' ἀπὸ κοντὰ, τοποθετήθηκε καὶ αὐτὸς μὲ τὸν Πρωτόπαπα πρὸς τὸ δεξιό, περιμένοντας τὴν ὥρα τῆς μεγάλης πάλης.

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ θλιβερὸ γιὰ τὸ Δασκαλογιάννη διάστημα μῆτε μιὰ στιγμή δὲν τὸν ἐγκατέλειψε ὁ Πρωτόπαπας τῶν Σφακιῶν, πὸν περήφανος καὶ ἱπποτικὸς ὅπως ἦταν πάντα, ὄχι μόνον δὲν ἐζήτησε ν' ἀποφύγη μῆτε ἓνα κίνδυνο ἀπὸ ὄλους πὸν γεννήθηκαν ἀπὸ τὴ σπουδὴ τοῦ Δασκαλογιάννη, ἀλλὰ καὶ μῆτε κἂν μιὰ λέξι εἶπε σ' ὄλο αὐτὸ τὸ δύσκολο διάστημα γιὰ νὰ θυμίσῃ στὸν ἀρχηγὸ τὴ δικὴ του προφητεία, πού, ἂν τὴν ἀκουαν, θᾶταν σήμερα στὰ σπίτια τους καὶ στὰ παιδιὰ τους κοντὰ ἤσυχτοι σὰν πρῶτα. Ἔτσι καὶ στὰ Πορόλαγγα ὁ Πρωτόπαπας βρέθηκε κοντὰ στὸ Δασκαλογιάννη τὴν ὥρα πὸ οἱ πρωτοπορεῖες τῶν Τούρκων εἶχαν πλησιάσει σὲ βολὴ καὶ δέχτηκαν τὰ πυκνὰ πυρὰ τῶν κρυμμένων Σφακιανῶν, πὸν ξεπετάχτηκαν ξαφνικὰ ἀπὸ παντοῦ μέσα στὸ λαγγὸ ἀγριεμένοι καὶ ἀφρισμένοι.

Ἡ πρώτη σύγχυσι τῶν Τούρκων σὰν τοὺς ἀνέτρεψε τὴν πρωτοπορία μὲ τὸ πανικὸ πὸν δημιουργήθηκε καὶ τὴν ἔρριξε ξεφρενιασμένη ἀπὸ φόβο πάνω στὸ κύριο σῶμα, πὸν ἄρχιζε νὰ σκορπίζεται τρομοκρατημένο, ἐπέρασε, καὶ οἱ Τούρκοι ἄρχισαν τίς τακτικὰς τους

ἐπιθέσεις. Οἱ Σφακιανοὶ ἦσαν καλὰ ταμπουρωμένοι καὶ κάθε ἔφοδος τῶν τούρκων γέμιζε τὸν τόπο νεκροὺς καὶ λαβωμένους.

Κατασπαρμένη ἦταν ἡ γῆς ἀπὸ τούρκικα κορμὰ καὶ οἱ πληγωμένοι τραβώντας πρὸς τὰ πίσω καὶ περνώντας μπρὸς ἀπ' ὄλο τὸ σῶμα μετὰδιδαν τὸ φόβο σὲ κείνους πὸν ἀκλουθοῦσαν. Οἱ πασάδες, ἀγριεμένοι γιὰ τὸν ἐξευτελιστικὸ φόβο τῶν τούρκων μπρὸς σὲ μιὰ δράκα Σφακιανῶν, τοὺς ἔδιναν θάρρος καὶ τοὺς τραβοῦσαν σὲ πυκνὰ καὶ βιαστικὰς ἐπιθέσεις; πὸν οἱ χριστιανοὶ νὰ μὴ προφταίνουν μῆτε καὶ τὰ τουφέκια τους νὰ γεμίζουν. Ἡ μιὰ ἐπίθεσις πλάκωνε τὴν ἄλλη σὰν βιαστικὰ φουσκωμένα κύματα.

Μὰ ὅπου τὸ τουφέκι δὲν μοροῦσε νὰ δουλέψῃ, τὸ μαχαῖρι καὶ ἡ πιστόλα θέριζε τοὺς τούρκους καὶ σὰν αὐτὰ ἀρχήστευαν, χτυποῦσαν μὲ τὰ κοντάκια τὸν ἐχθρὸ πὸν τοὺς πλησίαζε. Σῶμα μὲ σῶμα, χέρια μὲ χέρια καὶ μὲ τὰ δόντια ἀκόμα ἔσμιγαν οἱ ἀναπνοὲς τους τὸν ἀγὸ τους, καὶ ὀλόβρεκτοι στὸν ἰδρῶτα, πάλευαν ἀπεγνωσμένα. Κι' ἡ πάλη αὐτὴ ἐβάσταξε ἄγρια καὶ φοικτὴ ὅλη μέρα. Τὴ νύκτα ἔμειναν στίς θέσεις τους περιμένοντας τὸ ξημέρωμα νηστικοί, ξεπαγιασμένοι καὶ διψασμένοι. Τὸ σκοτάδι πὸν φόβιζε τοὺς Τούρκους, τοὺς ἔκαμε νὰ τραβηχθοῦν λίγο πίσω· στὸ πεδίο τῆς μάχης ὅλη νύκτα ἀκούονταν οἱ ἀνεστεναγμοὶ καὶ οἱ θρηνοὶ τῶν μισοσκοτωμένων τούρκων, πὸν δὲν πρόκαμαν νὰ τοὺς πάρουν οἱ δικοὶ τους καὶ τώρα στὸ σκοτάδι φοβόντανε νὰ ἐπιχειρήσουν τὴ μεταφορά τους.

Τὸ ἐφεδρικὸ σῶμα τῶν Δαιμονάκηδων, πὸν εἶχε φτάξει τὴ νύκτα γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς μαχομένους, ξεκουρασμένο ὅπως ἦταν, κατέβηκε χαμηλὰ καὶ ἀποσκοτόωσε τοὺς βαριοπληγωμένους Τούρκους καὶ μάζεψε τουφέκια καὶ μαροῦτι ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ ὅ,τι ἄλλο μοροῦσε νὰ βρῆ χρήσιμο γιὰ τὸν ἀγῶνα πὸν θὰ ξανάρχιζε τ' ἄλλο πρῶτὸ πὸν ἀγῶνας καὶ πὸν πεισματωμένος. Μὰ εἶχαν σκοτωθῆ ὡς δικασίοι Σφακιανοὶ καὶ ἄλλοι τόσοι πληγωμένοι δὲν μοροῦσαν πὰ νὰ βοηθήσουν. Ἡ δύναμίς τους εἶχε ἐλαττωθῆ στοὺς ἑξακόσους, ἐν ᾧ ὁ ἀριθμὸς τῶν Τούρκων μὲ τοὺς ἑξακόσους νεκροὺς καὶ τοὺς χίλιους πληγωμένους ἔπαθε ἀσήμαντο λιγότεμα.

Ἡξεραν οἱ χριστιανοὶ τὴ δύσκολή τους θέσι αὔριο, ἦξεραν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τὸ μάταιό τους ἀγῶνα καὶ ὅμως ἔπρεπε νὰ σταθοῦν ἐκεῖ γιὰ νὰ δώσουν καιρὸ στὰ γυναικόπαιδα νὰ φύγουν. Ὅλη τὴ νύκτα ἄπνοι περιμέναν τὸ τραγικὸ τους ξημέρωμα. Ὁ Δασκαλογιάννης συνεννοήθηκε μὲ τοὺς ἀρχηγούς καὶ καπεταναίους, πρὸς πού θᾶ-

πρεπε νὰ ὑποχωρήσουν σὰν θὰ τοὺς ἔδινε τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ὑποχώρησι καὶ πρὸς ποῦ καθέννας τοὺς μετέπειτα θᾶτρεχε γιὰ νὰ ὑπερασπισθῆ τις οἰκογένειες, ποὺ θάφευγαν πρὸς τις «γιαλιές».

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΗΜΕΡΑ

Ἡ αὐγὴ ἔφταξε καὶ οἱ Τούρκοι μὲ ἀλαλαγμοὺς ἔκαμαν τὸ πρῶτό τους «γιουρούσι», μὰ τὴν ἐπίθεσί τους ἔκοψεν ὁ θάνατος, ποὺ τοὺς θέρισε ἀπὸ τὰ εὐθύβολα τουφέκια τῶν ἑξακοσίων χριστιανῶν. Δεύτερη καὶ τρίτη πιὸ πεισματωμένη. Στὸ τέλος τὸ σύνθημα ἐδόθη καὶ οἱ χριστιανοὶ τραβιοῦνται πιὸ ψηλὰ πρὸς τις κορφές, γιὰτι μιὰ κίνησι τοῦ ἐχθροῦ ἔδειξε πὼς μελετοῦσε νὰ πιάσῃ τὰ νῶτά τους στέλλοντας ἰσχυρὴ δύναμι πρὸς τὰ πίσω.

Ἐφυγαν οἱ Σφακιανοὶ ἀφήνοντας τρακόσους νεκροὺς σὲ δυὸ μέρες ἀνακατεμένους μὲ χίλιους διακόσιους Τούρκους καὶ παίρνοντας μαζί τους πάνω ἀπὸ τρακόσους πληγωμένους ἑλαφρὰ καὶ βαρειὰ. Γίνηκε ἡ σκέψις νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἐχθρική φάλαγγα καὶ νὰ τὴ κτυποῦν αἰφνηδιαστικὰ σὲ κατάλληλες κακοτοπιές, κ' ὅμως εἶδαν τὸ μάταιο ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας αὐτῆς, καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ τρέξουν κοντὰ στὰ γυναικόπαιδα ποὺ ὑπελόγιζαν πιά νὰ μὴν τ' ἀφήσουν ἀπροστάτευτα στὴν ἀγριότητα τῶν Τούρκων, ποὺ θᾶσπευδαν νὰ τὰ πιάσουν γιὰ ν' ἀρπάξουν γυναικὲς καὶ παιδιὰ.

Ἡ σκέψις τους αὐτὴ ἦταν ὀρθή, γιὰτι οἱ Τούρκοι ἄμα λευτερώθηκε ὁ δρόμος τους τραβήξαν βιαστικὰ πρὸς τὸν Ἐμπρόσγιαλο. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως, καὶ ἐν ᾧ ἀκόμα γινότανε ἡ φονικὴ μάχη στὰ Πορόλαγγα, ἔστειλαν ἕνα τμημα ἀπὸ ἑξὶ χιλιάδες ὀδηγημένους, ποῖος ξέρει, ἀπὸ ποῖο δυστυχῆ «σακκουλιέρη», ποὺ γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ φτωχὸ του κορμί, ἔγινε ὀδηγὸς τους πρὸς τὴν Ἀνώπολι. Τὸ τμημα αὐτὸ τραβήξε λοξεύοντας δυτικὰ γιὰ νὰ προφτάξῃ τὰ γυναικόπαιδα ποὺ εἶχαν μάθῃ οἱ Τούρκοι πὼς πήγαιναν νὰ βροῦν τὰ καράβια.

Τὸ κύριο σῶμα ἐκίνησε πρὸς τὰ κάτω κ' ἔφταξε στὸν Πατσιανὸ καὶ στὸν Ἐμπρόσγιαλο. Στὸ δρόμο τους ἔκαψαν τὸ Βροντᾶ, τὸ Βρασκιά καὶ τοὺς Κομητάδες. Τρία ἄλλα χωριὰ τὸ Μεσοχώρι, τὸ Γεωργίτσι καὶ τὸ Θόλος ποὺ κατάκαψαν δὲν ξανακτίστηκαν πιά. Τὰ ἐρείπιά τους, ποὺ μόλις φαίνονται ἀκόμα, δείχνουν τὸ φρικτὸ καὶ βάρβαρο πέρασμα τῶν Τούρκων.

Ἄμα ἔφταξαν στὰ πλούσια κ' εὐτυχημένα Σφακιά ἄρχισαν τὴ διαρπαγὴ κ' ἄμα ἄδειασαν τὰ σπίτια ἔδωκαν φωτιὰ στὴ μικρὴ πολιτειούλα.

— Πέτρα σὲ πέτρα πάνω νὰ μὴν ἀπομείνῃ! φώναζε ὁ Σερασκέρης κ' ἡ καταστροφὴ συμπληρώθηκε μὲ τὸ χαλασμὸ τοῦ ὅ,τι ἀπόμεινε ὀρθὸ ἀπ' τὴ φωτιὰ.

Στὸ μαῦρο καὶ ματωμένο τους δρόμο ὅποιο χριστιανὸ πρόφταναν τὸν ἔσφαζαν κ' ὅποια οἰκογένεια ἔπεφτε στὰ χέρια τους τὴν ξεκαθάριζαν σκοτώνοντας τις γρηές καὶ τὰ πολὺ μικρὰ παιδιὰ καὶ κρατίζοντας τις γυναῖκες καὶ τὰ μεγάλα παιδιὰ γιὰ σκλάβους.

Η ΦΡΙΚΤΗ ΠΑΛΗ

Οἱ ἑξὶ χιλιάδες Τούρκοι ποὺ νυκτοπόρησαν βιαστικὰ πρὸς τὴν Ἀνώπολι καὶ προσπαθοῦσαν νὰ φτάσουν προτοῦ ἀκόμα τοὺς καταλάβουν οἱ χριστιανοί, πρόφτασαν τὴν ὥρα ποὺ τὰ γυναικόπαιδα ἦταν ἔτοιμα νὰ κατεβοῦν κάτω στὸ Λουτροὸ καὶ νὰ μποῦν στὰ καράβια. Τοὺς ἔκοψαν τὸ δρόμο πρὸς τὴ θάλασσα καὶ σιγὰ-σιγὰ προσπαθοῦσαν νὰ τὰ περισφίξουν καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν ψυχὴ νὰ γλυτώσῃ. Μὰ οἱ ἐπαναστάτες τοῦ τμήματος ἐκείνου ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ μὲ τὴν ἐνίσχυσι καὶ κείνων, ποὺ ἀπὸ τὰ γύρω εἶδαν τὸν κίνδυνο, βᾶσταξαν δυνατὰ. Ἐφτακόσα παλληκάρια πολεμοῦσαν σὰν λιοντάρια γιὰ νὰ γλυτώσουν τὰ γυναικόπαιδα. Τρακόσοι εἶχαν σκοτωθῆ κ' ὅλοι θὰ ἐχάνοντο ἂν ἡ καλὴ μοῖρα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν δὲν ἔφεργε τὸν περίφημο Μανούσο Κούτσουπα, ποὺ ὡς τότε ἐφύλασσε τὸ Ξυλόσκαλο καὶ ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ τ' ἀφήσῃ ἄμα ἔμαθε τὴν καταστροφὴ, γιὰ νὰ μὴν ἀπομονωθῆ στὸν Ὀμαλὸ ἐν ᾧ θὰ χρειαζότανε ἡ δύναμίς του.

Οἱ χριστιανοὶ τόσο εἶχαν ἀνακατευθῆ μέσα στὴ μάχη μὲ τοὺς Τούρκους ποὺ τοὺς εἶχαν περιζώσει, ὥστε ὁ Κούτσουπας δὲν μπόρεσε νὰ μεταχειριστῆ τουφέκι γιὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς δικούς του, γιὰτι ὑπῆρχε φόβος πὼς τὰ βόλια του θᾶρριχναν καὶ χριστιανούς· ἀναγκάστηκε μὲ τὰ διακόσια παλληκάρια του νὰ ριχτῆ στὸν ἐχθρὸ μὲ τὰ μαχαίρια. Ἡ μάχη ἦταν τρομερὰ· χέρια μὲ χέρια, σῶμα μὲ σῶμα, τρεῖς ὀλόκληρες ὥρες χωρὶς πυροβολισμό. Μόνο τὸ ξελαχάνισμα τὸ βαρὺ κείνων ποὺ πάλευαν γιὰ τὴ ζωὴ καὶ οἱ φρικτὲς βρῖσιές τοῦ ἐνὸς ἐχθροῦ πρὸς τὸν ἄλλο καὶ μόνο τὰ κτυπήματα τῶν μαχαιριῶν ἀκουόντανε.

— Ταβλόπιστοι! φώναζαν οἱ Τούρκοι.

— Μπορμάδες, ἄπιστοι, φώναζαν οἱ χριστιανοὶ καὶ τὰ μακρὰ μαχαίρια τους, οἱ πασαλῆδες, ἔκοβαν πολλὲς φορὲς τὴ βρῖσιὰ μὲς στὴ μέση.

Λίγη ώρα ακόμα και οι ήρωικοί υπερασπισταί των ανήμπορων γυναικοπαίδων θάταν χαμένοι. Ἡ πάλη ἦταν ἄνιση, γιατί οἱ Τούρκοι εἶχαν τὸ μεγάλο ἀριθμὸ πὸν τοὺς ἀνανέωνε, καὶ ἡ ἡρωϊκὴ βοήθεια τῶν γυναικῶν τῆς Ἀνωπόλεως πὸν ἔσπευσαν κ' αὐτὲς μὲ πέτρες καὶ μαχαίρια δὲν θὰ τοὺς κρατοῦσε πολὺ. Στὴν ἀγορία ἐκεῖνη συμπλοκὴ τραυματίσθηκε βαρειά κ' ὁ Σελινιώτης ὄπλαρχηγὸς Σταμάτης Μπασιάς κ' ἐξεψύχησε σ' ἓνα σπηλιάρι πὸν τὸν ἔφεραν, δυνὸ του παλληκάρια. Ἀπὸ τότε ἀκούεται τοῦ «Μπασιά τὸ Σπηλιάρι». Ἔπεσαν στὴ μάχη ἐκεῖνη καὶ ἀρκετοὶ Σεληνιώτες δίπλα στὸν ἀρχηγό τους.

ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΕ ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ

Στὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή μὴ φωνὴ ἐφόβισε τοὺς Τούρκους κ' ἐδιπλασίασε τὸ θάρος τῶν χριστιανῶν.

—Τὰ Δαιμονάκια! Οἱ νυκτοπολεμιστὲς ἔρχονται ἀπὸ τὸ Μουρί! Κουράγιο! Βαστάτε καὶ φτάνουνε! Ἀκούστηκε ἀπὸ ψηλὰ μὴ τρομερὴ φωνή.

Ποιανοῦ νᾶταν ἡ φωνὴ αὐτὴ ἀπ' τὸ ὕψος πὸν ἀκούστηκε; Ποιὸς ξέρει; Κάποιος «ἀγλακητῆς» Δαίμονας θὰ πρωτόφτασε κ' ἔφερε τὴ σωτηρία. Οἱ πυκνοὶ πυροβολισμοὶ πὸν ἀκούστηκαν χωρὶσαν κείνους πὸν πάλευαν χέρια μὲ χέρια. Τραβήχτηκαν οἱ Τούρκοι λίγο πίσω παίρνοντας μαζί τους μέσα σ' ἄλλους αἰχμαλώτους καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Δασκαλογιάννη τὸ Νικόλαο Βλάχο. Οἱ Δαιμονάκηδες μὲ τὸν ἀρχηγό τους Γεωργακόμαρκο, ἅμα ἔμαθαν πὸς οἱ Τούρκοι εἶχαν τραβήξει γιὰ τὴν Ἀνώπολι, δὲν ἐπερίμεναν τοὺς ἄλλους πὸν εἶχαν ὑποχωρήσει ἀπὸ τὰ Πορόλαγγα, ἀλλὰ ἔτρεξαν γιὰ τὴν καταλάβαιναν τὴ συμφορὰ τῶν γυναικοπαίδων κ' εἰδοποίησαν καὶ τοὺς ἄλλους νὰ τρέξουν πρὸς τὴν Ἀνώπολι.

Ὁ ἔρχομός τους σὲ τέτοια κρίσιμη στιγμή ἔσωσε τέσσερις χιλιάδες γυναῖκες καὶ παιδιά, γιατί οἱ Τούρκοι ὡς εἶδαν τὴ νέα ἐνίσχυσι καὶ ἄκουσαν πὸς ἦταν ἡ Σεϊτὰν Πατούλια τοῦ Γεωργακομάρκου, πὸν ἡ φήμη τοὺς ἔφερε τρομερούς, ὑποχώρησαν γιὰ λίγο πέρνοντας τὰ αἰχμαλωτισμένα γυναικόπαιδα ὡς τετρακόσια καὶ καμμὴ τριανταριὰ ἄνδρες. Ἐνα μέρος τους τραβήξε πρὸς τὰ κάτω κατὰ τὰ Σφακιά καὶ ἄλλο πρὸς τὸ Μουρί. Μὰ ὡς τόσο πρόφταξε κ' ὁ Δασκαλογιάννης μὲ τὰ παλληκάρια του κ' ἄρχισαν τὴν καταδίωξί τους. Εὐκόλα κατάρθωσαν νὰ τοὺς διώξουν ἀπὸ τὸ Μουρί πρὸς τὰ Σκαφίδια καὶ νὰ γυρίσουν πίσω νὰ φροντίσουν γιὰ τὰ γυναικόπαιδα. Μιὰ ἰσχυρὴ συνοδεία παλληκαριῶν συνώδευσε δυνὸ χιλιάδες πρὸς τὸ Λουτρὸ κ' ἄλλη

συνοδεία προσπαθοῦσε νὰ βρῆ τρόπο γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὰ ὑπόλοιπα καὶ νὰ προκάμῃ τὸν κατεβασμὸ τους στὸ γιολό. Ὁ δρόμος τῶν γυναικοπαίδων πρὸς τὸ Λουτρὸ ἦταν μὴ κραυγὴ πόνου, ἓνας θρηῆνος, μὴ κατάρα. Ἀντιλαλοῦσαν τὰ βουνὰ ἀπὸ τοὺς ἀναθεματισμοὺς γιὰ τὸ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς πρωταίτιους τοῦ χαμοῦ των.

Η ΣΓΟΥΡΟΜΑΛΛΙΝΗ

Ἡ δυστυχισμένη γυναῖκα τοῦ Δασκαλογιάννη, ἡ Σγουρομάλλινη ἢ Ξανθομάλλινη, ὅπως τὴν ἔλεγαν, μὲ τὶς δυνὸ μεγάλες τῆς κόρες τὴν Μαρία καὶ τὴν Ἀνθούσα, ἀναγκάστηκε ἀπὸ φόβο νὰ μὴν

Η ΣΓΟΥΡΟΜΑΛΛΙΝΗ

κατέβῃ μαζί μὲ τὸ πονεμένο πλῆθος πρὸς τὸ γιολό, ἀλλὰ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθεια τοῦ ἀνδρός τῆς. Ὁ Δασκαλογιάννης θέλοντας νὰ τὴν προστατεύσῃ μὴ ὥρα ἀρχίτερα, γιὰ τὸ λογάριζε τὸ τί εἶχε νὰ γίνῃ, τὶς ἔστειλε πρὸς τὸ Λουτρὸ χωριστὰ μὲ δυνὸ πιστοὺς του, μὰ στὸ δρόμο ἀπ' τὰ πυρὰ πὸν ἔρριχναν οἱ χριστιανοὶ τῶν καραβιῶν ἢ οἱ Τούρκοι πὸν παραμόνευαν, ἡ μητέρα λαβώθηκε κ' οἱ δυνὸ κόρες νομίζοντάς τὴν νεκρὴ, τρελλὲς ἀπὸ ὀδύνη καὶ φόβο σὲ μὴ τρομερὴ κ' ἀπερίγραπτη σύγχυσι καὶ πανικὸ τράβηξαν χωρὶς κατεύθυνσι γιὰ νὰ σωθοῦν. Ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Τούρκων, πὸν μόλις ἔμαθαν πὸς ἦσαν οἱ κόρες τοῦ Γενικοῦ ἀρχηγοῦ, τὶς πῆγαν στὸ Σερασκέρη Χασάν πασὰ Τοκμαζαδέ, πὸν βρισκότανε στὸ Φραγκοκάστελλο, ἐν ᾧ ἡ μητέρα ἅμα ἐνύχτωσε κ' ἦλθε στὸν ἑαυτὸ τῆς μὲ κόπο καὶ πόνους κατάρθωσε νὰ φτάξῃ σ' ἓνα ἀπὸ τὰ καράβια τῆς.

Ἄμα ἀνάσανε λίγο ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς ματωμένης πορείας τῆς, ἔστειλε σ' ὅλα τὰ καράβια νὰ ζητήσῃ τὶς κόρες τῆς, γιὰ τὸ δὲν εἶχε ἀμφιβολία πὸς θᾶχαν φτάσει αὐτὲς προτύτερα, μὰ τοῦ κάκου, γιὰ τὸ κανένας δὲν τὶς εἶχε δῆ. Συντριμμένη ἢ δύσμοιρη Σγουρομάλλινη, θρηνοῦσε γιὰ τὴ νέα ἀνεπανόρθωτη συμφορὰ τῆς κ' ὁ θρηῆνος τῆς ἐτρόμαζε τὸν κόρφο τοῦ Λουτροῦ.

Συντριμμένη ἢ δύσμοιρη Σγουρομάλλινη, θρηνοῦσε γιὰ τὴ νέα ἀνεπανόρθωτη συμφορὰ τῆς κ' ὁ θρηῆνος τῆς ἐτρόμαζε τὸν κόρφο τοῦ Λουτροῦ.

Ὡς τόσο οἱ Σφακιανοὶ ἅμα ἔστειλαν στὰ καράβια τὰ πρῶτα τέσσερις χιλιάδες γυναικόπαιδα καὶ τοποθέτησαν ἰσχυρὲς φρουρὲς πρὸς τὸ Μουρί, μαζεύτηκαν στὴν Ἀνώπολι γιὰ νὰ σκεφθοῦν μὲ τὸ Γενικὸ τοὺς Ἀρχηγὸ ποιά δρᾶσι θ' ἀκολουθοῦσαν μετὰ τὴν ὑποχώρησι τῆς Νίμπρου καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀνωπόλεως. Μὰ ἡ δύναμις τῶν πασάδων, ποῦχε παραπομείνει στὴ Νίμπρο γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴ τῆς, ὡς τόσο ἐπλησίαζε πρὸς τὸ Μουρί, στρέφοντας πρὸς τὰ πίσω καὶ κείνους ποὺ εἶχαν κάμει οἱ χριστιανοὶ νὰ φύγουν νικημένοι πρὸς τὰ Σκαφίδια.

ΘΡΗΝΟΣ ΠΛΗΓΩΜΕΝΟΥ ΛΙΟΝΤΑΡΙΟΥ

Ἄμα τακτοποίησε τίς φρουρὲς του ὁ Δασκαλογιάννης κατέβηκε κάτω στὸ Λουτρό γιὰ νὰ δῆ τι ἀπόγιναν τὰ παιδιά του καὶ ἡ γυναῖκά του. Τὸν ἀκλούθηξαν οἱ ἰδιαιτέροι σωματοφύλακές του, οἱ τρεῖς Μαυροβούνιοι ἐθελονταὶ ποῦχαν ἔλθῃ μαζί του ἀπὸ τὴν Τεργέστη κι' ὁ γιατρός του. Τῇ συνοδείᾳ αὐτῇ τοῦδωκαν οἱ ὀπλαρχηγοί, γιατί φοβήθηκαν τὸν ἀναβρασμὸ τῶν γυναικοπαίδων ποῦχαν στείλει στὸ Λουτρό. Μὰ ἄδικος ὁ φόβος τους, γιατί στὸ γυρογάλι δὲν βρισκότανε μήτε μιὰ κἄν οἰκογένεια. Ὅλες εἶχαν μπῆ στὰ καράβια. Ἡ τρικυμία τὰ κρατοῦσε δεμένα στὸν κόρφο μέσα τοῦ Λουτροῦ σ' ἀπόστασι ἀρκετή, γιὰ τὴν περίπτωσι Τουρκικῆς αἰφνηδιαστικῆς ἀπόπειρας.

Ὁ Δασκαλογιάννης μπῆκε σὲ μιὰ βάρκα, μικρὴ «μονοξυλιά», κ' ἔφταξε στὸ μεγάλο του καράβι, σ' αὐτὸ ποῦχε παραγγεῖλει στὴ γυναῖκά του νὰ μπῆ μὲ τίς δυὸ κόρες του καὶ νὰ πάῃ στὰ Κύθηρα, ποὺ ἦταν τᾶλλα του παιδιά, τὰ δυὸ του μικρότερα κορίτσια καὶ τὰ δυὸ του ἀγόρια ὁ Ἀνδρέας καὶ ὁ Νικόλαος, καὶ κεῖ νὰ περιμένουν ὥσπου νὰ δοῦν τι θ' ἀπογίνουν τὰ Σφακιά. Ὅσπου νὰ φτάξῃ στὸ καράβι του κινδύνευσε νὰ πνιγῆ ἀπ' τὴν τρικυμία.

Ἄμα ἀνέβηκε στὸ καράβι κ' εἶδε τὴ γυναῖκά του τῇ Σγουρομάλλινη πληγωμένη κ' ἔμαθε τὸ χαμὸ τῶν κοριτσιῶν του, ἀφῆκε μιὰ τρομερὴ φωνὴ πόνου κι' ἄρχισε νὰ κτυπιέται πάνω στὰ ξύλα τοῦ καραβιοῦ. Μὲ κόπο ὁ γιατρός του κ' οἱ σωματοφύλακές του κατώρθωσαν νὰ κατευνάσουν τὴν ὀδύνη του καὶ νὰ προλάβουν τὴν αὐτοκτονία του. Βγαίνοντας ἔξω στὸ κατὰστρομα ἄφηνε τραγικὲς φωνὲς ποῦκαναν τὸ κόρφο ν' ἀνατριχιάζῃ.

—Μαρία! Ἀνθούσα! Μὰ ἡ τρικυμία ἔπαιρνε τὴ φωνὴ του, σὰν τὴν τρικυμία των Σφακιῶν ποὺ ἔσβυνε τὸ θρηνο τῶν γυναικοπαίδων μέσα στὰ φαράγγια ποὺ χάθηκαν.

Ἡ ὀδύνη του δὲν μπορούσε νὰ συγκρατηθῆ· χτυπιότανε καὶ φώναζε σὰν τρελλὸς στὴ σκέψι τοῦ τι θ' ἀπογίνουν οἱ ὄμορφες κ' εὐγενικὲς κόρες του, ποὺ πῆραν οἱ Τοῦρκοι. Ἦθελε νὰ παραδοθῆ στὸ Σερασκέρη γιὰ νὰ προλάβῃ μὲ τὴν παράδοσί του τὸ χαμὸ καὶ ἄλλων χριστιανῶν καὶ γιὰ νὰ δῆ ὁ ἴδιος μὲ τὰ μάτια του τι ἀπόγιναν οἱ κόρες του. Τότε ἔμαθε πὼς οἱ Τοῦρκοι τὴν προηγούμενη μέρα τοὺς φώναζαν ἀπὸ ψηλά.

—Ἐ, Σφακιανοί! Ἄς ἔλθῃ ὁ Δασκαλογιάννης νὰ μουτίσῃ καὶ νὰ προσκυνήσῃ τὸν πασά κι' ὁ πόλεμος θὰ πάψῃ. Κιανεὶς μπλιὸ δὲ θὰ πάθῃ πρᾶμμα, μοῦδε ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγός σας, μοῦδε οἱ κόρες του, ποὺ τσ' ἔχει φυλαμμένες καὶ προστατεμένες μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του τὸ Νικολάκι ὁ ἴδιος ὁ πασᾶς κοντὰ στὸ τσαντήρι ντου.

Τὰ λόγια αὐτὰ τῶν Τοῦρκων καὶ ὁ πόνος του γιὰ τὸ χαμὸ τῶν κοριτσιῶν του, ὅπως κ' ἡ συμφορὰ ποῦρθε στὰ Σφακιά κ' ἦταν αὐτὸς αἰτία, τὸν ἔκαμε νὰ πάρῃ τὴν ἀπόφασιν νὰ βγῆ μὲ τὴ «μονοξυλιά» στὸν Ἡλιγκα καὶ νὰ παραδοθῆ στὸ Σερασκέρη ποὺ βρισκότανε στὸν Ἐμπρόσγιαλο. Μὰ ὁ γιατρός του καὶ ἡ γυναῖκά του, ποῦχε φοβηθῆ πὼς ἂν παραδιδότανε οἱ Τοῦρκοι θὰ τὸν σκότωναν ἀπὸ ἐκδίκησι γιὰ τοὺς τόσους θανάτους των, κατώρθωσαν νὰ τὸν κρατήσουν.

—Δὲν εἶναι τσ' ἀντρεϊᾶς, χωρὶς τὴ γνώμη καὶ τῶν ἄλλων καπεταναίων, νὰ κάμῃς τέτοια ἐνέργεια ἀφήνοντας χωρὶς κεφαλὴ μιὰ δλόκληρη ἐπαναστατημένη ἐπαρχία, ποὺ τώρα ἀκριβῶς ἔχει τὴν ἀνάγκη τῆς ἀρχηγίας σου.

—Στσοὶ φουροτοῦνες φαίνονται, Δάσκαλε Γιάννη, οἱ ἄντρες. Συλλογίσου ἴντα θὰ ποῦνε οἱ ἄλλοι ἂνε παραδοθῆς, τοῦπε καὶ ὁ γέρος καραβοκύρης του, κι' αὐτὸς μ' ὀδύνη φίλησε τὴ γυναῖκά του καὶ ξαναβγῆκε στὴ στεργιά ἀφήνοντας γιὰ πάντα πιά τοὺς πολυαγαπημένους του.

Στὸ Μουρί οἱ Τοῦρκοι ἔμειναν δλόκληρη μιὰ μέρα ἐτοιμάζοντας τὸ ὀρημητικὸ τους κατέβασμα πρὸς τὴν Ἀνώπολι, τὴν πατρίδα τοῦ Δασκαλογιάννη, ποῦθελαν νὰ κατασκάψουν ἀπὸ τὰ θεμέλια γιὰ ἐκδίκησι. Ὁ Δασκαλογιάννης ὑπολόγιζε τὴ συγκέντρωσι αὐτῆ τῶν Τοῦρκων στὸ Μουρί κ' εἶχε διατάξει τοὺς διαφόρους ὀπλαρχηγοὺς νὰ παρουν τὰ γυναικόπαιδα ποὺ ἀπόμεναν καὶ νὰ περάσουν στὴν Ἀράδενα καὶ πρὸς τὰ Κρούσια μέσα ἀπὸ τὸν περίφημο Φάραγγα, ποὺ μὲ τὸ ἀπότομο βάθος του τῶν πεντακοσίων μέτρων θὰ τὰ προστάτευε ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία. Τὰ παλληκάρια διέταξε νὰ τοποθετηθοῦν ἀραιὰ στὰ δυτικὰ καὶ νοτικὰ ὑψώματα τῆς Ἀνωπόλεως γιὰ νὰ ἐξαπατήσουν

τούς Τούρκους δείχνοντάς τους μεγαλύτερη δύναμι ἀπὸ ὅση πραγματικά εἶχαν. Ὡς τόσο ἔτρεχαν κι' ἄλλοι ἀπὸ παντοῦ, ὅπου τοὺς εἶχε σκορπίσει ἢ ἀπροσδόκητη συμφορὰ καὶ ζητοῦσαν κατεύθυνσι γιὰ τὴ δρᾶσί τους.

Οἱ Τοῦρκοι ξεκίνησαν τὴν ἄλλη μέρα ἀπὸ τὸ Μουρί καὶ μὲ τρομερὲς φωνὲς καὶ ἀπομιμήσεις γυναικῶν ἐφώναζαν κατεβαίνοντας πρὸς τὴν Ἀνώπολι.

—Τοῦρκοι, Τοῦρκοι μιλλιούνια ἔρχονται! Παναγία μου! Χριστέ μου!

Κι' ἄλλες τρομερὲς φωνὲς συνεπλήρωναν.

—Ταβλόπιστοι! Γκισούρηδες! ἦρθε τὸ τέλος σας.

Μὰ δὲν εὐρήκαν μέσα στὴν Ἀνώπολι μήτε «πουλί πετάμενο».

Μιά νεκρική σιωπή, μιὰ θανατερὴ ἐγκατάλειψις εἶχε σκεπάσει τὸ πλούσιο μεγάλο χωριὸ μὲ τὰ μεγάλα στολισμένα σπίτια. Οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν ὑποψία, πὼς οἱ Σφακιανοὶ μποροῦσαν νᾶναι κρυμμένοι μέσα στὰ σπίτια καὶ νὰ τοὺς ἐτοιμάζουν καμμιὰ παγίδα, ἔμπαιναν σιγὰ καὶ προφυλαγμένα κ' ἢ προφύλαξις αὐτὴ ἔκανε τὴ σιωπὴ τῆς ἐγκαταλείψεως νὰ τοὺς φοβίξῃ πλιότερο κι' ἀπ' τοῦ θανάτου τὰ βόλια. Μὰ στὸ τέλος κατάλαβαν πὼς τὸ χωριὸ ἦταν ἐλεύθερο κι' ἄρχισαν τὴ διαρπαγή. Οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τίς ψηλὲς μακρυνὲς θέσεις τους ἄκουαν τώρα τὴ βοή πού γέμιζε τὸ χωριό, τοὺς κτύπους τῶν καμπανῶν πού σποῦσαν μὲ βαρὲς οἱ Τοῦρκοι καὶ τοὺς χαρούμενους πυροβολισμούς τους. Τὰ παλληκάρια ἔμειναν ἐκεῖ ἀκίνητα, γιὰτὶ τέτοια ἦταν ἡ διαταγὴ τῶν ὀπλαρχηγῶν τους, γιὰ νὰ προστατεύσουν μὲ τὸν ψεύτικο φαινομενικὸ τους ὄγκο τὸ πέρασμα τοῦ Φάραγγα ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα.

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΗΡΩΩΝ

Καὶ πραγματικῶς ὁ φαινομενικὸς αὐτὸς ὄγκος συνεκράτησε τοὺς τούρκους πού περίμεναν τὸ Σερασκέρη καὶ δόθηκε ἡ εὐκαιρία στὸ γενικὸ Ἀρχηγὸ νὰ καλέσῃ στὸν Πόρο πού βρισκότανε τοὺς καπετάνιους καὶ νὰ συσκεφθοῦν τί νὰ κάμουν. Ἄμα μαζεύτηκαν ὅλοι πού βρέθηκαν πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὁ Βολουδόπουλος, ὁ Δασκαλομανοῦσος, ὁ Μπουνατογιάννης, ὁ Μανούσασας, ὁ Παπαμανοῦσος, ὁ Πατερογιώργης κι' ὁ Πρωτόπαπας ἄρχισε νὰ τοὺς λέη:

—Ὡς ἦλθαν, ἀδέρφια, τὰ πράγματα, μετὰ τὴν ἀτιμὴ ἀπάτη πού μᾶς ἔκαμάν οἱ Ρῶσσοι καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ πούρθε στὴν ἐπαρχία μας, πρέπει γλήγορα νὰ δοθῇ ἓνα τέλος.

—Ἢοιό ἔναι τὸ τέλος πού θωρεῖς, τοῦλόγου σου, Δάσκαλε Γιάννη; ρωτᾷ ὁ Πατερογιώργης μὲ τὴ σταθερὴ του φωνή.

—Ἐγὼ ἔμαι ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς· ἐγὼ ἔμαι πού σᾶσε παράσυρα ὅλους σας στὴν ἐπανάστασι κ' ἔγινε ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ τῶν Σφακιανῶν.

—Ἴντα θὰ κουβεδιάζουμε δὰ τέθοιες ὄρες ποιὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ πού μᾶς βρῆκε; Ἐδὰ ἔναι ὥρα τοῦ τουφεκιοῦ, γιὰ κουβέντες ἤρθαμε. Ἀρχηγέ, ἐπαέ; λέει λίγο θυμωμένα ὁ Μπουνατογιάννης.

—Ὅι νὰ ποῦμε κουβέντες μὰ νὰ πάρουμε ἀποφάσεις γιὰ νὰ γλυτώσωμε ὅ,τι μποροῦμε ἀπὸ τὰ Σφακιά, ξαναλέει θλιμμένος ὁ Γενικὸς Ἀρχηγός.

—Σᾶν ἴντα ἀπόφασις; τὸν ρωτοῦν ὅλοι μαζί.

—Πρέπει νὰ παραδοθῶ στὸ Σερασκέρη, γιὰ νὰ γλυτώσετε σεῖς καὶ τὰ παιδιὰ σας, τοὺς ἀπαντᾷ μ' ἀπόφασι.

—Δὲν ἔχεις τέτοιο δικαίωμα, τοῦ φωνάζει ὁ Πρωτόπαπας. Ἡ παράδοσί σου θᾶταν ἀτιμία γιὰ τὰ Σφακιά καὶ τέτοια ἱστορία δὲν ἔχομε μεῖς.

—Κι' ὅμως πρέπει, ξάδερφε Πρωτόπαπα.

—Κιανένας ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ σοῦ φωνάξῃ σᾶν ἐμένα, πού ἀντιστάθηκα στὴν ἐπανάστασι, πὼς τ' ὅ,τι γίνηκε, γίνηκε. Ἦταν βουλή Θεοῦ. Ἐδὰ ἡ ἀνδρεία κ' ἡ τιμὴ μᾶσε λέει νὰ βαστάξωμε κι' ὅπου βγῆ. Μεγαλύτερη καταστροφὴ ἀπ' ὅτι γίνηκε στὰ χωριά μας καὶ στὰ γυναικόπαιδά μας μπορεῖ νὰ γενῆ; Γιάντα νὰ χάσωμε κι' ὅ,τι δὲν μᾶς ἐπήρανε; τὴν τιμὴ μας; Ἐκεῖα θὰ βαστάξωμε, ἂν εἴστε ὅλοι σύμφωνοι.

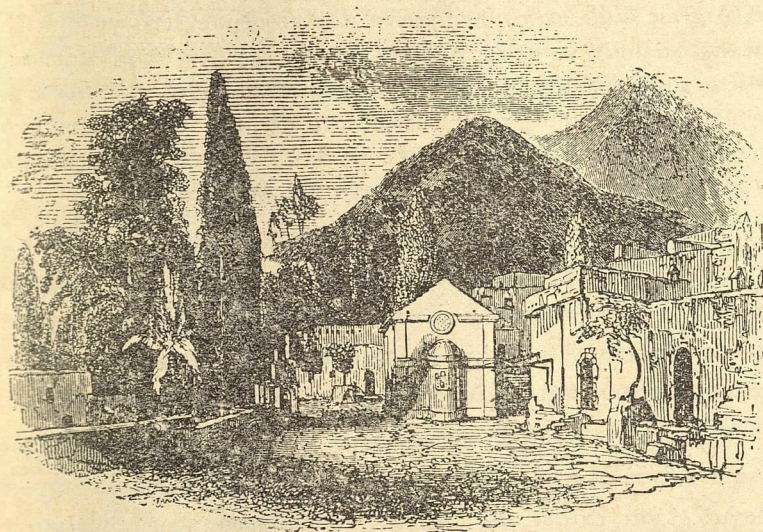
Καὶ τότες ἀποκρίθηκε καὶ ὁ Μπουνατογιάννης,
«Δάσκαλ' ἴντα ἔναι τὰ μιλεῖς κι' αὐτὰ π' ἀναθιβάεις;
ἂν ἔαι κατάβης ἔς τοῦ πασᾶ νὰ τότε προσκυνήσης,
ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω μπλειό, πὼς θὰ ξαναγυρίσης,
κ' ἐμεῖς ἐσηκωθήκαμε Τούρκους νὰ πολεμοῦμε,
κι' ὅι νὰ προσκυνήσωμε νὰ ὑπᾶ νὰ σκλαβωθοῦμε·
γιὰτὶ σᾶν προσκυνήσωμε καὶ πάρουν τ' ἄρματά μας,
μουιδὲ ζωὴ θὰ ῥίζομε, μουιδὲ καὶ τὰ παιδιὰ μας·
ἀλλοίμονο ἔς τὰ χάλια μας καὶ τ' ἀποδόματά μας,
χάνομε τὴν ὑπόληψι κι' οὔλη τὴν ἀνθρωπιά μας.

Καὶ τὸ ἄνομά ναι ξακουστὸ ἔς οὐλήν τὴν οἰκουμένην,
 πὼς ἔς τὰ Σφακιὰ παντοτεινὰ βγαίνουν οἱ ἀντρείωμένοι·
 κί ἄκομη κί ὄντεν ἦσανε ἔς τὴν Κρήτ' οἱ Βενετζιάνοι,
 κιανεὶς δὲν εἶπε ἔς τὰ Σφακιὰ κατοικηριὸ νὰ κάνη·
 μόνο ἔς τὴ χώρα τῷ Σφακιῷ ἀπῶναι τὸ καστέλλι,
 ἦρθ' ἕνας μ' ἄλλους δέκα τρεῖς, καὶ δίχως νὰ τὸ θέλλη·
 γιατί τὴν Κρήτην εἶχασι πρῶτον οἱ Βενετζιάνοι,
 καὶ τσ' ἔπεμπεν ὁποῦ ἤθελε κί ὅ,τι ἤθελε νὰ κάνη,
 καὶ τσ' ἔπεψε γιὰ νὰ ῥθουσι καστράκι γιὰ νὰ χτίσου,
 δοσίματα νὰ πάρουσι κ' ἐπὰ νὰ κατοικήσου·
 κί ὄντιμας δὲν τσ' ἀφήκασι πολὺ καιρὸν νὰ κάμου,
 εἰς τὰ Σφακιὰ τσ' ἀλλόφυλους κατοικηριὸ νὰ κάμου·
 ἔς τὸ Σκύδη, εἰς τὸν Ἡλεγγα ἀπού ναι τὸ σκαλάκι,
 ἐκ' ἴδια τσ' ἐσκοτώσασι τοῖ Βενετούς οἱ Βλάχοι,
 οἱ Βλάχοι κ' οἱ Σκορδύλιδες, κ' ἄλλ' ἀπού τοῖ Μωριάνους,
 αὐτοῖνοι τσ' ἐσκοτώσασιν ἐκεῖ τοῖ Βενετζιάνους.
 Καὶ τότε ἄβλαστημῆξασι κιανεὶς νὰ μὴ ξανάρθη,
 νὰ κατοικήση ἔς τὰ Σφακιὰ, τὰ ἴδια νὰ μὴ πάθη·
 κ' ἦτο μεγάλος βασιλιάς αὐτὸς ὁ Βενετζιάνος,
 μὰ δὲν ἐξαναπάτησαν εἰς τὰ Σφακιὰ Ἀντζιγγάνος·
 καὶ γιὰ ἴντα ἡμεῖς οἱ σημερνοὶ ἔτσι νὰ φοβηθοῦμε,
 τοῖ Τούρκους νὰ τρομάξωμε νὰ ὑπᾶ νὰ σκλαβωθοῦμε;
 Ἐγὼ πασᾶ δὲν προσκυνῶ, Σουλτάνο δὲν γνωρίζω,
 κ' εἰς τῇ μαδάρες τῷ Σφακιῷ θὰ ὑπάω νὰ γυρίζω,
 κί ἄκομα κί ὅποιος μ' ἀκλουθᾶ ἀδέρφια νὰ γενοῦμε,
 νὰ πολεμοῦμε τὴν Τουρκιά, ὅσο καιρὸ κί ἄν ζιοῦμε·
 καὶ τότες ἀποκρίθηκε κί ὁ Δασκαλομανοῦσος,
 λέει κί ὁ Βολουδόπουλος καὶ ὁ Παπαμανοῦσος.
 «Εἰς τὴν κορφή τῇ Σβουριχτῆς καλλιὰ νὰ κατοικοῦμε,
 παρὰ νὰ δώσωμ' ἄρματα, Τούρκους νὰ προσκυνοῦμε,
 παρὰ νὰ δώσωμ' ἄρματα χαράτσι τοῦ Σουλτάνο,
 καλλιὰ νὰ ξεκληρίσωμε ἔς τὸν κόσμον τὸν ἀπάνω».
 Καὶ λέει κί ὁ Μανούσακας μὲ τὸ Πατερογεώργη,
 «οὔλοι θὰ φουργιαρέψωμεν, εἰς τὰ βουνὰ ἔς τὰ ὄρη·
 εἰς τὰ φαράγγια, ἔς τὰ βουνά, κ' οἱ νταῦκοι κατοικιά μας,
 παρὰ νὰ τὰ σκλαβώσωμε σήμερον τὰ παιδιὰ μας·
 μαζί νὰ μᾶς θερίσουνε κ' ἡ πεῖνα καὶ τὸ χιόνι,
 γῆ τὸ μαχαῖρι τῶν Τουρκῶν, οἱ μπάλτες, τὸ κανόνι».

Κί οὔλοι μὲ μιὰ φωνιάζουσι μαζί θὰ πολεμοῦμε,
 καλλιὰ μας ν' ἀποθάνωμε παρὰ νὰ σκλαβωθοῦμε·
 γυρίζει κί ὁ Πρωτόπαπας ἔχετε τὴν εὐκή μου,
 «Τούρκο νὰ μὴ γνωρίσωμε κ' ἐμένα ν' ἢ βουλή μου».

—Σύμφωνοι ὅλοι, ἐφώναξαν οἱ καπετάνιοι κ' ἡ σύσκεψι ἔπερνε
 τέλος σὰν ἔφταξε ὁ Γ. Σκορδύλης ποῦχαν στείλει στοὺ Μαυρομιχάλη
 γιὰ νὰ μάθουν τ' ὅ,τι εἶχε συμβῆ στοὺ Μωριά, κ' ἔδωκε ἕνα γραμμα
 στοὺν Ἀρχηγὸ ἀπὸ τὸ Μπέη τῆς Μάνης.

Μιὰ νεκρική σιωπὴ ξαπλώθηκε κί ὅλοι εἶχαν καρφωμένα τὰ
 μάτια τους πάνω στοὺ Δασκαλογιάννη τὴ στιγμὴ πού τὸ περνοῦσε
 μιὰ γλήγορη ματιά. Τὸ διάβασε καὶ μεγαλόφωνα κί ἄκουσαν ὅλοι
 τοὺς τὴν ψεύτικη βοήθεια τῶν Ρώσων, τὴν συμφορὰ πού βρῆκε τὸ
 Μωριά, τὰ βάσανα πού ἀκλουθῆξαν τὴ φευγάλα τοῦ Ρωσικοῦ στό-
 λου καὶ τὸ σκόρπισμα τῶν ἐπαναστατῶν. Στὸ τέλος ὁ Μπέης τοῦ
 διπλοπαράγγελε νὰ μὴν ἐμπιστευθῆ στοὺ Βεζύρη τῆς Κρήτης, γιατί
 ἂν τοῦ παραδινότανε θὰ τὸν «χαλοῦσε».

Ο ΠΑΝΩΣΗΦΗΣ

Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἐπανωσήφη
 τὸ 1834. Σχέδιο Πάσλεῦ.

Ἡ πρώτη ἀντρεία και τόσο φυσική για τὸ Σφακιανὸ ἡρωϊσμὸ ἀπόφασις, και τὸ γράμμα τοῦ Μπέη ἔθεσαν τὸν Ἀρχηγὸ στή θέσι, ποὺ οἱ ἔξαιρετικὲς στιγμὲς ἤθελαν νὰ τὸν κρατήσουν. Χωρὶς ἄλλη σκέψι διατάσσει τοὺς ὀπλαρχηγοὺς νὰ συγκεντρωθοῦν στή Φάραγγα ἀπὸ πέρα στήν Ἀράδαινα ὅλοι, καθέννας μπρὸς στὸ σῶμά του και νὰ κάμουν δέησι στὸ Θεὸ προτοῦ πιάσουν τίς θέσεις τους. Πραγματικὰ γλήγορα ὅλοι βρέθηκαν στή Φάραγγα κι' ὁ Πρωτοπαλῆς ἔκαμε συγκινητικὴ δέησι στὸ Θεὸ για τὴ σωτηρία τους. Μετὰ τὴ δέησι ὁ Δασκαλογιάννης ἔγραψε στὸ Σερασκέρη, ποὺ βρισκότανε τὴν ἡμέρα κείνη στὸν Ἐμπρόσγιαλο πὼς ἡ ἀπόφασις τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Σφακιανῶν ἦταν ὀριστικὴ: νὰ πολεμήσουν ὡς τὸ τέλος για νὰ ἐκδικήσουν τίς ἀτιμίες τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν γυναικοπαίδων και τίς ἄδικες και ἀδικαιολόγητες καταστροφὲς τῶν χωριῶν των. Ἄν τοὺς ἔφταιξαν οἱ ἄντρες τῶν Σφακιῶν, τί τοὺς ἔφταιξαν οἱ γυναῖκες και τὰ παιδιὰ και τί κακὸ τοὺς ἔκαμαν τὰ δένδρα και τὰ σπίτια νὰ τὰ καῖνε; Μὲ τέτοιο βάρβαρο ἐχθρὸ θὰ συνέχιζαν τὸν πόλεμο ὡς τὸ τέλος. Ὁ Σερασκέρης ὡς διάβασε τὸ περιήφανο και περιφρονητικὸ γράμμα εἶπε κι' ἀποκεφάλισαν τὸ μαντατοφόρο και τὸν ἔρριξαν στή θάλασσα και διέταξε τοὺς ἄλλους πασάδες νὰ ἐτοιμαστοῦν για τὴν Ἀνώπολι. Γλήγορος ἀπολογισμὸς τοὺς ἔδειξε πὼς ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη εἶχαν χάσει τρεῖς χιλιάδες σὲ νεκροὺς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς διπλοὺς βαρεῖα πληγωμένους ποῦχαν στείλει στὸ Ρέθυμνο και στὰ Χανιά.

Ἄμα ἐτοιμάστηκε ὁ στρατὸς τοῦ Ἐμπρόσγιαλου τράβηξε κατὰ τὴν Ἀνώπολι. Στὸ δρόμο του πολλὲς «πατούλιες» ἀπὸ τολμηροὺς Δαιμόνους τὸν κτυποῦσαν ἀπὸ τὰ πλάγια και στὸν Κουλουρίδη ἀναγκάστηκε ν' ἀναπτύξει δυνατὸ πείσμα για νὰ προχωρήσῃ ἀφήνοντας ἄρκετοὺς νεκροὺς και πολλοὺς τραυματίες.

Μαζεύτηκαν στήν Ἀνώπολι ὅσοι Τούρκοι εἶχαν κατεβῆ ἀπὸ τὴ Νίμπρο και τὸ Μουρὶ κι' ἄμα ἔφταξε κι' ὁ Σερασκέρης ἀπ' τὸν Ἐμπρόσγιαλο και ἔπιασε τίς Ἀσσαις, τοποθέτησε τὸ πυροβολικὸ του στὸ ἀνατολικὸ χεῖλος τοῦ Φάραγγα στὰ περὶχειλα τῆς Μαύρης και τὸ στρατὸ του σὲ κατάλληλες θέσεις για νὰ μπορέσῃ νὰ διαβῆ τὸ μοναδικὸ πέρασμα τοῦ Φαραγγιοῦ.

Ὅλα τὰ γυναικόπαιδα εἶχαν προφτάξει και πέρασαν τὸ μονοπάτι κι' εἶχαν τραβήξει πρὸς τὰ Κρούσια ἐκτὸς ἀπὸ χίλια περίπου ποὺ δὲν εἶχαν προφτάσει κι' ἄμα οἱ Τούρκοι πιάσαν τὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ τοὺς ἀπόκλεισαν πὰ για πάντα τὸ πέρασμα. Τὸ σφάλμα ἦταν τῶν ἀνδρῶν ποὺ τὸ συνώδευαν· θᾶταν ὡς διακόσοι και νόμισαν για μιὰ στιγμὴ πὼς και πάλι θὰ ὑποχωροῦσαν οἱ Τούρκοι σὰν και στήν περασμένη φορὰ. Ἄμα εἶδαν τὸν κίνδυνο ποὺ τοὺς βρῆκε πρόσπαθήσαν ν' ἀποκρυβοῦν ὅπως μποροῦσαν σὲ τρύπες και σὲ «λεύκες» μέσα στὸ Φάραγγα, μὰ γλήγορα οἱ Τούρκοι εἶδαν τὸ πλῆθος τῶν γυναικῶν κι' ἐχύθηκαν πάνω τους ἀγοιεμένοι. Ὅμηρικὲς φορικτὲς μάχες χέρια μὲ χέρια και μὲ τὰ δόντια τους ἀκόμα ἔκαμαν οἱ διακόσοι ἄντρες για νὰ τὰ γλυτώσουν τὰ γυναικόπαιδα. Οἱ γυναῖκες μὲ τὰ μαχαίρια τους, μὲ τοὺς πασαλῆδες τους και μὲ τίς πιστόλες τῶν σκοτωμένων ἀνδρῶν πολέμησαν σὰν ἄντρες και μιὰ φορικτὴ βοή ἀνακατωμένη μὲ θρήνους και κατάρες, μὲς στὸ αἷμα και τὰ σκισμένα κορμιά, μὲς στὸ θάνατο και στὸ πείσμα, ἔδωκε τὴν ἀγριότερη εἰκόνα τῆς καταστροφῆς στήν τραγικὴ περιπέτεια τῶν Σφακιῶν.

Χίλιες γυναῖκες και παιδιὰ και διακόσοι ἄντρες ποὺ πολέμησαν μὲ ἀπόγνωσι· κι' ἀπ' ὅλους αὐτοὺς μόνο ἑκατὸ γυναῖκες ἐγλύτωσαν ἀπὸ τὴ σφαγὴ, γιατί πρόφταξαν κείνοι ποὺ τίς ἄρπαξαν κι' ἔφυγαν μακρὰ. Εἶχαν πάθει κι' ἄλλες μ' ἀναγκαζότανε οἱ ἴδιοι ποὺ τίς πῆραν σκλάβες νὰ τίς σφάζουν λίγο παραπέρα, γιατί μὲ τὸ ἀγριὸ τους πείσμα μὲ τὰ νύχια και μὲ τὰ δόντια τους ἢ μὲ τὰ μαχαίρια ποὺ πρόφταιναν και τοὺς ἔπαιρναν ἀπὸ τὴ μέση παλεύοντας μαζί τους, τοὺς ἐσκότωναν. Ὅλες οἱ ἄλλες γυναῖκες, παιδιὰ, γέροντες, κι' οἱ ἄνδρες, ὅλοι νεκροὶ και τὰ χίλια νεκρὰ κορμιά τους ἀνακατωμένα μὲ ἄλλα τόσα τούρκικα, σ' ἓνα πικρὸ στρώμα σαρκῶν και αἱμάτων.

Οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ Φάραγγα παρακολουθοῦσαν τὴ μακάβρια πάλη κι' ἀπὸ τὸ πείσμά τους ἔκλαιγαν και δάγκαναν τὰ χέρια τους ὡς τὸ αἷμα, γιατί δὲν μποροῦσαν νὰ βοηθήσουν τίς δύσμοιρες γυναῖκες και τοὺς ἄντρες ποὺ θυσιάστηκαν ὅλοι ὡς τὸν τελευταῖο για νὰ τὰ προστατεύσουν.

Ἄντικρυ ἀπ' τὸ Φάραγγα μὲ τὴ σιωπὴ τῆς θυσίας, ποὺ χαρακτηρίζε κάθε μεγάλη και ἡρωϊκὴ ἀπόφασις, καρτεροῦσαν τὸν ἐχθρὸ νὰ προχωρήσῃ. Θὰ χανόντανε κι' αὐτοὶ μὰ θὰ πληρώναν ἀκριβὰ τὴ ζωὴ τους. Ὁ Δασκαλογιάννης ἔτρεχε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στήν ἄλλη

κ' ἔδινε συμβουλές κι' ὅλοι ἄκουαν τὸν ἄτυχο καὶ θλιμμένο ἀρχηγό τους.

—Νὰ χαθοῦμε ὅλοι, ἀδέρφια, μὰ νὰ μὴν τοὺς ἀφήσωμε νὰ περάσουνε τὸν πόρο.

—Δὲν τσ' ἀφήνομε, ὄξω νὰ σκοτωθοῦμε! ἀπαντοῦσαν ὅλοι μὲ μιὰ φωνὴ στὴν παρότρυνσι τ' ἀρχηγοῦ.

Τὸ πυροβολικὸ ἄρχισε νὰ κτυπᾷ μὰ ἡ βλάβη ποῦφερε ἦταν ἀσήμαντη. Οἱ μπάλλες του περνοῦσαν πάνω ἀπὸ τὴν Ἀράδαινα χωρὶς νὰ βλάψουν. Κτυποῦσε καὶ τὰ γυναικόπαιδα ποὺ ἔφευγαν πρὸς τὸ Δρακολάκκι καὶ τὰ Κρούσια. Ὁ Σερασκέρης καὶ οἱ ἄλλοι πασάδες ἀφρίζαν ἀπὸ τὸ κακό τους, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ πετύχουν τὸ πέρασμα· τὸ στενὸ ἔφερε τὸ θάνατο σὲ κείνους ποὺ ἀψηφοῦσαν τὴν εὐθυβολία τῶν Σφακιανῶν. Κάτω ἀπὸ τὸ πέρασμα εἶχαν γίνει σωροὶ τὰ πτώματα τῶν τούρκων, κι' ἂν κανένας πρόφταινε νὰ φτάξῃ ὡς τὴν ἄλλη ἄκρη, ἓνας δυνατὸς Σφακιανὸς μὲ ὀρμὴ τὸν πετοῦσε στὸ Φαράγγι καὶ τὸν δεχότανε ἡ κοίτη του πεντακόσια μέτρα βαθειά. Μὰ πολλὲς φορὲς στὸ πάλεμα κ' οἱ δυὸ πέφτουν στὸν κρημνὸ μὲ τ' ἀπεγνωσμένο πιάσιμο τοῦ τούρκου τὴν ὥρα ποὺ γλυστροῦσε. Ὁ πόρος μένει ἀπέραστος καὶ μόνο οἱ ψυχὲς τῶν τούρκων ποῦ σκότωναν οἱ ἥρωϊκοὶ Σφακιανοὶ περνοῦσαν τὸ θανατερὸ μονοπάτι.

—Γκιαούρηδες. Ταβλόπιστοι! ποῦ θὰ μάσε πᾶτε; Θὰ σᾶσε κάμωμε, ἄτιμοι, κιμὰ καὶ θὰ πουλήσουμε τ' αὐτιά σας μὲ τὸ καντάρι· ἐφώναζαν ἀπὸ τ' ἄλλο χεῖλος τοῦ κρημνοῦ οἱ Τοῦρκοι. Μὰ τὰ θλιμμένα παλληκάρια, ποὺ καθένας τους ἔκλαιγε μέσα του μιὰ μάνα, μιὰ γυναῖνα, μιὰ ἀγάπη, ἢ ἓνα παλληκάρι ἀδελφό, δὲν ἀπαντοῦσαν. Ὁ πόνος εἶχε σφίξει τὰ χεῖλη τους κι' ἡ ψυχὴ τους ξεχυνότανε σ' ἄφωνο πεῖσμα ἀντοχῆς.

Δυὸ μέρες βάσταξαν οἱ ἄγριες ἀπόπειρες τῶν Τούρκων νὰ περάσουν καὶ τίς νύκτες πατώντας στίς ἄκρες τῶν ποδιῶν των ἢ ξηπόλυτοι γιὰ νὰ μὴν ἀκούονται τὰ βήματά τους ἐδιπλασίαζαν τὴν προσπάθειά τους. Μὰ ἅμα σκοτείνιαζε εἰς ἥρωϊκοὶ ὑπερασπισταὶ τοῦ Φάραγγα ἤξεραν τὸ τί σχεδιάζαν οἱ Τοῦρκοι καὶ συγκέντρωσαν στὸ ἄνοιγμα τοῦ πόρου τοὺς πιὸ χειροδύναμους. Αὐτοὶ μὲ τὰ μαχαίρια τους χτυποῦσαν κ' ἡ χαράδρα δεχότανε τ' ἄψυχα κορμιά τους. Μόνο ἄχ καὶ ὄχ ἀκούότανε καὶ καθένα ξεφώνημα ἔσβυνε μιὰ ζωὴ κάτω ἀπ' τὸ δυνατὸ χέρι τῶν παλληκαριῶν. Κάποια παλληκάρια ποὺ ἠθελαν κεῖνες τίς σκληρὲς στιγμὲς τῆς πάλης νὰ σκυλεύουν τοὺς νεκροὺς τούρκους, προτοῦ τοὺς πετάξουν στὸν κρημνὸ, στὴν πρώτη παρατή-

ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΖΟΓΡΑΦΟΥ Δ. ΚΟΚΟΤΣΗ

ΤΟ ΜΙΛΑΤΟ

Ἀνεβραμμένος ὁ ἥρωϊκὸς ἄσος στίς κορφὲς τῶν βουνῶν καὶ τίς ἀτόκωμινές μαδιῶδες ἔφυγε τὰ σιπάρια του μὲ ξεροῦτιές καὶ γνότανε τρωκόμοι.

κ' ἔδινε συμβουλές κι ὄλοι ἄκουαν τὸν ἄτυχο καὶ θλιμμένο ἀνθρώπο τους.

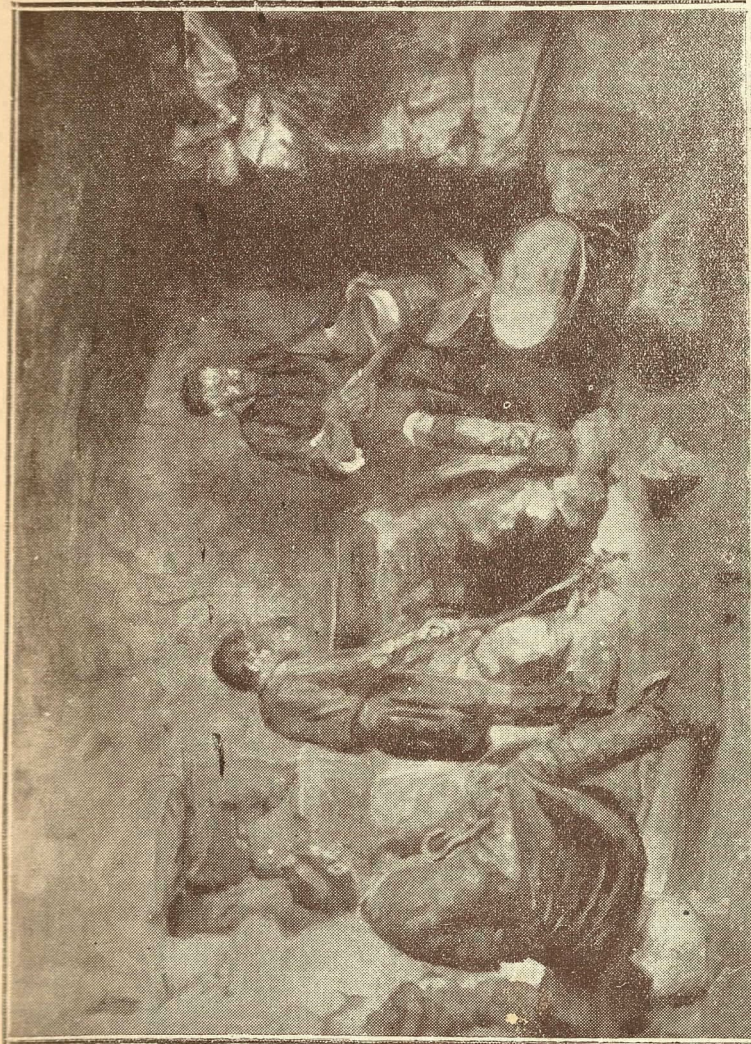
—Νὰ χαθοῦμε ὄλοι, ἀδέρφια, μὰ νὰ μὴν τοὺς ἀφήσουμε νὰ περᾶσουν τὸν πόρο.

—Δὲν τὰ ἀφήνομε, ὅσο νὰ σκοτωθοῦμε! ἀπαντοῦσαν ἄλλοι μὴ μιά φωνή στὴν καρτοῦνοι τ' ἀρχηγῶ.

Τὸ πυροβολικὸ ἄρχισε νὰ κτυπᾷ μὰ ἡ βλάβη ποὺ ἔφερε ἦταν ἀνεπιμενη. Οἱ μπαλλίτες τοῦ περνοῦσαν πάνω ἀπὸ τὴν Ἀραβταίνα χωρὶς νὰ βλάψουν. Ἡτέπονοι καὶ τὰ γυναῖκα ποὺ ἐφείναν πρὸς τὸ Ἀραβκόλακι καὶ τὰ Κρούσια. Ὁ Σερρασιέσης καὶ οἱ ἄλλοι πιασμένοι ἀφείλαν ἀπὸ μπαλλίτες τους, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ πετύχουν τὸ πέρασμα τῶν ποταμῶν τὸ θάνατο σὲ κείνους ποὺ ἀφηρηδοῦσαν τὴν ἐπιθυμία τῶν Σφρακιανῶν. Κάτω ἀπὸ τὸ πέρασμα εἶχαν γίνει σωροὶ τῶν πτωμάτων τῶν τουρκῶν, κι ἂν κανένας πρόφτανε νὰ φτάσῃ ὡς τὴν ἀλληλακή, ἕνας δυνατὸς Σφρακιανὸς μὲ ὄρη τὸν πετοῦσε στὸ Φαράγγι καὶ τὸν δεχότανε ἡ κοίτη τοῦ πεντακόσια μετρα βαθειά. Μερκοὶ πολλὲς φορές στὸ πάλαιμα κ' οἱ δυὸ πέφταν στὸν κομηνο μὲ τ' ἀπεγνωσμένο πιάσιμο τοῦ τουρκοῦ τὴν ὥρα ποὺ γλυστοῦσε. Ὁ πόρος μένει ἀπέραστος καὶ μόνο οἱ ψυχὲς τῶν τουρκῶν ποὺ σκοτώθηκαν οἱ ἥρωϊκοὶ Σφρακιανοὶ περνοῦσαν τὸ θανατικό ματόλατο.

—Γιαούρηδες, Ταβλόπιστοι! ποὺ θὰ μᾶςε πάτε. Θα σᾶσε κάμωμε, ἀτίμοι, κιμὰ καὶ θὰ πουλήσουμε τ' αἰνιὰ σας με τὸ καντιόκι. Ἐφώνησαν ἀπὸ τ' ἄλλο χεῖλος τοῦ κομηνοῦ οἱ Τουρκοὶ. Μὰ τὰ θλιμμένα παλληκαρία, ποὺ καθέννας τοὺς ἐκλάγε μὲσαι του μὰ νάνα, μὰ γυναῖνα, μὰ ἀγάπη, ἢ ἕνα παλληκαρι ἀδελφὸ, δὲν ἀπαντοῦσαν. Ὁ πόνος εἶχε σφίξει τὰ χεῖλη τους κι ἡ ψυχὴ τους ξεχνότανε σ' ἀφανο πείσμα ἀντοχῆς.

Δυὸ μέρες βράσταξαν οἱ ἀγοιες ἀπόπειρες τῶν Τουρκῶν νὰ περᾶσουν καὶ τίς νύκτες πατώντας στις ἀκρες τῶν πυλῶν τῶν ἡ ἐπιμελητοὶ γιὰ νὰ μὴν ἀκούονται τὰ βήματά τους ἐδιπλασίασαν τὴν καρσπιάθειά τους. Μὰ ἅμα σκοτεινίαζε οἱ ἥρωϊκοὶ ὑπερμασπισταὶ τοῦ Φαράγγι ἤξεραν τὸ τί σχεδίαζαν οἱ Τουρκοὶ καὶ συγκέντρωσαν στὸ πέρασμα τοῦ πόρου τοὺς πιὰ χειροδύναμους. Αὐτοὶ μὲ τὰ μαχαιριὰ τους χτυποῦσαν κ' ἡ χαράδρα δεχότανε τ' ἀφύχα κορμιά τους ὡς ἄσπυρα καὶ ὡχ ἀκούοντανε καὶ καθένα ξεφώνημα ἔορνε μὰ ἕνα ἀπ' τὸ δυνατό χέρι τῶν παλληκαριῶν. Κάτω παλληκαρία παρὰ τὴν ἄλλαν κείνες τίς σκληρὲς στιγμὲς τῆς πάλης νὰ σκυλεύουν τοὺς περνοῦσαν τουρκοὺς, προτοῦ τοὺς πετάσουν στὸν κομηνο, σὴν καρτὴν τους.

ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΖΟΓΡΑΦΟΥ Δ. ΚΟΚΟΤΣΗ

ΤΟ ΜΙΤΑΤΟ

Ἀνεβασιμένος ὁ ἥρωϊκὸς λαὸς στὶς κορφὲς τῶν βουνῶν καὶ στὶς ἀπόκομνες μαδιῶς ἔκπτε τὰ «μιτάτα» του μὲ ξερολιθιὲς καὶ γινότανε τυροκόμος.

ρησι τοῦ ἀρχηγοῦ τους, περιφρόνησαν τὰ μαλαματοκαπνισμένα ἄρματα γὰρ νὰ μὴ δημιουργήσουν κίνδυνο στὸ δύσκολο αὐτὸ πέρασμα, πὺν μόνο εἴκοσι ἂν θὰ περνοῦσαν γὰρ νὰ πιαστοῦν μὲ τους βαρδιάνους, θὰ περνοῦσαν καὶ χιλιάδες Τοῦρκοι προτοῦ προφτάξουν ν' ἀμυνθοῦν οἱ ἄλλοι, πὺν κρατοῦσαν τὶς πλαγιές.

ΤΟ ΜΟΙΡΑΙΟ ΚΥΚΛΩΜΑ

Ἐο Σερασκέρης, σὲ πρόχειρο συμβούλιο τὰ ξημερώματα τῆς τρίτης ἡμέρας ἀποφασίζει νὰ στείλῃ μιὰ ἰσχυρὴ δύναμι ἀπὸ δυὸ χιλιάδες διαλεκτοὺς παλληκαράδες, νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰ κάτω, χαμηλὰ πρὸς τὰ Λιβανιανά, καὶ προχώρησαν πρὸς τὸ Διαλισκάρι στὴν παραλία καὶ ἀπὸ κεῖ μακρὰ ἀπὸ τὰ μέρη πὺν κρατοῦσαν οἱ χριστιανοί, χωρὶς νὰ τους δοῦν, νὰ περάσουν τὸ Φαράγγι καὶ ν' ἀρχίσουν σὲ ὠρισμένη στιγμή ν' ἀνεβαίνουν πρὸς τὰ πάνω, ὡς πὺν νὰ πάρουν τὶς πλατέες τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι κ' ἔγινε.

Κάποιος δυστυχημένος σακκουλιέρης χριστιανός, ποιὸς ξέρει μὲ τί πόνο στὴν ψυχὴ του, θὰ γίνηκε ὁδηγὸς τους καὶ σὲ λίγες ὥρες κ' οἱ Τοῦρκοι βρέθηκαν πίσω στὰ νῶτα τῶν Σφακιανῶν. Ἄμα εἶδαν τους Τοῦρκους στὸ Στερνὶ καὶ σὲ λίγο στὸ Σελὶ τοῦ Διομματάρη, κατάλαβαν τί τους περίμενε. Οἱ Τοῦρκοι τρέχουν μ' ὄρμη νὰ κόψουν τὴν ὑποχώρησι. Οἱ χριστιανοὶ ἀνοίγοντας διπλὸ μέτωπο χτυποῦν πρὸς τὰ κάτω καὶ πίσω, ἐν ᾧ οἱ ἀπόπειρες στὸν Πόρο τῆς Ἀράδαινας πυκνώνουν καὶ τὰ κανόνια κτυποῦν γὰρ νὰ πληθύνουν τὴ σύγχυσι.

Ἐο Δασκαλογιάννης παρακολουθοῦσε καὶ διεύθυνε τὴ μάχη ἀπ' τὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Ἄϊστρατήγου (τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου) κοντὰ στὴ θέσι Πατητῆρι κ' ἀπὸ κεῖ ἀντιλήφθηκε τὸ μεγάλο κίνδυνο πὺν ἔσφιγγε τους μαχητὲς του, τώρα πὺν πὺν εἶχαν κατορθώσει νὰ περάσουν οἱ ἐχθροὶ καὶ ἄλλη δύναμι ἀπὸ τὸν Ἀπάνω τὸν Πόρο καὶ τοῦ Διομματάρη τὴ σκάλα.

—Σηφοδάσκαλε, φωνάζει τοῦ σημαιοφόρου του, πάρε τὴ σημαία καὶ τράβα πρὸς τὰ πάνω.

—Ὅλοι ἀκλουθήξετέ τονε! φωνάζει στὰ παλληκάρια πὺν πολεμοῦν κοντὰ του· ὄλοι μὲ τάξι!

Μὰ οἱ μακροσμένοι πολεμιστὲς δὲν τὸν ἀκοῦνε μέσα στὴ βοή τῆς μάχης καὶ τῶν κανονιῶν. Βλέπουν τὴ σημαία νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ τραβιέται ἀπὸ τὴ μάχη κ' αὐτὸ τους φέρνει σύγχυσι. Κεῖνι τὴ στιγμή πέφτει νεκρὸς ὁ ἕνας ἀπὸ τους τρεῖς Μαυροβουνίους ἐθελοντὰς πὺν-

χαν ἔλθῃ ἀπ' τὴν Τεργέστη μὲ τὸ Δασκαλογιάννη. Οἱ Τοῦρκοι καταλαβαίνουν τὴν ταραχὴ τους καὶ πυκνώνουν τὰ πυρὰ τους. Βροχὴ οἱ σφαιροὶς. Βοᾶ τὸ φαράγγι ἀπὸ φωνὲς καὶ πυροβολισμούς. Ὁ Πέτρος Διγενῆς σκοτώνεται. Ἡ σύγχυσι γίνεται ἀταξία καὶ ἡ ἀταξία πανικός. Ὅλοι τρέχουν πρὸς τὰ πάνω ἐκεῖ πού πολεμᾷ σ' ἰλιοντάρι ὁ Βαρδῆς Μουτσουκέλλος γιὰ νὰ προλάβῃ τὴν ὑπερφαλάγγισι. Σκοτώνεται κι' ὁ πρωτοεξάδελφος τοῦ Δασκαλογιάννη Στρατῆς Βούρβαχης ὁ ὄπλαρχηγὸς τῶν Ἀσφεντιωτῶν καὶ μαζί του πέφτουν καὶ δυὸ δυνατὰ παλληκάρια ἀπ' τὸν Ἀἰ Βασίλη.

ΠΡΟΣ ΣΤΙΣ ΑΠΑΤΗΤΕΣ ΚΟΡΦΕΣ

Ὁ πανικός τοὺς συνεπαίρνει ὅλους. Ὅσοι μπόρεσαν βρέθηκαν στὸ Τσουνὶ τοῦ Ρήγα καὶ στὸ Μεσημέρι σὲ μιὰ ὥρα ἐκεῖ μετρήθηκαν. Πόσοι δὲν εἶχαν ἀπομείνει στὸ ἥρωϊκὸ φαράγγι μέσα! Πόσες ἥρωϊκὲς ζωὲς δὲν ἔφυγαν παίρνοντας μαζί τους χιλιάδες Τοῦρκους! Μὰ ἡ καταστροφὴ ἦταν τρομερὴ. Τὸ δράμα τοῦ Φάραγγα ἀνατριχιαστικό.

Ἀμίλητοι, θλιμμένοι, μὲ συντριμμένη ψυχὴ κάθονται στὴν ἀπότομη ἄκρη τοῦ βουνοῦ κι' ἀπὸ κεῖ κοιτάζουν μὲ βουρκαωμένα μάτια τὸν ἐχθρὸ νὰ προχωρῇ πρὸς τὰ δυτικά. Ὁ Σερσασκέρης γυρίζει πίσω στὸ Φραγκοκαστέλλο μὲ μιὰ δύναμι στρατοῦ καὶ δίδει ἐντολὴ στὸν ὑπόλοιπο νὰ προχωρήσῃ γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα. Τὸ πέρασμά του τὸ δείχνει ἡ φωτιά. Στὸ διάβα του ζωὴ γερόντου, ἡ γρηᾶς δὲν ἀπομένει, κ' ἡ ἄγρια στρατιὰ σέρνει πίσω της σκλάβους γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Τὰ μικρὰ τὰ σφάζει, στὶς ἐκκλησιὰς καὶ στὰ σπίτια δίνει φωτιὰ κι' ὁ ὄλεθρος προχωρεῖ πρὸς τὰ Λιβανιανὰ καὶ στὸν Ἀἰ Γιάννη, ὡς τὴν Ἀγία Ρουμέλη.

Μὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν εἶναι ἀνίσχυρος μπρὸς σὲ τέτοια δύναμι καὶ ὁ πόνος τους ἐκδηλώνεται στὸ δάγκωμα τῶν χειρῶν των.

— Ἀχ οἱ ἄτιμοι οἱ μπουρμάδες!

— Ἀχ οἱ σκύλλοι οἱ ἄπιστοι! μουγκρίζουν μὲ πόνο καὶ μὲ δάκρυα καπεταναῖοι καὶ παλληκάρια.

Κι' ὅμως μὴτ' ἓνας ἀπὸ τοὺς ἥρωϊκοὺς πολεμιστὲς δὲν εὐρέθηκε νὰ πῆ μιὰ βαρεῖα λέξι στὸ συντριμμένο ἄτυχο ἀρχηγό, πού γλωμὸς μὲ τὴν πίκρα δαχτυλιωμένη στὸ στόμα του, κάθεται στὴν ἄκρᾳ τοῦ βουνοῦ μὲ γερό κεφάλι ἀπὸ τὴν ὀδύνη.

ΤΟ ΣΠΕΡΜΑ ΤΗΣ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΟΣ

Ὁ θαυμαστός καὶ ὑπέροχος αὐτὸς λαός, πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ὁ εὐτυχέστερος λαὸς ἀπ' ὅλους τοὺς κατακτημένους λαοὺς τοῦ Τοῦρκου καὶ πού ζοῦσε σ' εὐμάρεια, σὲ πλοῦσια ἄνεσι καὶ πολιτισμὸ ἀξιοσημείωτο γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ, εἶχε ρίξει ὅλη τὴν εὐτυχία του στὴν πλάστιγγα, γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν ἐλευθερία ἐκείνων, πού ζεμένοι στὸ φορικτὸ καὶ βαρὺ ζυγὸ, ἐστέναζαν καὶ πέθαιναν. Οἱ ἥρωϊκοὶ συντρόφοι ἤξεραν τὴ δυστυχία τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ δὲν εὐρέθηκε ἓνας κἂν νὰ τοῦ πῆ ἓνα βαρὺ ἢ πικρὸ λόγιο. Ὁ σεβασμὸς τους διατηρήθηκε καὶ στὴ δυστυχία του καὶ σ' ἂν τοὺς εἶπε νὰ παραδοθῆ γιὰ νὰ γλυτώσουν ὅσοι μπορέσουν ἀπ' τοὺς ἄλλους, κανένας δὲν εὐρέθηκε νὰ λεικιάσῃ τὴν τιμὴ τῶν Σφακιανῶν. Τὸ σπέρμα τέτοιου λαοῦ κλεῖ μέσα του τὴν αἰωνιότητα, πού φτάνει ὡς τὴν ἀθανασία. Ἀργότερα οἱ σκληρὲς συνθήκες πού ζοῦσαν οἱ κάτοικοι τῶν Σφακιανῶν βουνῶν, μὰ κ' ἡ προσηγορία τους θυσία, γίνηκε αἰτία καὶ σ' ἄστοχες φιλοδοξίες καὶ φιλοπρωτίες βλαβερὲς καὶ σὲ ἀλαζονίες πού κατανοῦσαν αὐθαίρετες.

Μὰ τὰ ἐλαττώματα αὐτά, γεννημένα ἀπὸ τὴν ἀντίξοες συνθήκες ὅπως εἶπα, δὲν ἦταν γενικὰ γιὰ ὅλο τὸν ἥρωϊκὸ αὐτὸ λαό, γιὰ κείνο εἶναι ἄδικη ἡ κατακραυγὴ ἀπὸ μερικοὺς χρονικογράφους κατὰ τῶν Σφακιανῶν, πού ἄφηκαν τοὺς ἑαυτοὺς των νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ προσωπικὰ τους πάθη στὴν ἄδικη κι' ἀδικαιολόγητη κρίσι τους, πού δυστυχῶς ἐπηρέασε καὶ ξένους ἱστορικοὺς σ' ἂν τὸν Γερβίνο, δημιουργοῦντας ἀτμόσφαιρα ἐχθρική γι' αὐτοὺς. Κι' ὅμως ὁ ἀγώνας τους τοῦ 1770 τοὺς ἔδωκε ἀπεριόριστα δικαιώματα στὴν ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη, ἀδιάφορο ἂν ὁ ἀγώνας αὐτὸς ἀπέτυχε κι' ἂν ἔγινε αἰτία νὰ μεγαλώσῃ τὴ συμφορὰ τῶν ραγιαδῶν.

ΤΟ ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ

Οἱ Τοῦρκοι ἅμα ἔκαψαν τὸν Ἀἰ Γιάννη καὶ τὰ Λιβανιανὰ προχώρησαν ὡς τὴν Ἀγία Ρουμέλη. Ἐκεῖ ἔμαθαν πὼς μερικὲς χιλιάδες γυναικόπαιδα ποῦχαν προχωρήσει πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη τῶν Σφακιῶν, φεύγοντας τὸ πλησίασμα τῶν Τοῦρκων, εἶχαν τραβηχθῆ ψηλὰ στὸ Λινοςέλι, μέσα στὸ φαράγγι τῆς τρομερᾶς Σαμαριάς κι' ὅτι ἐκεῖ μποροῦσαν νὰ τὰ αἰχμαλωτίσουν ὅλα χωρὶς ἀντίστασι, γιατί δὲν εἶχαν καμμιά ἀπολύτως προστασία. Οἱ ἄντρες τους, ὅσοι σώθηκαν, βρισκόντανε στὶς ἄκρες τοῦ Τραχήλου καὶ τοῦ Θωδωρῆ πάνω στὸ Τσουνὶ τοῦ Ρήγα.

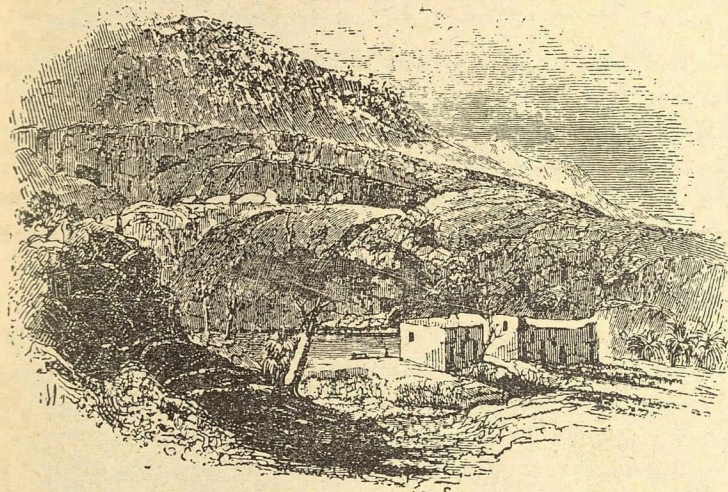
Προχώρησαν με δριμύτην πρὸς τὴν Σαμαριά μετὸν πόθο τῆς λαφυραγωγίας καὶ τῆς ἀρπαγῆς ὡμορφῶν γυναικῶν, μὰ καὶ μετὰ τὴν λαχτᾶρα νὰ πατήσουν καὶ τὴν Σαμαριά καὶ ἔτσι τίποτε ἀπὸ τὴν περιφανὴν ἐπαρχίαν νὰ μὴ μείνη ἀνυπότακτο. Καὶ ὅμως στίς Πόρτες τῆς Ἁγίας Ρουμέλης τοὺς περιμένε ἡ πῦρ αἵματηρῆ διάφραση τῶν ἐλπίδων τους. Ὁ ἀτρόμητος καὶ γιγαντώδης ὄπλαρχηγὸς Μπουνάτος Γιάννης μετὰ διακόσια παλληκάρια ποῦχε κατορθώσει νὰ περιμαζέψῃ μετὰ τὴν αἵματηρὴ μάχην τοῦ Φάραγγα, κατάλαβε πρὸς ποῦ θὰ τραβοῦσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἔπιασε ἐγκαίρως τὶς πόρτες τοῦ φαραγγιοῦ.

Ἐκρυψε καλὰ τὰ παλληκάρια του, ποὺ νὰ μὴ φαίνονται μήτε ἀπὸ λίγα μέτρα κοντὰ καὶ περιμένε μετὰ τὴν αὐστηρὴν ἐντολὴν ὄχι μόνον νὰ μὴ πυροβολήσῃ κανένας προτοῦ αὐτὸς ξεπεταχθῇ πάνω καὶ νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα, μὰ μήτε τὴν ἀναπνοὴν τους νὰ πέρουν γιὰ νὰ μὴν τύχη καὶ τοὺς καταλάβουν οἱ Τοῦρκοι, καὶ δειλιάσουν καὶ τραβηχτοῦν πίσω πρῶρα. Ὡς τόσο εἶχε καθοδηγήσει τὰ γυναικόπαιδα νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰ πάνω, ψηλά, μὲς στὸ φαράγγι καὶ νὰ καταφύγουν στὴ θῆσι Νερούτσικο καὶ κεῖ νὰ περιμένουν μετὰ τὴν λίγη φρουρὰ ποὺ τοὺς ἀφῆκε.

Ἄμα τακτοποίησε τὰ παλληκάρια του στίς κατάλληλες θέσεις, στάθηκε πίσω ἀπὸ ἕνα βράχο ψηλὸ καὶ περιμένε κοιτάζοντας πότε θὰ φανοῦν οἱ βάρδιες ποῦχε στείλει γιὰ νὰ τοῦ ἀναγγείλουν τὸ πλησίασμα τῶν Τούρκων. Πράγματι μόλις χάραξε ἡ ἡμέρα τῆς 20 τοῦ Μάη, οἱ βάρδιες τραβήχτηκαν πίσω καὶ εἰδοποίησαν τὸν ἡρωϊκὸ ἀρχηγὸν τοὺς πῶς φάνηκαν κοντὰ οἱ πρωτοπόροι τους καὶ πῶς σὲ μισὴ ὥρα θᾶχουν φτάσει στίς πόρτες καὶ θᾶμπαιναν στὸ φαράγγι μέσα.

—Τὸ νοῦ σας, παλληκάρια. Μήτε ἀναπνιά, ὥσπου νὰ φωνάξω.

Καὶ ἄρχισε ἡ δοκιμασία καὶ τὸ καρδιοκτύπι τῆς ἀναμονῆς. Καὶ τὸ πῦρ ἀτρόμητο παλληκάρι ταράζεται σὲ τέτοιες ἔνεδρες, ποὺ παίζει τὴν ζωὴν του μετὰ ὑπολογισμέγην ἐνέργειαν. Τὸ νὰ ξεπεταχθῇ ἕνας πολεμιστῆς μὲς στὴ μάχην ἀπὸ τὸ μεθύσι τοῦ μπαρουτιοῦ καὶ νὰ σκορπίσῃ τὸ χαμό, βέβαια εἶναι ἡρωϊσμός. Μὰ τὸ νὰ κλειστῆς σὲ μιὰ θῆσι ποὺ νᾶχῃς ἐκατὸ τὰ ἐκατὸ τὸ θάνατον ἀνδρῶν πετῦχῃς τὸν ἐχθρὸν, γιὰτὶ σοῦ ἔχει ἀποκλειστῆ ἡ ὑποχώρησις, αὐτὸ εἶναι παραπάνω ἀπὸ ἡρωϊσμός. Οἱ διακόσιοι αὐτοὶ ἄνδρες περιμέναν νὰ ριχτοῦν στὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν τσακίσουν, νὰ τὸν ἀφανίσουν, ἀλλοίως αὐτοὶ θεληματικὰ ἦταν χαμένοι. Μὰ ὁ ἐχθρὸς εἶχε δύναμιν πάνω ἀπὸ δύο χιλιάδας ἄνδρες καὶ ἄνδρες πολεμάρχους καὶ ἄγριους, ποὺ τὴν

Ο ΑΛΜΥΡΟΣ

Οἱ πηγὲς τ' Ἀλμυροῦ σὲλες τίς περιπέτειες τοῦ Μεγάλου Κάστρου ἔπαιξαν μεγάλο ρόλο. Ἀπέχει μιὰ ὥρα ἀπὸ τὴν πόλιν

παλληκαριά τους τὴν μεγάλωνε ἡ ἀποθράσυνσις τῆς νίκης, ὁ τίτλος τοῦ κατακτητοῦ καὶ ἡ λαχτᾶρα νὰ ἀρπάξουν γυναῖκες καὶ κορίτσια γιὰ τὸ χαρέμι τους. Ἡ στέρησις τῆς γυναίκας τώρα καὶ δύο μῆνες τοὺς εἶχε ξαναμμένους τοὺς πῦρ ἄγριους πόθους. Καὶ ὅμως τὰ παλληκάρια περιμέναν, βάζοντας τὴν δικὴν ζωὴν προτείχιμα στίς χιλιάδες ζωὲς τῶν παιδιῶν καὶ γυναικῶν ποὺ προστάτευαν.

Η ΣΙΩΠΗ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ

Μὲς στὴ σιωπὴν ποὺ δὲν ἐτάρασαν παρὰ μόνον οἱ χαρούμενες φωνὲς τῶν πουλιῶν στὸ Μαγιατικὸ ξύπνημά τους, διακόσες καρδιὲς κτυποῦσαν τοὺς ἀτακτοὺς κτύπους τῆς ἀναμονῆς.

—Τὸ νοῦ σας, ἔρχονται! ψιθυρίζει ὁ Μπουνάτος.

—Τὸ νοῦ σας, ἔρχονται! ψιθυρίζουν καὶ οἱ ἄλλοι δίπλα του καὶ τὸ μουρμουριστὸ παράγγελμα τῆς προσοχῆς μεταδόθηκε σὲ διακόσια παλληκάρια ἀπὸ στόμα σὲ στόμα.

Οἱ φωνὲς ἀκούονται πᾶν καθαρά. Σιμώνουν οἱ Τοῦρκοι. Δὲ βλέπουν ψυχὴ γεννημένη στὸ ἀνοιγμα τοῦ φαραγγιοῦ καὶ αὐτὸ τοὺς δίδει χαρὰ καὶ ἀρχίζουν νὰ κάνουν ἀστεῖα πειράγματα ὁ ἕνας στὸν ἄλλον.

—Δυὸ θὰ πάρω γώ, μωρὲ Σουμάνη! μιὰ μελαχροινὴ καὶ μιὰ ξαθιά.

—Καὶ γὼ τρεῖς, φωνάζει ἄλλος· θέλω καὶ μιὰ γερακομάτα Σφακιανή.

Μὰ ἔχουν πλησιάσει πιά κοντά, πού ἂν δὲν μιλοῦσαν θάκουαν τίς διακόσες βαρειὲς ἀναπνοὲς τῶν παλληκαριῶν.

—Ἄπάνω ντως παλληκάρια! ἀφήνει μιὰ τρομερὴ φωνὴ ὁ Μπουνάτος καὶ διακόσες βολὲς πέφτουν στὸ ψαχνό.

Τρομερὴ ἦταν ἡ σύγχυσι τῶν Τούρκων. Ὁ ἕνας πατοῦσε τὸν ἄλλο. Ὁ ἕνας χτυποῦσε, στὴ βία του νὰ γυρίσῃ πίσω, πάνω στὸν ἄλλο, μὰ ὁ ἄλλος αὐτὸς εἶχε σκοτωθῆ ὡς τόσο κ' ἔπεφτε κάτω ἀπὸ τὸ πτώμα τοῦ σκοτωμένου. Ζωντανοὶ καὶ πεθαμένοι ἕνα φριχτὸ ἀνακάτωμα. Ἄλαλαγμὸς καὶ παραζάλη, καὶ ὡς τόσο, προτοῦ προφτάσουν νὰ βγοῦν ἀπ' τὴς Πόρτες τοῦ φαραγγιοῦ, ὁ Μπουνάτος μὲ τὰ παλληκάρια του κάνει σφαγὴ σὲ κείνους πού δὲν εἶχαν πέσει. Ὁχλοβοὴ καὶ κακὸ, μὰ γρήγορο γύρισμα πάλι στὴς θέσεις τους· οἱ Σφακιανοὶ δὲν εἶχαν μῆτε ἕνα πληγωμένο. Ὁ Μπουνάτος ὑποκρίνεται ὑποχώρησι μὲς στὸ φαράγγι. Μπορεῖ νὰ κυνηγήσῃ ὅσους γλύτωσαν καὶ ν' ἀποτρέψῃ νέα ἀπόπειρα μὲς στὸ φαράγγι. Προτιμᾷ τὸ δευτέρωμα. Διατάσσει κάθε παλληκάρι νὰ πιάσῃ τὴν πρώτη του θέσι.

—Τσιμουδιά! μῆτε ἀναπνοὴ μὴν φέρνετε, φωνάζει στὰ παλληκάρια του ὁ Μπουνάτος.

Μὰ οἱ μισοσκοτωμένοι Τούρκοι βογγοῦν κάτω στὸν πόρο τοῦ φαραγγιοῦ· οἱ ἄλλοι στὴν ἀρχὴ δειλὰ κ' ἀργότερα ξεφοβισμένα προχωροῦν πρὸς τοὺς πληγωμένους τους.

—Γκιαούρηδες! Ταβλόπιστοι! ἀκοῦν τὰ παλληκάρια μὰ δὲν ἀφήνουν μῆτε στεναγμὸ, μῆτε φωνή. Περιμένουν τοὺς Τούρκους πού σιγὰ-σιγὰ ξεφοβοῦνται καὶ προχωροῦν γιὰ τὴν ἄρρηξιν πὺξ μετὰ τὴν ἐπίθεσι αὐτὴ οἱ Σφακιανοὶ τραβήχτηκαν πρὸς τὰ μέσα. Ἄκοῦνε μερικὸς πού μεγαλόφωνα συμβουλεύουν τοὺς πιδὸς τολμηροὺς νὰ μὴν ἐμπιστεύονται στὸ φαράγγι· ὡς τόσο ἡ θρασυότητά τους νικά καὶ οἱ φωνές τους οἱ ἴδιες τοὺς δίνουν θάρρος.

—Ὅσοι κ' ἂν εἶναι, μωρὲ, δὲ θὰ βαστάξουν πολλὴ ὥρα. Ὅ,τι πάθανε κ' οἱ ἄλλοι στὸν Ἀϊστράτηγο θὰ πάθουνε καὶ τοῦτοι. Ὁμπρὸς μωρὲ. Ἐφύγανε οἱ γκιαούρηδες!

Καὶ προχωροῦν φωνάζοντας ὁ ἕνας στὸν ἄλλο γιὰ νὰ ἀλληλογνηθαυρύνονται σὰν ἐκείνους πού μπαίνουν σὲ σκοτεινὰ σπηλιάρια

καὶ ὁ φόβος τοὺς κάνει νὰ φωνάζουν χωρὶς λόγο. Κάνουν πὺξ γελοῦν καὶ χορατεύουν, μὰ φοβοῦνται. Τὰ βήματα τῶν πρώτων κ' οἱ μιλιές τους εἶναι μετροημένες καὶ σιγανές.

Μέσα τους τὸ χτυποκάρδι. Κι' ὅμως δείχνουν πὺξ δὲν φοβοῦνται καὶ γελοῦν ἡλίθια.

—Σαλεύγιτε, μωρὲ! ἴντα φοβᾶστε; Τσοὶ ταβλόπιστους; φωνάζουν οἱ πίσω καὶ προχωροῦν οἱ πρώτοι παρασερμένοι καὶ σπρωγμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους πού ἀκλουθοῦν.

ΞΕΩ ΑΠ' ΤΟ ΑΠΑΤΗΛΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

Μὰ νέα ἀγριώτερη καὶ πιδὸ παρατόλμη ἐπίθεσι τοῦ Μπουνάτου μὲ τὰ παλληκάρια του καὶ τὸ μακελιὸ ἀρχίζει. Κορμιὰ παντοῦ σχισμένα, κεφάλια σπαρμένα, χέρια κομμένα καὶ βόγγοι, κραυγές, θρηῖνος, κακὸ. Ἄπ' τὴν πρωτοπορία μῆτ' ἕνας γλύτωσε. Οἱ δεῦτεροι στρέφουν πίσω καὶ στὸ δρόμο τους πέφτουν πάνω στοὺς ἄλλους κ' αὐτοὶ πάλι, πού δὲν ξέρουν τί γίνηκε, στρέφουν πίσω καὶ ὁ πανικὸς ἀκλουθᾷ τοὺς Τούρκους σὲ μιὰ φυγὴ πού τοὺς φέρνει κατασχύνη καὶ ντροπὴ γιὰ χρόνια πολλὰ ἀργότερα. Ὁ Μπουνάτος μὲ τὰ παλληκάρια του δὲν σταματᾷ στὸ φαράγγι, μῆτε θέλει νὰ συγκρατηθῆ πιά στὴς Πόρτες. Τοὺς παίρνει ἀπὸ πίσω μὲ τρελλὸ πάθος ἐκδικήσεως καὶ τὰ μαχαίρια τους δουλεύουν ἀλύπητα.

—Σπάστέ τα, ἀδέρφια μου, στὰ κόκκαλά τους πάνω, μὰ μᾶς περιμένουνε στὸ φαράγγι πίσω ἄλλα ἀσημένια καὶ χρυσά! χτυπᾶτε, παλληκάρια μου.

Καὶ τὸ μακελιὸ ἐξακολουθεῖ κ' ἔξω ἀπ' τὴς πόρτες. Ὁ πανικὸς παίρνει τοὺς πίσω καὶ τοὺς φέρνει ὡς τὴν Ἁγία Ρουμέλη χαμηλά.

Ἡ Σαμαριά δὲν ἐπατήθηκε. Οἱ Πόρτες τῆς δὲν ἐντροπιάστηκαν.

Ὁ Μπουνάτος μὲ τὰ παλληκάρια του γυρίζει πίσω· ἔχασε τέσσερα καὶ τοῦ λαβώθηκαν ἑφτά. Μὰ τῶν τούρκων τὰ κορμιὰ, πού μετροῦν καὶ σκυλεύουν τὰ παλληκάρια, ἔχουν φτάσει τὰ διακόσια τριάντα ἔξη ἐκτὸς τοὺς λαβωμένους πού πρόφταξαν νὰ φύγουν. Τὰ πλούσια λάφυρα σὲ ὄπλα, χρήματα, ροῦχα, κοσμήματα διαμοιράζονται, κ' ὁ Μπουνάτος, πού δέχεται μόνο ἕνα μαλαματοκαπισημένο σπαθὶ κ' ἕνα χρυσὸ ρολοῖ ἐτοιμάζεται νὰ τραβήξῃ πρὸς τὸ Νεροῦτσι.

Τὶς ὥρες ὅμως πού αὐτὸς μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του προστάτευε τὰ γυναικόπαιδα καὶ πού μετὰ τὴ νίκη του γεμάτος χαρὰ ἐτοιμαζότανε νὰ πάη κοντὰ τους, ἄλλος κίνδυνος τὰ βόηκε.

ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΛΥΚΩΝ

Οἱ τοῦρκοι τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κυδωνίας σὰν ἔμαθαν τὴ συμφορὰ τῶν Σφακιανῶν, γεμάτοι χαρὰ, ὠργάνωσαν ἕνα διαλεκτὸ σῶμα ἀπὸ πεντακόσους, τοὺς πῖο λεβέντες καὶ πῖο ἰσχυροὺς γιαντισάρους, καὶ ξεκίνησαν γιὰ τὰ Σφακιά. Πέρασαν ἀπ' τὸν Ὀμαλὸ καὶ μπῆκαν στὸ Ευλόσκαλο. Ἔμαθαν πὼς στὸ Νεροῦτσι ἦταν τὰ γυναικόπαιδα καὶ τράβηξαν γραμμὴ πρὸς τὰ κεῖ. Μὰ ὅπως ἔμαθαν αὐτοί, ποῦ βρισκόντανε τὰ γυναικόπαιδα, ἔτσι τὸ ἔμαθαν κ' ὡς ἑκατὸ ἡρωϊκοὶ νυκτοπολεμιστές, ποῦ εἶχαν τραβηχθῆ πρὸς τὸ Τσουνὶ τοῦ Ρήγα καὶ κατέβαιναν κείνη τὴν ἡμέρα γιὰ δρᾶσι ὅπου θάταν ἀνάγκη. Ἔτρεξαν νὰ προλάβουν τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν γυναικοπαίδων ἀφανισμένοι ἀπὸ τὸ λαχάνιασμα καὶ τὸν ἰδρώτα· πρόφταξαν τοὺς Τούρκους τὴν ὥραν ποὺ τραβοῦσαν πρὸς τὸ Ευλόσκαλο τὰ γυναικόπαιδα ποὺ μπόρεσαν νὰ πιάσουν, ἅμα σκότωσαν τοὺς λίγους φρουροὺς τους. Οἱ φρουροὶ αὐτοὶ σὰν ἄλλοι ἥρωες μυθικοί, ποὺ μόλις ἦταν δώδεκα, ἐθυσιάστηκαν ὅλοι γιὰ νὰ βαστάξουν τοὺς τούρκους μακρὰ καὶ νὰ προφτάξουν τὰ γυναικόπαιδα νὰ σκορπίσουν στὶς λαγκαδιές καὶ στὰ σπηλιάρια κ' ὅπου ἄλλοῦ μποροῦσαν. Στὸν ἡρωϊσμό τους αὐτὸ χρεωστοῦσαν τὴ σωτηρίαν τους τὰ γυναικόπαιδα ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ πενηνταριά γυναῖκες καὶ παιδιὰ ποὺ πρόκαμαν οἱ Τούρκοι. Τὰ γυναικόπαιδα αὐτὰ τὰ τραβοῦσαν πρὸς τὸ Ευλόσκαλο, γιὰ νὰ τὰ πᾶν στὸ Σέλινο.

Μὰ ἐκεῖ τοὺς πρόφταξαν οἱ τρομεροὶ νυκτοπολεμιστές. Πιάστηκαν στὰ χέρια. Τὸ μαχαίρι καὶ τὸ γιαταγάνι ἐδούλεψε δυνατὰ κ' ἀγριεμένα. Ἔχασαν κάμποσα παλληκάρια οἱ νυκτοπολεμιστές, μὰ οἱ Τούρκοι ὄχι μόνον ἔχασαν διπλάσιους, μ' ἀφῆκαν καὶ στὰ χέρια τῶν Σφακιανῶν ἀρκετοὺς αἰχμαλώτους γιαντισάρους καὶ ἀγάδες. Τοὺς ἄλλους τοὺς κυνήγησαν ὡς τὴν Ἀγία Εἰρήνη τοῦ Σελίνου, χωρὶς νὰ τοὺς ἀφήσουν τὸν καιρὸ νὰ σταθοῦν καὶ ν' ἀνταλλάξουν ἕνα κἄν πυροβολισμό. Τὸ πάθημά τους, τοὺς ἔκανε νὰ μὴν πατήσουν πιά στὸν Ὀμαλὸ. Μὲ τοὺς Τούρκους ποῦπιασαν αἰχμαλώτους, πέτυχαν τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν δεκατριῶν κοριτσιῶν καὶ γυναικῶν ποὺ εἶχαν πάρει πρὸς τὸ Σέλινο προτοῦ ἀκόμα προφτάξουν οἱ νυκτοπολεμιστές. Τάλλα γυναικόπαιδα τὰ περιμάζεψαν μαζί μὲ τὸν Μπουναῦτο, ἅμα ἔφταξε κ' αὐτὸς στὸ Νεροῦτσι καὶ τὰ τοποθέτησαν σὲ μέρος ποὺ μποροῦσαν νὰ τὰ προστατεύουν καὶ νὰ τὰ φρουροῦν. Τὶς δυὸ αὐτὲς ἡμέρες στὶς Πόρτες, στὸ Νεροῦτσι καὶ στὸ Ευλόσκαλο οἱ χριστιανοὶ ἔχασαν ἐξήντα ὡς ἑβδομήντα ἄνδρες, μὰ οἱ Τούρκοι ἔχασαν

πάνω ἀπὸ ἑξακόσους· ἐσφάγησαν ὅμως πάνω ἀπὸ ἑκατὸ γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ποὺ εἴτε δὲν ἄξιζαν γιὰ αἰχμαλωσίαν, εἴτε μὲ τὸ πείσμα τους δυσκόλευαν τὴν ἀρπαγὴ τους καὶ τὴ φευγάλα τῶν Τούρκων τὴν ὥρα τῆς καταδιώξεως.

ΠΑΝΩ ΣΤΙΣ ΚΟΡΦΕΣ

Τ' ὅ,τι γίνηκε μὲ τὰ γυναικόπαιδα τῆς Σαμαριᾶς τὸ ἴδιο γινότανε καὶ γιὰ ὅλα τάλλα ποὺ γλύτωσαν ἀπ' τὴν ἀρπαγὴ. Οἱ σκορπισμένοι πολεμιστές, ποὺ σχηματίζαν μικρὰ εὐκίνητα ἐπιθετικὰ σώματα, τὰ πῆραν κάτω ἀπ' τὴν προστασίαν τους κ' ὅλο καὶ τὰ τραβοῦσαν πρὸς τὶς ψηλὲς κορφὲς καὶ στὶς μαδάρες. Σὲ μικρὰ ὄροπέδια, σὲ τάφρους, σὲ σπηλιάρια, βρῆκαν σωτηρία τὰ δυστυχημένα πλάσματα. Τὰ παλληκάρια κρατοῦσαν ἀκοίμητες φρουρές, γιὰ τὴν οἱ Τούρκοι μάθαιναν ποὺ κατέφευγαν κ' ἔκαναν ξαφνικὲς ἐπιδρομὲς γιὰ νὰ τοὺς συμπληρώσουν τὴν ἀπόγνωσί τους καὶ νὰ ὑποχρεωθοῦν ἔστω καὶ λίγοι πολεμιστὰ νὰ παραδοθοῦν, γιὰ τὴν ὥρα κείνη μῆτε ἕνας Σφακιανὸς δὲν εἶχε «μουτίσει» καὶ δὲν εἶχε παραδοθῆ στὴ διάκρισι τοῦ Σερασκέρη.

Αὐτὴ ἡ ἡρωϊκὴ ἐπιμονὴ τῶν Σφακιανῶν ἐξευτέλιζε τὸ Σερασκέρη ποῦθελε μιὰ ὥρα γληγορότερα πέρνοντας πίσω του «μουτῆδες» αἰχμαλώτους, νὰ παρουσιάσῃ καὶ ν' ἀναφέρῃ στὴν Πύλη τὴ γενικὴ κατάπανσι καὶ καταστολὴ τῆς ἀνταρσίας τῶν Σφακιῶν. Ἡ παράτασις τοῦ κλεφτοπολέμου τὸν ἐξενεύριζε.

Γιὰ νὰ ἀποκρούσουν οἱ Σφακιανοὶ τὶς ξαφνικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Τούρκων ποῦφερναν σύγχυσι στὰ γυναικόπαιδα καὶ τ'ἀνάγκαζαν γυμνὰ καὶ νηστικὰ νὰ γυρεύουν ὅλο καὶ πῖο ψηλά καταφύγιο, ἐν ᾧ μὲ τόσους κόπους εἶχαν βρῆ μιὰ σπηλιάρα ἢ ἕνα τάφρο καὶ τοῦκαμαν πρόχειρες προστατευτικὲς στέγες, οἱ ἡρωϊκοὶ ὑπερασπιστὲς σὰ νᾶταν συνεννοημένοι ἄρχισαν ἄλλη τακτικὴ. Ἄμα βράδιαζε κατέβαιναν ἀπ' τὰ ψηλά τους ὀρηκτῆρια—ὅλοι πιά εἶχαν μετατραπῆ σὲ «Δαιμόνους» νυκτοπολεμιστές—καὶ πλησιάζοντας στὰ μέρη ποὺ οἱ Τούρκοι εἶχαν διαλέξει γιὰ στρατόπεδα, συρτοὶ κάτω στὸ χῶμα, μὲ τὰ μαχαίρια στὸ στόμα τους, ξαφνικά, μένα ψεύτικο τοῦ κούρκου σύνθημα, χυνόντανε κ' ἔσφαζαν τοὺς σκοποὺς καὶ τότε προχωροῦσαν μέσα σ' αὐτὰ τὰ τσαντήρια τοῦ κοιμισμένου στρατοῦ καὶ μὲ πυκνὰ πυρὰ ἔφερναν τέτοια σύγχυσι μέσα στὸ σκοτάδι, ποὺ οἱ Τούρκοι σαστισμένοι στὸν πανικὸ ποὺ τοὺς ἔφερνε τὸ ξαφνικὸ τους ξύπνημα, σκότωναν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ σὰν τρελλοὶ μὴ ξέροντας τί συμβαίνει ριχνόντανε σὲ φυγὴ πρὸς τῶν πασάδων τὰ τσαντήρια,

Ὁ συστηματικὸς κλεφτοπόλεμος ποὺ ἀνοίκτηκε μετὰ τὶς τακτικὰ μάχες τῶν Σφακιανῶν, σακάτευε τὰ νεῦρα τῶν Τούρκων, μὰ ἦταν ἀνίκανοι νὰ δράσουν. Δεσμῶται τῆς δύσκολης αὐτῆς καταστάσεως δὲν μπορούσαν νὰ φύγουν κ' ἂν ἤθελαν, σὰν τοὺς λύκους μέσα στὴν κλειστὴ μάντρα.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΟΙ ΚΛΕΦΤΟΠΟΛΕΜΟΙ

Οἱ ἥρωϊκοὶ καπεταναῖοι τῶν Σφακιῶν μὲ τ' ἀτρόμητα παλληκάρια τους δὲν περιώρισαν τὴν ἐκδίκησί τους στοὺς ματωμένους αἰφνηδιασμούς των μέσα στὰ Σφακιά. Ὅλοι τους εἶχαν γίνει πὰ «σεϊτὰν τακιμί» καὶ ὁ κάθε σεϊτανλάρ ρεῖσι, ὁ Δαιμονάρχης τους, ἤθελε νὰ σπορπίση τὴ συμφορὰ στοὺς τούρκους παντοῦ, σὲ κάθε κατεύθυνσι, σὲ κάθε ἐπαρχία. Ζητοῦσαν νὰ δημιουργήσουν σύγχυσι σὲ μεγαλύτερη ἀκτίνα γιὰ κεῖνο προχωροῦσαν τὶς νύκτες ὅσο μπορούσαν πὶο μακριά. Ἄμα ἐνύκτωνε καὶ τὸ στοτάδι ἐσκέπαζε κ' ἐπροστάτευε τοὺς σκοπούς των, ξεπετιόντανε πότε πρὸς τὸ Σέλινο, πότε πρὸς τὴν Κυδωνία, ἄλλοι στὸν Ἀποκόρωνα, στὸ Ρέθυμνο, στὸν Ἀγ. Βασίλειον κ' ἄλλοι παντοῦ, ἐκεῖ ποῦ ἔξεραν πὼς δὲν τοὺς περίμεναν, κατάσφαζαν ὅσους τούρκους κατῶρθωναν νὰ πιάσουν καὶ σὰν δὲν μπορούσαν νὰ τοὺς βγάλουν ἔξω ἀπ' τὰ κονάκια τους, τοὺς ἔδιναν φωτιά καὶ τοὺς ἔκαιγαν ζωντανούς.

—Νά, μωρὲ μπουρμάδες, γιὰ νὰ μάθετε νὰ πατῆτε τὶς κορφές τῶν Σφακιανῶν βουνῶν. Στοῦ Κάστρου τὴν κορφὴ βγήκετε, ἔ; Νὰ τὴ φωτιά καὶ τὸ θάνατο! τοὺς φώναζαν οἱ σεϊτανλάρ, κ' ἔξακολουθοῦσαν κάθε βράδυ ἐκεῖ ποὺ δὲν τοὺς περίμεναν, καὶ χτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ «πατούλιες - πατούλιες» μικρὲς κ' ἐνκίνητες.

Οἱ Τούρκοι εἶχαν τολμήσει νὰ βγοῦν καὶ στὴν κορφὴ ποὺ λὲν Κάστρο καὶ τὴν ὠχύρωσαν γιὰ νὰ κατορθώσουν νὰ σφίξουν πióτερο τὰ σκορπισμένα γυναικόπαιδα πάνω στὰ βουνά' εἶχαν βγῆ καὶ στὴ Νειάτο καὶ στὸν Κουταλά. Μὰ οἱ ἐπαναστάτες δὲν τοὺς δειλιοῦσαν στὶς ἄγριες κορφές πάνω, γιὰτὶ κάθε πέτρα τους, κάθε σχισμὴ τους, τοὺς ἦταν γνώριμη καὶ τοὺς βοηθοῦσε στὴν ἐκδίκησί τους. Μὲ λίγες ἐπιθέσεις κατῶρθωναν καὶ τοὺς ἐκρήμιζαν κάτω στὶς πλαγιές καὶ κεῖ μαθημένοι στὶς κακοτοπιές, ἔτρεχαν σὰν ἀγρίμια ἀπὸ βράχο σὲ βράχο καὶ τοὺς ἔφερναν τὴ συμφορὰ. Χαράδρα δὲν ἀπόμεινε ποὺ νὰ μὴ δεχτῆ κουφάρια Τούρκων καὶ γιὰ χρόνια ἀργότερα μὲ τὸ λυώσιμο τοῦ χιονιοῦ ξεπρόβαιναν τ' ἀσπρισμένα κόκκαλα καὶ κάποιου τούρ-

κου, ποὺ ἢ ἀφοβία του κ' οἱ διαταγές τοῦ Σερασκέρη τὸν τραβήξε ὡς ἐκεῖ ψηλά.

Στὴ Νειάτο, στὸ Κάστρο, στὸν Κουταλά, στὸν Σκούτζιο, στὴν Κόρδα, στὴ Μέλισσα, στὴν Τρικοκιά, στὰ Γούργουθα, παντοῦ καὶ σκελετοὶ τούρκων γιὰ χρόνια ἀσπρίζαν κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο, κ' ἔδειχναν τὶς θέσεις ποῦ ἔφτασε ἡ ἀγριάδα τοῦ αἰμοβόρου τυράννου στὴν καταδίωξι τῶν δυστυχημένων γυναικοπαίδων.

Ὅμηρικὲς ἦσαν οἱ μάχες ποὺ οἱ ἀκρῖτες αὐτοὶ τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας ἔκαναν κεῖνο τὸ διάστημα πάνω στὰ βουνά τους. Ὁ περίφημος Μανούσακας ἔχοντας μαζί του ἑκατὸ Καλολακκιῶτες ἀπ' τὴν Νίμπρο σὲ μιὰ ἔνεδρά του στὸ Νεροσέλι κοντὰ στὸ Μουρὶ καὶ στὰ Σκαφίδια, ξεμονάχεψε ἕνα τμήμα τούρκων ἀπὸ διακόσους καὶ δὲν ἀφήκε μίτη ἕνα νὰ φύγη, γιὰτὶ τῶριξε μέσα σ' ἕνα δασωμένο φαράγγι ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ βροῦν ἔξοδο γιὰ νὰ γλυτώσουν. Ὅσους ἔπιασε ζωντανούς τοὺς ἐσκότωσε γιὰ ἐκδίκησι τῶν γυναικῶν καὶ παιδιῶν ποῦ ἦσαν σφάζει τώρα καὶ λίγες μέρες.

Οἱ Σφακιανοὶ ἔκαναν καὶ κάποια ἄλλη ἐνέργεια πὶο μελετημένη, ποὺ πάντα τοὺς ἔφερνε γρήγορο ἀποτέλεσμα. Ἐπιαναν τὶς στρατές ποὺ διάβαιναν ὁ στρατὸς σὰν τραβοῦσε γιὰ διαφόρους σκοποὺς μακριὰ ἀπ' τὸ κύριο σῶμα. Ἐκρυβόντανε καλὰ κ' ἄφιναν τοὺς τούρκους νὰ φτάξουν μπρὸς στὰ πόδια τους. Ἄμα ἔβλεπαν πὼς δὲν μπορούσαν πὰ νὰ τοὺς ξεφύγουν ξεπετιόντανε πάνω καὶ τοὺς πελεκοῦσαν μὲ τὰ γαταγάνια τους γιὰ νὰ γίνεταὶ τὸ τέλος πὶο γρήγορο.

Ἔτσι οἱ Πάτεροι στὸ Σελὶ τοῦ Μέσα Νειάτου, στοῦ Καστρομένου, κ' ἔτσι οἱ Παττακοὶ καὶ οἱ Σορδύληδες μὲ τὸν περίφημο Μπρασῆ, παντοῦ ἄγρυπνοι ὑπερασπιστὲς τοῦ σκορπισμένου λαοῦ πάνω στὰ βουνά, πρόφταναν πότε στὴ Βίγλα, πότε στὴν Ἀγκαθωτῆ, πότε στοῦ Διοιματάρη καὶ πότε στοῦ Σκούντζιου κ' ἔφερναν τὸ χαμὸ σὲ κείνους, ποὺ δὲν εἶχαν γνωρίσει ὡς τότε τὸ Σφακιανὸ ἥρωϊκὸ πείσμα στὴ φορικτὴ του ἐκδίκησι καὶ ποὺ πάντα τραβοῦσε τὸ λαὸ αὐτὸ στὰ πὶο ἀπροσδόκητα ἄκρα κ' ὡς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου.

ΑΠΟΘΗΡΙΩΜΑ

Ἄλλοι μὲ τὸ Γεωργακομάρο πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα κ' ἄλλοι μὲ τὸν Ἀ. Μωράκη πρὸς τὰ Ρεθεμνιώτικα κάθε μέρα, κάθε ὥρα, καθέννας τους χωριστὰ μὲ τὸ κλέφτικο σῶμα τῶν σεϊτάνηδῶν του, ἔπαιρνε καὶ μιὰ ζωὴ σὰν φόρο κάθε ὥρας πόνου των στὴ μαύρη τους

ἐκδίκησι. Ἡ ἐκδίκησί τους ἔφτανε πολλές φορές στήν πιό σκληρή καί ἄγρια ἐκτέλεσι σχεδίων, πού ποτέ ἄλλοτε ἕνας Σφακιανός δὲν θὰ καταδεχότανε νὰ ἐκτελέσῃ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ του. Μὰ ἡ κτηνωδία τῶν κατακτητῶν τῶν Σφακιῶν ἦταν τέτοια γιὰ τὰ γυναικόπαιδα πού ἔπιαναν κι' ὁ πόνος γιὰ τὸ πάτημα τῶν ἀπάτητων καί περήφανων βουνῶν τους ἦταν τόσοσ, ὥστε τοὺς εἶχε ἀποθηριώσει σὲ βαθμὸ πού εἶχαν πιὰ στὰ μάτια τους μπρὸς «μπερτέ»—παραπέτασμα—καί δὲν ἔβλεπαν μόνον τὸ σκοπὸ τους: νὰ χύσουν ποταμὸ τὸ αἷμα τῶν τούρκων μέσα στὰ Σφακιά γιὰ νὰ πληρώσουν τὸ κηλίδωμα καί τὴν ὕβρι πού τοὺς ἔκαμαν πατώντας τα γιὰ πρώτη φορά, καί γιὰ ν' ἀναγκάσουν τὸν κατακτητὴ νὰ φύγῃ μιὰ ὥρα ἀρχήτερα ἀπ' τὰ Σφακιά καί ν' ἀφήσῃ πάλι τὴ γῆ τους ἐλεύθερη, πράγμα πού θὰ τὸ κατώρθωναν στὸ τέλος, ἂν ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἔκανε τὸ δεύτερο, τὸ πιὸ σοβαρὸ αἰσθηματικὸ του σφάλμα, νὰ παραδοθῆ στὸ Σερασκέρη.

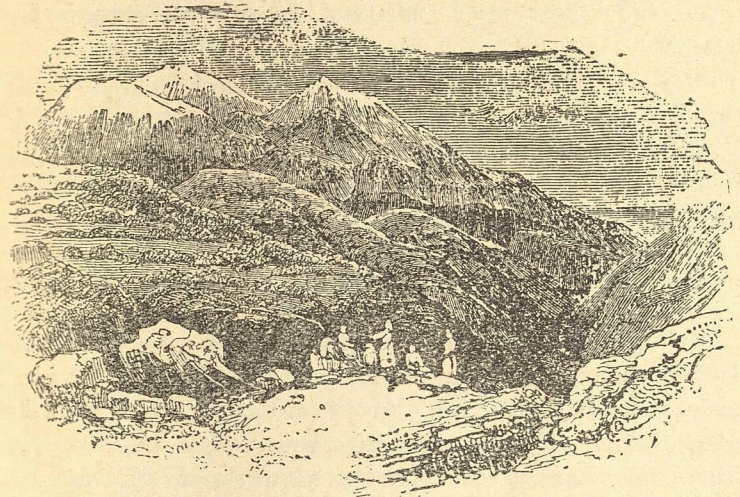
ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΠΟΥΔΗ

Δυστυχῶς ὅπως ἔσπευσε στήν ἐξέγερσί του ὁ θαυμαστός αὐτὸς πατριώτης, πού ἐθυσίασε τὰ πάντα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν σκλάβων ἀδελφῶν του, ἔτσι ἔσπευσε καί στήν κατάπαισι τοῦ ἀγῶνος, πού τόσο ἄτυχα εἶχε ἀρχίσει καί τόσο ἄτυχα εἶχεν ἐκτυλιχθῆ. Τὰ ἴδια εὐγενικὰ καί ἀγνὰ αἰσθήματα πού τοῦ ἀφαιροῦσαν τὴν πρώτη φορά τὴν ψύχραιμη σκέψι καί τὸ βαθὺ ὑπολογισμό, τὰ ἴδια καί τώρα αἰσθήματα τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀδελφούς του, πού τοὺς ἔβλεπε νὰ ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα στὰ βουνὰ καί στὶς χαράδρες ἐξ αἰτίας του, τὸν ἔκαμαν νὰ δώσῃ τὴν τραγικὴ λύσι ποῦδωκε, γιὰ νὰ καταπαύσῃ μιὰ ὥρα ἀρχήτερα τὴ συμφορὰ ποῦχε φέρει αὐτὸς στὰ Σφακιά.

Δὲν ἄκουσε καί στήν περίστασι αὐτὴ τίς σοφὲς συμβουλὲς τῶν ἐμπειρῶν γέρων Σφακιανῶν, ποῦ ἔβλεπαν πὼς οἱ Τούρκοι πολὺ γρήγορα θ' ἀναγκαζόντανε νὰ φύγουν ἀπὸ τὰ Σφακιά ἀφήνοντάς τα σὰν πρῶτα ἐλεύθερα καί θὰ προκαλοῦσαν ἀπὸ σκληρὴ ἀνάγκη, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Τούρκοι, μιὰ συνθήκη ἐνόπλου ὑποταγῆς, πού θ' ἄχε λίγη μόνον διαφορὰ ἀπὸ τὴν πρότερή τους ἐλευθερία.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἐνόμιζε πὼς οἱ ἀρχηγοὶ καί καπετάνιοι τῶν Σφακιῶν ἀπὸ λύπη γιὰ τὴ ζωὴ του δὲν τὸν ἄφηναν νὰ παραδοθῆ στὸ Σερασκέρη, ἐν ᾧ ἡ ἄρνησίς των ἦταν σοφὰ μελετημένη γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ τῶν Σφακιῶν. Ὁ χειμῶνας ἐπλησίαζε. Τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας ἔκαναν δύσκολο τὸ ἐφοδιασμὸ στοὺς τούρκους.

Οἱ καταστροφὲς τῶν σπιτιῶν ὄλων τῶν χωριῶν, πού οἱ Τούρκοι

ΣΤΑ ΔΥΤΙΚΑ

Τὰ βουνὰ τοῦ Σελίνου πρὸς τὸ Ροδοβάνι καί ἐρείπια τῆς Ἐλύρου. Σχεδιαγράφημα Πάσλεῦ.

ἐπέρασαν, ἔκαναν τὴν ἄστεγη ζωὴ των προβληματικὴ, ἂν τοὺς πλάκωνε ὁ χειμῶνας στὴ σκληρὴ αὐτὴ γῆ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ Τούρκοι μέσα στὰ Κάστρα, ὅσο μάθαιναν τοὺς σκοτωμένους στήν ἐκστρατεία αὐτή, πού τώρα καί πέντε μῆνες κρατοῦσε τὰ πιὸ διαλεκτὰ παλληκάρια τῆς Τουρκιάς, ἀρχισαν ν' ἀγριεύουν καί νὰ φωνάζουν νὰ δοθῆ ἕνα τέλος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν πού ἔφταξε τοὺς τέσσερις χιλιάδες ἐκτὸς ἀπ' τοὺς ἄλλους τόσοσ σακατεμένους ποῦχαν δεχτῆ τὰ Κάστρα μὲ βαρειὲς πληγές, καί πού ἄλλες ἦταν ἀγιάτρευτες καί ἄλλες ἄφηναν γιὰ πάντα ἀνάπηρα παλληκάρια περήφανα πρῶτα, ἐρέθισε τὸν τουρκικὸ πληθυσμὸ τῆς Κρήτης. Ἀρχισαν τὰ ὕβριστικὰ κι' ἀτίθασα μηνύματά τους στοὺς πασάδες καί στὸ Σερασκέρη καί τίς ἀπειλὲς τους πρὸς σ' ἐκείνους που:

—Σὰν δὲν ἦταν ἄξιοι νὰ ὑποτάξουν μιὰ «χούφτα ἄντρες» δὲν ἔπρεπε νὰ κρατοῦν καί νὰ λυώνουν στὰ ποδάρια τους πάνω τὸν ἀνθὸ τῆς Τουρκιάς, γιὰτὶ μῆτε ὁ Πατισάχ, μὰ μῆτε ὁ Ἄλλὰχ τῶθελε.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά εἶχαν ἐκνευρίσει τοὺς Τούρκους οἱ ἀτέλειωτες νυκτερινὲς ἐπιθέσεις τῶν «Δαιμόνων» πού μὲ τὴν τόλμη τους ἔφταναν καί μέσα στὰ τσαντήρια τῶν πασάδων στὸν Ἐμπρόσγιαλο

καὶ οἱ νεκροὶ ποὺ κάθε ξημέρωμα βρισκόντανε σκορπισμένοι δῶ καὶ κεῖ.

Ἦταν ἀδύνατο κάθε μέρα καὶ νὰ μὴν πετύχη καὶ μιὰ ἔνεδρα καὶ νὰ μὴ πετσοκόψουν ἓνα σεβαστὸ ἀριθμὸ τούρκων, παρ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ποὺ ἐλάμβαναν. Τὸ δίκτυ τῶν ἐνεδρῶν ἦταν τόσο στενό, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ προχωρήσουν λίγο ἀπὸ τὸν Ἐμπρόσγιαλο, χωρὶς νὰ πέσουν στὰ χέρια μιᾶς πατούλιας Σεϊτάνηδων.

Ο ΜΑΤΩΜΕΝΟΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

Κι' ὅμως ὁ Σερασκέρης δὲν μπορούσε νὰ φύγη ἀπ' τὰ Σφακιὰ. Ἦταν δεσμώτης τῆς καταστάσεως, ποὺ τὸ ἥρωϊκὸ θάρρος τῶν Σφακιανῶν τοῦχε δημιουργήσει. Ἦταν πιά πολὺ ἀργὰ γιὰ νᾶρθη σὲ συνθηκολόγησι μαζί τους. Μὴ τάχα τοὺς ἀφήκε τίποτε ποὺ νὰ μπορέσει νὰ τοὺς πῆ πὼς τοὺς ἐπιτρέπει νὰ τὸ χαροῦν; Σπίτια καῦμένα, δένδρα κομμένα, γυναικόπαιδα σκοτωμένα καὶ πουλημένα, κι' ὅλοι ποὺ εἶχαν σωθῆ, σκορπισμένοι στὰ βουνά. Μὲ ποιὸν νὰ συνεννοηθῆ; Τί εἶχαν πιά νὰ χάσουν οἱ Σφακιανοὶ γιὰ νὰ βιαστοῦν σὲ συνθηκολόγησι; Μήτ' ἓνας δὲν πῆγε νὰ προσκυνήσῃ. Μήτ' ἓνας δὲν ἐδήλωσε ὑποταγή. Νὰ τοὺς κυνηγήσῃ σὲς κορφὰς τῶν βουνῶν; Μὰ τὸ κυνήγι τῶν Τούρκων εἶχε ἀποτύχει καὶ τώρα αὐτοὶ τοὺς κυνηγοῦσαν νύκτα μέρα ὡς μέσα στὰ τσαντήρια των.

Αὐτὰ ποὺ σκεπτότανε ὁ Βεζύρης κ' ἦταν ἀπελπισμένος γιὰτὶ ἤθελε μιὰ ὥρα ἀρχήτερα νὰ βρῆ μιὰ λύσι καὶ νὰ ἡσυχάσῃ, δὲν τὰ σκεπτότανε δυστυχῶς ὁ Δασκαλογιάννης, ποὺ βρισκότανε στὰ Κρούσια μὲ ἓνα σῶμα ἀπὸ τρακόσα διαλεκτὰ παλληκάρια καὶ σὰν ἔλαβε ἓνα γράμμα, ποὺ ὁ αἰχμαλωτισμένος ἀδελφός του Νικόλαος ἐξεβιάστηκε ἀπ' τὸν Σερασκέρη νὰ τοῦ γράψῃ, πάλι μὲ σπουδὴ αἰσθηματικὴ βιάστηκε νὰ ὑποβοηθήσῃ ἀκουσίως του τοὺς Τούρκους. Ὁ ἀδελφός του Νικολάκης τοῦγραψε: «πὼς ἐγγυᾶται τὴν καλὴ πίστι τοῦ Πασᾶ, πὼς ἂν παραδοθῆ ὄχι μόνο δὲν θὰ πάθαινε τίποτε μὰ καὶ οἱ κόρες του θάμειναν ἐλεύθερες κι' αὐτὸς κι' οἱ ἄλλοι αἰχμάλωτοι καὶ πὼς οἱ Σφακιανοὶ θὰ ζοῦσαν πάλι σὰν καὶ πρῶτα ἀπείραχτοι». Μὰ στὸ τέλος μετὰ τὴν ὑπογραφή του ἔβαλε ἓνα κεφαλαῖο «Μ», θέλοντας μ' αὐτὸ νὰ τοῦ δείξῃ πὼς δὲν πρέπει νὰ πιστέψῃ σ' ὅ,τι τὸν ἔβαλε ὁ Βεζύρης καὶ τοῦγραψε μέσα ἀπ' τὴ φυλακὴ του.

Τὸ «Μὴ» αὐτὸ ὁ Δασκαλογιάννης δὲν τὸ πρόσεξε φαίνεται, ἢ κι' ἂν τὸ πρόσεξε, ἢ θλιβερῆ κατήφειά του, ποὺ τὸν κρατοῦσε μετὰ

τὴν καταστροφὴ ὄρες μακρὰς ἀμίλητο, ὁ πόνος του γιὰ τὶς δυὸ ὄραϊτες κόρες του, ὁ θάνατος καὶ ἡ συμφορὰ ποὺ γύρω του ξαπλώνοντανε, τοῦ ζητοῦσε μιὰ ἐκούσια θυσία γιὰ ἐξιλασμό. Ἦθελε νὰ πεθάνῃ κι' ἀδιαφοροῦσε γιὰ τ' ὅ,τι ἤθελε συμβῆ. Δὲν μπορούσε νὰ φαντάζεται στὰ χέρια τῶν βαρβάρων τούρκων τὶς κόρες του καὶ νὰ συλλογᾶται τὸ τί θὰ ἀπογινόντανε, καὶ σὲ ποιά ντροπὴ, σὲ ποιά βρωμερότητα θὰ τὶς κυλοῦσαν ἀνυπεράσπιστες, ὅπως ἦσαν. Ἦθελε νὰ πεθάνῃ, μὰ προτιότερα ἤθελε νὰ τὶς δῆ καὶ νὰ κλάψῃ πάνω στὰ ἀγαπημένα κεφάλια τους καὶ νὰ πετύχη τὴ συγχώρησί τους γιὰ τὸ φορικτὸ κακὸ ποὺ τοὺς ἔκαμε.

Μάταια ὁ Πρωτόπαπας, ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Πάτερος, ὁ Ἄντρουλῆς Μῶρος κι' ὁ Σκορδύλης τοῦλεγαν πὼς ἀδίκαια καὶ παραδίκαια πάει στὸ χαμὸ καὶ στὴ συμφορὰ καὶ δίνει καὶ στὸν πασᾶ εὐκαιρία μὲ τὴν παράδοσί του νὰ παρουσιάσῃ τὰ Σφακιὰ «μουτισμένα» καὶ τὸν ἀγῶνά τους τελειωμένο, ἐν ᾧ τώρα ἀρχίζει ὁ σκληρὸς γιὰ τοὺς Τούρκους ἀγῶνας, ποὺ θὰ πλήρωναν ἑκατὸ φορὲς τὸ κακὸ ποῦκαμαν καὶ ποὺ θὰ γινότανε αἰτία ν' ἀναπτρωθοῦν αἱ ἐλπίδες τῶν χριστιανῶν καὶ ν' ἀλαφρωθῆ ἡ φορικτὴ ζωὴ τους. Πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἥρωϊκοὺς καπεταναίους τοῦ κατὰστροφῶν σχέδια γιὰ τὴν ἐξακολούθησι τοῦ κλεφτοπολέμου, ὄχι μόνο στὰ περιορισμένα γύρω ὄρια, μὰ γιὰ τὸ ξάπλωμά του μὲ «πατούλιες» νυκτοπολεμιστῶν σεϊτάνηδων ἀπ' τὸ Σέλινο ὡς τὴ Σητεία καὶ μὲ τέτοια βιαστικὴ ἔντασι, ποὺ νὰ κάμουν τοὺς τούρκους ἢ νὰ κλειστοῦν μὲς τὰ Κάστρα ἢ νὰ λυώσουν στὰ πόδια τους πάνω σ' ἓνα πόλεμο ἐναντίον ἐχθροῦ, ποὺ δὲν θὰ τὸν ἔβλεπαν μόνον τ' ἀστέρια τῆς νύκτας ἢ ἐπὶ τέλους νὰ γίνουν ἀνθρωπινότεροι στοὺς ραγιαδες ποῦχαν σκλάβους καὶ τοὺς δούλευαν.

—Ἰντα θὰ κερδίσωμε μπλιό; τοῦλεγαν' ὅ,τι εἶχαμε νὰ χάσωμε τὸ χάσαμε' ἂν βαστάξωμε τὸν ἀγῶνα ἴσως κερδίσωμε τὰ χαμένα καὶ μαζί μὲ μᾶς κι' οἱ ἄλλοι χριστιανοί' ἂνε μουτίσωμε δὲ θᾶχωμε θεοῦ ἐλέησι.

Μὰ ὁ Δασκαλογιάννης δὲν ἄκουε. Ὁ Χατζῆ Σγουρομάλλης, ὁ ἄλλος ἀδελφός του, κ' ἔξη ἀκόμη παπᾶδες ποὺ συμφωνοῦσαν μὲ τὴ γνώμη τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ, ὑπεστήριζαν πὼς μόνο μὲ τὴν παράδοσι τοῦ Δασκαλογιάννη θὰ μπορούσαν οἱ Σφακιανοί, ποὺ εἶχαν σκορπισθῆ στὰ βουνά ἢ ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ φύγουν μὲ καρᾶβια, νὰ γυρίσουν πάλι στὰ χωριά τους, νὰ τὰ ξανακτίσουν, νὰ καλ-

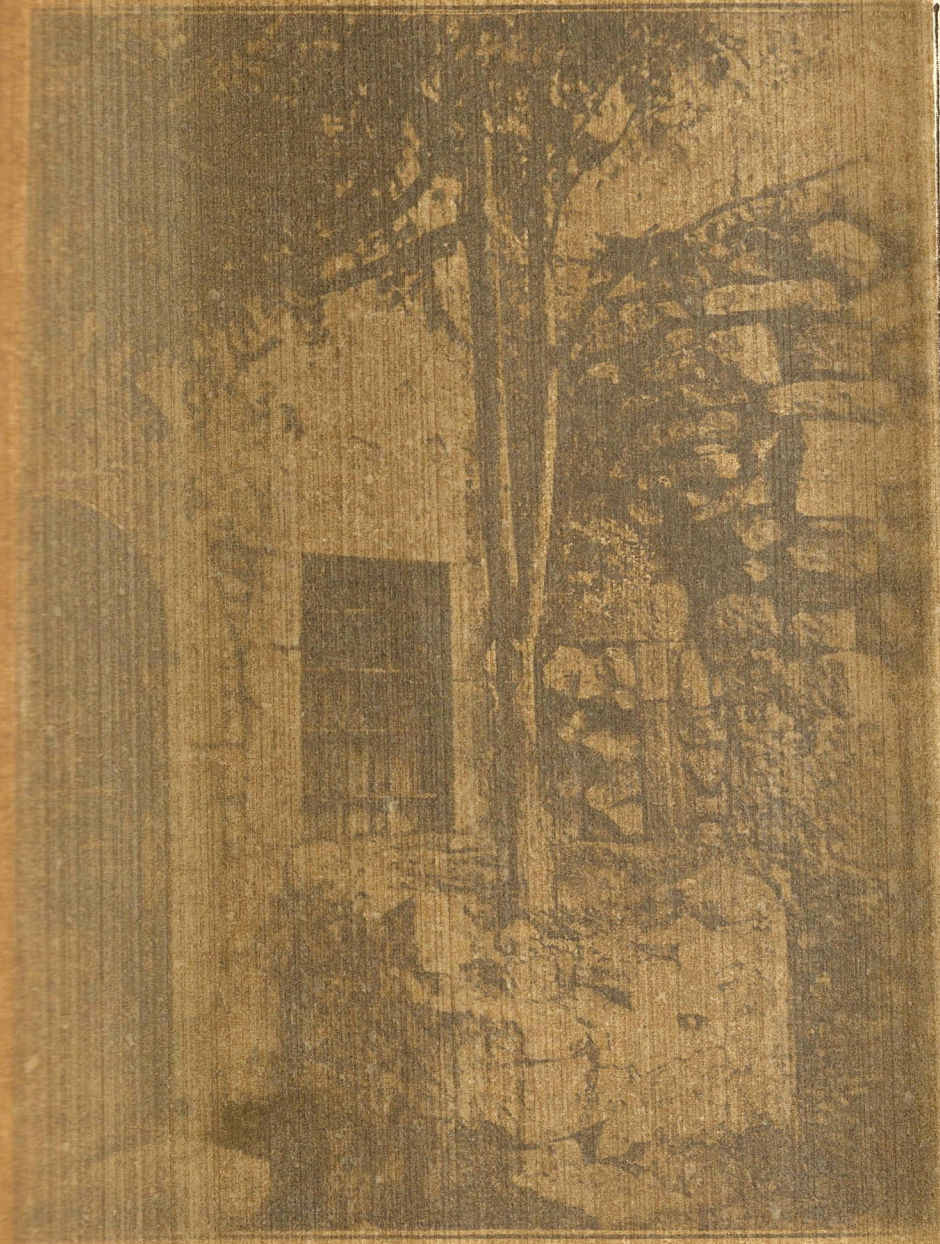
λεργήσουν τὴ γῆ, νὰ πληθύνουν τὰ πρόβατά τους καὶ τὰ Σφακιά νὰ ξαναβροῦν, ἂν ὄχι τὴν πρώτη, μὰ τοῦλάχιστον μιὰ ἀνεκτὴ ζωή.

«Μὰ λέει κι' ὁ Μανούσακας κάμετε ὡς ἀγαπᾶτε
Ἐγὼ δὲν τὸ θωρῶ σωστὸ εἰς τοῦ πασᾶ νὰ πᾶτε.
Ἐγὼ κι' ὁ Βολουδόπουλος, ὁ Χοῦρδος καὶ οἱ ἄλλοι,
Δὲν προσκυνοῦμε μεῖς πασᾶ καὶ βασιλειὰ κεφάλι.
Εἰς τὰ φαράγγια, στὰ γκρεμνὰ θὰ πᾶ νὰ κατοικοῦμε,
Στὴ Σβουριχτὴ θὰ κάτσωμε, πάνω στὸ Λιανοσέλι,
Κι' ἄς μᾶσε κάμη ὁ Θεὸς κι' ἡ χάρι ντ' ὅτι θέλει».

Ἐὸ Δασκαλογιάννης ὅμως παρασυρμένος ἀπὸ τὴν ὀδύνη του κι' ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μιᾶς θυσίας γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀποχαιρέτησε στὰ Κρούσια τοὺς συντρόφους του καπεταναίους, ἔκλαιψε, τοὺς φίλησε, καὶ τοὺς ἀφῆκε μὲ τὴν πίκρα τοῦ ἀδικου, τοῦ παράδικου, μὰ καὶ ἐπιζήμιου χαμοῦ του. Ἡ παράδοσίς του ἔφερε πῖο μεγάλο κακὸ ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν πρόωρο ἀγῶνα. Πότε ἄλλοτε θὰ δινότανε τέτοια εὐκαιρία νὰ μετατρέψουν τὴ νίκη τῶν Τούρκων σὲ καταστροφὴ, τώρα μάλιστα ποὺ ὁ χειμῶνας ἔφτανε; Αὐτὰ ὅλα δὲν τὰ σκεπτότανε ὁ Δασκαλογιάννης μὲ τὴν τσακισμένη ἀπὸ τὸν πόνο ψυχὴ. Κατέβηκε μὲ τὸν ἀδελφὸ Σγουρομάλλη καὶ μ' ἕξι παπᾶδες στὴν Ἀνώπολι καὶ παραδόθηκε στὸν πασᾶ ποὺ κρατοῦσε τὸ τμῆμα αὐτὸ μὲ ἕξι χιλιάδες Τούρκους. Ὁ πασᾶς τῆς Ἀνώπολης ἅμα τὸν εἶδε, γεμάτος χαρὰ ἔστειλε γλήγορους μαντατοφόρους στὸ Φραγκοκάστελλο, ποὺ βρισκότανε τότε ὁ Βεζύρης καὶ τοῦδωκε τὴν εὐχάριστη εἶδησι, καὶ διέταξε ἕνα ἰσχυρὸ σῶμα νὰ συνοδεύσῃ τὸ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς συντρόφους του ὡς τὸ φρούριο τοῦ Σερασκέρη.

ΦΡΙΚΤΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΑΛΗ

Ἐὸ Παπαδοπετράκης στίς περιγραφές του ποὺ ξεχειλίζουν πόνο γιὰ τὸ πάθημα τῆς πατρίδας του, χαρακτηρίζει τὴν ἀπόγνωσι τοῦ Δασκαλογιάννη «παραφροσύνη» καὶ τῆς παραφροσύνης αὐτῆς γέννημα τὴν παράδοσί του. Δὲν ἔχει δίκιο. Ἐὸ Δασκαλογιάννης θὰ σκέφθηκε πολὺ προτοῦ παραδοθῆ καὶ ἡ ἐνέργειά του, ἀδιάφορο ἂν ἦταν σφάλμα—ποὺ ἦταν—δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τοῦ ἀναγνωρισθῆ παρὰ σὰν μιὰ θανατηφόρος θυσία, σὰν ἕνα ἡρωϊκὸ πῆδημα πρὸς τὸ θάνατο. Ἦξερε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τί τὸν περίμενε καὶ τὸ θάνατο τὸν εἶχε γοηγώτερο ἀπὸ ὅ,τι τοῦρθε, γιὰ κεῖνο ἔπλασε καὶ τὰ παραμύθια γιὰ τοὺς θησαυροὺς του· ἤθελε νὰ κερδίσῃ κάμποσες μέρες καὶ νὰ προφτάξῃ νὰ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΠΙΤΙ

Ἐπὶ τὴν εἰσαγωγήν ἐν τῷ σπιτι μιά μερὰ καὶ μιὰ νυκτὴ στεγασθῆκε ὁ Νάουφρος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τὴ μικρὴ πολιτείαν Γερασίτου.

μεγγήσουν τή γή, νά πληθύνουν τή αρρώστια τους, νά
να ξαναβρούν, ἂν ὄχι τήν πρώτη, καί τοῦλάχιστον νά ἀπο-

«Μά λέει κι' ὁ Μανούσικας κοίμης ὅς πρῶτος
Ἐγώ δέν τό φασό εἶστο εἰς τῆν παροῦσα
Ἐγώ κι' ὁ Βολανδουτσόλος, ὁ Χοῦφας καί ὁ
Δέν προσκυνοῦμε μεις παρ' αὐτοῦ καί δακτυλοῦμε
Εἰς τὰ φασόγια, στή γκροκίνα ἤα καί τῆν
Στή Σβροκίτη θά κάτουμε, πῶς στή
Κι' ἄς μᾶς κῆσῃ ὁ Θεός κι' ἡ γὰρ τῆν

Ὁ Δασκαλογιάννης ὄμοιος περισηνομένος ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μιᾶς θυσίας γιὰ τοὺς ἄλλους, ἔλαβε
Κορέμα τοὺς ἐπιτρόφους τοῦ κατεταναίοντος, ἔλαβε
καί τοὺς ἀφῆκε μετὰ τὴν λίκρα τοῦ ἀδίκου, τοῦ παρὰ
ἐπιτροφιστοῦ του. Ἡ παράδοσίς του ἔφερε πᾶν
ὀδύνην τὸν πρόφορο ἀγῶνα. Πότε ἄλλοτε θά ἀπο-
καίρια νά μετατρέψουν τὴν νίκη τῶν Τούρκων εἰς
μάιστα πᾶν ὁ χειμῶνας ἔφτανε. Αὐτὰ ὅλα δέν ἔλα-
Δασκαλογιάννης μετὰ τὴν τραχισμένη ἀπὸ τὸν ποταμὸν
μετὰ τὸν ἀδελφὸ Σγουρομῆλη καί μετὰ ἑξή τακτάδες ἀπὸ
παράδοσιν σὲν πῶς τοῦ κριτοῦσε τὸ τιμῆμα ἀπὸ
Τούρκους. Ὁ πασᾶς τῆς Ἀντιόχειας ἄμα τὸν ἐ-
ἔστειλε γιγγοροὺς μαγαταπόρους στο Φουχαλασσὸν
τῆν τοῖς ὁ Βεζιρῆς καί τοῦδωκε τὴν εὐχαρίστησιν
ἕνα ἰσχυρὸ σῶμα νά συνοδεύσῃ τὸ Δασκαλογιάννη με-
φους τοῦ ὡς τὸ φασόγι τοῦ Σβροκίτη.

ΦΡΙΚΤΗ ΕΙΣΙΕΛΘΕΙΝ

Ὁ Παπαδοπετρούλης στίς περιγραφές του πᾶν ἔλαβε
γιὰ τὸ πᾶν τῆς πατρῴδας του, χαρακτηρίσῃ τὴν
Δασκαλογιάννη «παρὰφροσύνη» καί τῆς παρὰφροσύ-
νημα τὴν παράδοσί του. Δέν ἔχει ὅμοιος. Ὁ Δασκαλογιάννης
ἔφτανε πᾶν πρῶτον παράδοσιν καί ἡ ἐπέργειά του, ἀπὸ
σφάλμα—τοῦ ἦταν—δέν μπορεῖ παρὰ νά τὸ ἀναγνώσῃ
μιά θανατηφόρος θυσία, σὲν ἕνα ἡρωϊκὸ πᾶν τῆν
ἦερε ἀπὸ τὴν ἀοχὴν τὴν ἀερίαν καί τὸ θάνατον τῆν
ἔσπερε ἀπὸ ὅ,τι τοῦδωκε, γιὰ καίνο ἔπλεσε καί γιὰ παρὰ
ἡρωϊκούς του ἦδεξεν νά παρὸσῃ καί πορὸς κῆρος καί νά

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΠΙΤΙ

Στὸ παλιονμένο αὐτὸ σπίτι μιὰ μέρα καί μιὰ νύκτα στεγάσθηκε ὁ Ναπολεὼν
περνώντας γιὰ τὴν Αἴγυπτο ἀπὸ τὴ μικρὴ πολιτεία Γεράπετρο.

δὴ τις κόρες του. Δυστυχῶς ἔσφαλε στὶς σκέψεις του, ποὺ ἐνόμιζε ὅτι μὲ τὴν παράδοσί του ἐπρόσφερε καλὸ, ἐν ᾧ γίνονταν τ' ἀντίθετο.

Πηγαίνοντας πρὸς τὸ Σερασκέρι τραβοῦσε πρὸς τὸ θάνατο. Μὰ ἤξερε πὼς ὁ θάνατός του θᾶδινε ζωὴ σὲ κείνους πού, σκορπισμένοι πάνω στὶς ἄκρες τῶν βουνῶν καὶ στὶς χαράδρες, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ βαστάξουν τὰ πρῶτα χρόνια. Ἡ σκέψις τοῦ τραγικοῦ χαμοῦ, ποὺ περιμένε τὰ καταδιωγμένα ἀπ' τὰ χιόνια, τὴν πείνα καὶ τὴν γδύμια γυναικόπαιδα, τὸν ἔκανε νὰ ἀνατριχιάζη καὶ στ' αὐτιά του ἀπὸ τώρα ἔφτανε ὁ θρήνός τους

«Κλαῖσιν οἱ μάνες τὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ τσοὶ μάνες.
σκλαβάρια των τὰ πέρνασιν οἱ ἄπιστοι οἱ ἀγάδες».

Ὅλες τὶς νύκτες, προτοῦ παραδοθῆ δὲν ἐκλειοῦσε μάτι. Μπρὸς του μεγάλωνε κάθε ὥρα, κάθε στιγμή ποὺ περνοῦσε, ἢ εὐθύνη του ὅσο πλησίαζαν πρὸς τὸν χειμῶνα, δὲν μπορούσε νὰ ἡσυχάση, γιατί ἔκρινε ὡς ἀπίθανη τὴν ἀποχώρησι τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰ Σφακιά. Ἄν ἔφευγαν οἱ τοῦρκοι, τὰ γυναικόπαιδα θὰ πρόφταναν κάπου νὰ στεγαστοῦν καὶ νὰ προστατευθοῦν. Μὰ ἂν δὲν ἔφευγαν; Οἱ Τοῦρκοι ἔπρεπε νὰ φύγουν. Δὲν τοῦ ἐπετρέπετο ἄλλη σκέψις ἔπρεπε νὰ τραβήξῃ πρὸς τὴ θυσία. Οἱ Τοῦρκοι σέροντάς τον πρὸς τὸ μαρτύριο θ' ἄδειαζαν τὰ Σφακιά καὶ ὁ διωγμένος καὶ κνηνημένος λαὸς θᾶβρισκε πάλι τὶς φωλιές του, ἔστω καὶ καυμένες καὶ χαλασμένες ἀπ' τὰ θεμέλια.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Ἄμα ὁ πασᾶς τῆς Ἀνώπολης τὸν ἔφερε στὸ στρατόπεδο τοῦ Φραγκοκάστελλου, ὁ Βεζύρης διέταξε καὶ τοῦ τὸν παρουσίασαν.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἔκαμε ἓνα βαθὺ τεμενὰ καὶ ὁ Σερασκέρης μὲ σατραπικὸ χαμόγελο ὑπεροχῆς τοῦ ἐπέτρεψε νὰ καθίση καὶ διάταξε νὰ τοῦ φέρουν καφφέ, γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ θάρρος· φανταζόταν πὼς ὁ Δασκαλογιάννης θᾶταν τρομαγμένος. Δὲν μπορούσε νὰ ξέρῃ, πὼς ἐκεῖνος ποῦχε μπρὸς του αἰχμάλωτο εἶχε τόση ψυχικὴ ἀντοχὴ καὶ τόσο θεληματικὰ πῆγε πρὸς τὸν ὄλεθρο, ποὺ χαμογελοῦσε, ἔστω καὶ τραγικά, μπρὸς στὸ τουπέ του. Πέρασε πολλὴ ὥρα σὲ μιὰ σιωπὴ ὥσπου ὁ Βεζύρης τοῦ λέει:

—Δὲ μοῦ λές, Καπετὰν Δάσκαλε, ποιὰ τονε τὰ παράπονά σου καὶ τὰ παράπονα τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ μᾶς καὶ κάμετε τὴν τρέλλα νὰ ἐπαναστατήσετε καὶ νὰ θέλετε νὰ ξεσηκώσετε καὶ τσ' ἄλλους

χριστιανούς, και να φέρετε και στον τόπο σας και στους εαυτούς σας τέτοιες καταστροφές; Δεν είσατε τέλεια ελεύθεροι έσείς οι Σφακιανοί; έπληρώσατε ποτέ φόρους; Δεν είσατε νοικοκύρηδες μέσα στον τόπο σας και δεν έχετε δική σας διοίκηση, δική σας δικαιοσύνη, δική σας κυβέρνησι; Ποιός σας επείραξε; Σαν ίντα άλλο θέλετε; Κι' αν τὸ θέλετε, γιάντα δεν τὸ ζητούσατε από τον πολυχρονισμένο μας τὸ Σουλτάνο, μόνο πιάσατε τὰ τουφέκια ενάντια του;

— Έχεις δίκιο, πασά μου' παράπονο δεν είχαμε. Ὁ πολυχρονισμένος ὁ Σουλτάνος δὲ μᾶσε κακομεταχειρίστηκε. Κι' ὅμως οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ὑπόφεραν κι' αναστέναζαν κάτω ἀπὸ τὰ βασανιστήρια τῶν γιανιτσάρων.

— Κι' ίντα σᾶς ἤγνοιαζε σᾶς;

— Ὅσο κι' αν εἶναι ψηλά τὰ βουνά μας, πασά μου, ὁ στεναγμὸς τῶν ἰδικῶν μας ἔφτανε ὡς ἐκεῖ πάνω. Καθημερινῶς ἐφεύγανε ἀπὸ τοὺς κάμπους συγγενεῖς μας κι' ἐφτάνανε στὰ σπίθια μας σακατεμένοι, γδυμνοί, τσακισμένοι και μᾶσε λέγανε τὰ βάσανά τους ἀπ' τοσοὶ γιανιτσάρους. Κάμε το δικό σου και κρίνε.

— Και ποιός σᾶς ἔδωσε φτερά να σηκώσετε κεφάλι στὸ Σουλτάνο; Πές μου τὴν ἀλήθεια.

— Γιάντα θὰ σοῦ τὸ κρύβω, Βεζύρη μου; Δεν τῶμαθες; Ἡ Ρωσσία μ' ἐγέλασε μένα κι' ἐγὼ γέλασα τοσοὶ Σφακιανούς. Ἐγὼ μαι ὁ μόνος φταίχτης κ' ἐμένα πρέπει να τιμωρήσης, γιατί κινέννας ἄλλος δὲ φταίει. Κατέχω το πὼς θὰ με χαλάσης και βγαίνει μου' μόνο σοῦ ζητῶ μιὰ χάρι' να μ' ἀφήσης να δῶ τοσοὶ θυγατέρες μου, για να τοὺς παραγγείλω πὸς θὰ βροῦνε τ' ὅ,τι ἔχω κρυμμένο, πὸς τὰπόκτησα με τὸν ἰδρωτὰ μου σαράντα χρόνια.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ψέμμα τὸ βρῆκε κείνη τὴ στιγμή σᾶν καταφύγιο για να κατορθώση ν' αναβάλῃ για λίγο χρονικὸ διάστημα τὸ θάνατο, πούξερε πὼς τὸν περίμενε. Ἦλπιζε ἀπ' τὴν ἀναβολὴ να κερδίση κάποια μεταβολὴ στὶς σκέψεις τοῦ Σερασκέρη και να προσπαθήση ἀργότερα με δῶρα και με μέσα να γλυτώση. Και πραγματικῶς τὸ κατώρθωσε, γιατί ὁ Σερασκέρης ἐσκέφθηκε πὼς σιγά-σιγά θὰ κατάφερνε να τὸν πείση να φανερώση τὸ μέρος πούχε κρυμμένους τοὺς θησαυροὺς του, πὸς ὁ θρυῖλος τοῦ πλοῦτου του—θρυῖλος πὸς δεν ἦταν ἀληθινὸς μετὰ τὶς δαπανηρότατες μάλιστα πολεμικὲς προμήθειές του ἀπὸ τὴν Τεργέστη—τοὺς ἐφοῦσκωνε σὲ παραμυθῆνα πλοῦτη. Για να τοῦ δείξῃ δὴθεν φιλία, διέταξε και τὸν περιποιή-

θησαν και στὸ τέλος ἔδωσε παραγγελία να τοῦ φέρουν τὴ μεγάλη του κόρη, τὴ Μαρία.

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ

Ἡ συνάντησις τοῦ ἠττημένου πατέρα και τῆς σκλαβωμένης κόρης ἦταν τραγικὴ. Ὁ δυστυχὴς Δασκαλογιάννης δεν μπόρεσε να συγκρατήση τὸ θρηῖνό του ἅμα τὴν ἔσφιξε μες στὴν ἀγκαλιά του. Ἦσως αὐτὸ τὸ θρηῖνο νάκουσε κανέννας χριστιανὸς «σακκουλιέρης» και διέδωκε πὼς ἅμα ἔφτασε στὸ Φραγκοκάστελλο ὁ Δασκαλογιάννης και διέδωκε με κείνους πούχε μαζί του. Ὅλο τὸ διάστημα τὸν ἀποκεφάλισαν με κείνους πούχε μαζί του. Ὅλο τὸ διάστημα τὸν πατέρας και κόρη ἔμειναν μόνοι, ὁ Σερασκέρης εἶχε βάλει κατασκόπους να κρυφακούουν, για να μάθῃ τὸ μέρος πὸς θάλεγε στὴν κόρη του πὼς εἶχε κρύψει τοὺς θησαυροὺς του. Κι' ὅμως τίποτε δεν κατώρθωσαν να τοῦ μεταδώσουν παρὰ τὰ μοιρολόγια των, για τὸ χαμὸ τῆς ἄλλης κόρης τῆς Ἀνθοῦσας, πὸς κανέννας δεν ἤξερε και δεν ἔμαθε ποτὲ τι ἀπόγινε. Μὰ τὸ θετικώτερο εἶναι πὼς ἡ Ἀνθοῦσα θὰ σκοτώθηκε ἀπὸ ἀπελπισία σᾶν ἄρχισαν να τὴν μεταπολοῦν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι και σᾶν εἶδε τὴν ἀθλιότητα πούχε καταντήσει.

Δεν ἦτο δυνατόν να ζῆ τουρκεμένη στὸ Κάστρο, ὅπως ἔλεγαν τότε μερικοί, γιατί μιὰ κόρη ἐνὸς Δασκαλογιάννη, θάταν ἀφύσικο να μὴ φανῇ και να μὴ δείξῃ σημεῖα ζωῆς ὡς τὸ τέλος, ὅπως ἔκαμε ἡ Μαρία ἀργότερα. Ποιός ξέρει σὲ ποιὰ ἀντίστασί της πάνω να τὴν σκότωσαν, ἢ αν μόνη της σκοτώθηκε.¹

ΥΠΕΡΒΑΣΙΕΣ ΟΔΥΝΗΣ

Οἱ καπετάνιοι και οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Σφακιανῶν ἅμα ἔμαθαν για τὸ θάνατο τοῦ Δασκαλογιάννη δεν μπόρεσαν να συγκρατηθοῦν ἀπ' τὴν ὀδύνη κι' ἄρχισαν να ζητοῦν τὶς ἀγριώτερες ἐκδικήσεις. Ὁ Ἄντρο Μωράκης και ὁ Στρατῆς Βουρδουμπᾶς τὴν ἴδια βραδεῖα κατέβηκαν

1—Ὅταν ὁ Ποίγκρηφ Γεώργιος πρωτοῆλθε στὴν Κρήτη, διέταξε να κάμουν ἔρευνα και να ἐξακριβώσουν αν μπορούσαν να βρεθοῦν ἀπόγονοι τοῦ Δασκαλογιάννη. Ὡς ἀναφέρουν δὲ ἐκεῖνοι πὸς διετάχθησαν τότε για τὴν ἔρευνα, εἶρξαν ὅτι κατορθώθηκε μετὰ τὸ 1770 να πάρῃ στὴν προστασία του ὁ τότε Μητροπολίτης Κρήτης τὰ δυὸ πὸς μικρὰ παιδιὰ τοῦ Δασκαλογιάννη, τὸ ἕνα ἀγόρι πέντε χρόνων και τὸ κορίτσι ἐννιά. Τὴν προστασία αὐτὴ τὴν εἶχαν κρυφὴ ἀπ' τοὺς Τούρκους γιατί ἐφοβοῦντο μὴ τὰ σκοτώσουν οἱ Τούρκοι πούχαν χάσει δικούς των στὴν ἐστρατεία τῶν Σφακιῶν. Τὸ κορίτσι σὲ ἡλικία ἐννιά χρόνων τὸ πάντρεψαν με ἕνα γέρο πλοῦσιο, μᾶλλον για να τὸ προστατεύση. Τὸ ἀγόρι τὸ πῆρε κάποιος βαφέας ψυχογιό. Εἶχε τὸ βαφεῖο του κοντὰ στὸ Μείντανι. Τὸ παιδὶ αὐτὸ ἐξακριβώθηκε ἀργότερα ὅτι ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Συμβολαιογράφου Δημ. Βλαχάκη και τοῦ δικηγόρου Ἀνδρέα Βλαχάκη. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ βγαίνει ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Δασκαλογιάννη δεν ἐχάθηκε.

μέ τρακόσα παλληκάρια στὸ Νίπος, στὸ Φρέ καὶ στὰ Πεμόνια καὶ κατέσφαξαν ὄσους τούρκους πρόφταξαν.

Δὲν ἐσταμάτησαν τὴν σφαγὴ τους μήτε στὶς γυναῖκες, μήτε στὰ παιδιά. Τὸ αἷμα ἔτρεχε παντοῦ στὸ πέρασμά τους κ' ὁ θρήνος κ' ἡ φυγὴ τῶν Τούρκων μετεδόθηκε ὡς τὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Φραγκοκάστελλο, τὴ στιγμὴ ποὺ ἐτοιμαζότανε ὁ Σερασκέρης, πέρνοντας τοὺς αἰχμαλώτους του καὶ τὰ λάφυρά του νὰ στραφῆ πρὸς τὸ Μεγάλο Κάτρο. Ἡ εἶδησις τῆς σφαγῆς τῶν Τούρκων καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιθέσεις τῶν Δαιμονάκηδων σ' ὄλες τὶς γειτονικὰς ἐπαρχίαι, ἔκαμαν τὸ Σερασκέρη νὰ τραβῆξῃ πρὸς τὸν Ἀλίκαμπο καὶ νὰ καταλάβῃ τὸ Μπρόσνερο, τὴν Κάϊνα, τὸ Νίπος, τὸ Φρέ, τὰ Πεμόνια καὶ τὴ Μάζα, κ' ἐκεῖ νὰ περιμένῃ δεκαοκτὼ μέρες προσπαθώντας νὰ πείσῃ τὸ Δασκαλογιάννη νὰ τοῦ μαρτυρήσῃ τὸν τόπο ποῦχε κρυμμένους τοὺς θησαυροὺς του.

Ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε βαρεθῆ πιά νὰ ὑποστηρίξῃ μιὰ ψευτιά, ποὺ τὸν ἐξευτέλιζε στὰ ἴδια του τὰ μάτια μπρὸς καὶ εἶπε ξάστερα στὸν πασᾶ.

—Νὰ σοῦ πῶ, πασᾶ μου· τὸ, τι σοῦπα ἦταν ψέμματα. Ἐγὼ θησαυροὺς δὲν ἔχω, μὰ γιὰ νὰ μοῦ δώσης καιρὸ νὰ δῶ ἂν ζοῦνε τὰ παιδιά μου καὶ γιὰ νὰ σὲ κάμω νὰ σκεφτῆς πὼς ἅμα παραδοθῆ ἓνας ἄντρας στὸν ἐχθρὸ του ἔχει τὸ καθήκον νὰ τόνε σεβαστῆ, γιὰ κείνο σοῦπα γιὰ θησαυροὺς. Τώρα σοῦ ξεμολογοῦμαι τὴν ἀλήθεια καὶ κάμε ὅ,τι ἡ παλληκαριά σου σοῦ πῆ, ἐδᾶ ποὺ δὲν εἶσαι πιά θυμωμένος.

ΣΧΕΔΙΟ ΠΑΡΑΣΠΟΝΔΙΑΣ

Ὁ πασᾶς καμώθηκε πὼς ἐγέλασε, μὰ μέσα του ἔβραζε ἀπὸ θυμὸ κ' ἐκδίκησι. Κατάστρωσε γλήγορα ἄλλο σχέδιο καὶ τὴθεσε σ' ἐφαρμογή.

—Ἐμεῖς, Καπετὰν Γιάννη, φύγαμε πιά ἀπ' τὰ Σφακιά, κ' ὅμως δὲν ἐτελειώσαμε ὅπως ἔπρεπε τὴ δουλειά μας.

—Καὶ σὰν ἴντα ἤθελες, πασᾶ ἐφέντη, νὰ γενῆ γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ δουλειά σου καὶ ν' ἀφήσετε τὸ δυστυχημένο τόπο ποὺ δὲ φταίει στὴ καταστροφὴ ποὺ τοῦ φέρατε ;

—Θὰ μοῦ δώσης, σὰν ἀρχηγὸς ποῦσαι, χαρτὶ ὑποταγῆς καὶ θ' ἀναγνωρίζῃς τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνησι. Θὰ ὑποσχεθῆτε οἱ Σφακιανοὶ νὰ πληρώνετε ἓνα φόρο, σὺ κ' οἱ ἀδελφοί σου νὰ περάσουνε τρεῖς χρόνια νὰ κατοικήσετε στὰ Σφακιά καὶ θὰ παραδώσετε ὅλοι τὰ τουφέκια σας.

—Ὅλα μπορεῖ νὰ τὰ δεχτοῦνε οἱ Σφακιανοὶ ἅμα τὰ δεχτῶ ἐγὼ, μὰ τὰ τουφέκια νὰ παραδώσουνε δὲ θὰ τὸ παραδεχτοῦνε ποτέ. Ἄνε θεές, πασᾶ Ἐφέντη μου, κάμε τὸ χαρτὶ νὰ τὸ υπογράψω καὶ νὰ τὸ στείλωμε καὶ στοὺς ἄλλους καπετάνιους νὰ τὸ υπογράψουν κ' αὐτοί, μὰ γιὰ τὰ τουφέκια νὰ μὴν ἐπιμένῃς. Ἐτσα μόνο θὰ ἡσυχάσουνε τὰ Σφακιά κ' ὁ τόπος θὰ πάρῃ πάλι τὴ σειρά του.

Ὁ Σερασκέρης ἀκολουθώντας πάντα τὸ ἀρχικὸ του σχέδιο, καμώθηκε πὼς δέχτηκε τ' ὅ,τι τοῦλεγε ὁ Δασκαλογιάννης καὶ διάταξε νὰ συνταχθῆ ἡ συνθήκη ποὺ ὑπέγραψε κ' αὐτὸς κ' ὁ Δασκαλογιάννης ὡς Γενικὸς ἀρχηγός, ποὺ τὸν παραδέχεται ὡς ἀρχηγὸ κ'

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

ὄχι ὡς αἰχμάλωτο γιὰ νᾶχη ἰσχὺ ἢ συνθήκη ποὺ ὑπέγραψαν.

Ἡ συνθήκη τους εἶχε συνταχθῆ ὡς ἑξῆς :

«Πρὸς τοὺς Καπεταναίους τῶν Σφακιῶν.

«Μὲ τὸν Γενικὸν Ἀρχηγόν σας, τὸν ὁποῖον θεωρῶ ὡς φίλον καὶ ὄχι ὡς αἰχμάλωτον ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς ἡμᾶς μόνος του, ἐμπιστευθεὶς καὶ δικαίως εἰς τὴν τιμότητά μας, ἔθεσα τὰς ἀκολουθούσας συμφωνίας, τὰς ὁποίας ἢ πρέπει νὰ παραδεχθῆτε καὶ σεῖς ὅλοι, ἢ ἂν δὲν τὰς παραδεχθῆτε νὰ ἐπιστρέψωμεν πάλιν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ νὰ σᾶς καταστρέψωμεν κατὰ κράτος. Αἱ συμφωνίαι μας εἶναι :

Αον. Νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ ὁ ἀρχηγὸς Δ. Ἰωάννης εἰς τὰ Σφα-

κιὰ ἐπὶ τρία ἔτη, οὔτε οἱ ἀδελφοί του, ἀλλὰ νὰ μένη πάντοτε μαζί μας περιποιούμενος ἀναλόγως τῆς θέσεώς του.

Βον. Νὰ μᾶς γράψητε ἐπισήμως ὅτι ἀναγνωρίζετε ὡς ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς Κρήτης τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν.

Γον. Ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὑποταγῆς θέλετε πληρώνη κατ' ἔτος εἰς τὸ ἐξῆς 5.000 γρόσια ὡς φόρον, χωρὶς νὰ ἐνοχλήσθε ἀπὸ τοὺς εἰσπρακτορας τῶν ἐβδόμων κατὰ τὸ οὐσοῦλι (σύστημα) τῆς Κρήτης. Θὰ ἔχετε δὲ τὰ ὄπλα σας καὶ θὰ διοικῆσθε ὡς καὶ πρότερον μὲ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά σας».

Τὴ συνθήκη αὐτὴ ὁ Δασκαλογιάννης συνώδευσε μὲ ἐπιστολὴν τοῦ ποῦ γράφηκε κι' αὐτὴ ὅπως τὴν ὑπαγόρευε ὁ Σερασκέρης.

«Παιδιά μου. Ἡ γενναιοφροσύνη τοῦ πασᾶ μὲ ὀνομάζει σήμερον φίλον του καὶ μὲ θεωρεῖ ἔτι ὡς Ἀρχηγὸν τῶν Σφακιῶν. Ἀποδέχομαι πληρέστατα τὰς προτάσεις καὶ συμφωνίας τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος, ὥστε ἂν καὶ ὑμεῖς ἐξακολουθῆτε νὰ μὲ θεωρῆτε ὡς Ἀρχηγὸν σας ἀπουσιάζοντα, δεχθῆτε ἄνευ ἀντιρροῦσεως, ὡς καὶ ἐγώ, τὰς προτάσεις τῆς Ἐξοχότητός του. Συνυπογράψατε ἐν ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ λέγητε ὅτι δέχεσθε τὰς συμφωνίας, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ ἀρχηγός σας μετὰ τοῦ Ἐξοχωτάτου Βεζύρου τῆς Κρήτης, ἦτοι ὅτι ἀναγνωρίζετε τὴν κυριαρχίαν τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὅτι δέχεσθε νὰ πληρώνητε κατ' ἔτος φόρον 5.000 γρόσια, ἀλλὰ νὰ μένουν ἀπαρασάλευτα τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά σας καὶ τὰ ὄπλα σας. Ὡς πρὸς τὴν προσωποκράτησιν τοῦ ἀρχηγοῦ σας, μὴ κάμετε διόλου λόγον, ἀλλ' ἀφήσατε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν γενναιότητα τῆς Ἐξοχότητός του. Πιστεύω δ' ὅτι θὰ δεχθῆτε ὡς φρόνιμοι τὰς συμφωνίας ταύτας, τὰς ὁποίας ἐγὼ θεωρῶ καὶ συγκαταβατικῶς ἐκ μέρους του».¹

Τὰ δύο ἔγγραφα παραδόθηκαν σὲ δυὸ σακκουλιέρηδες χριστιανούς ἀπὸ τὸν πασᾶ μὲ τὴ διαταγὴ νὰ τὰ φέρουν στ' Ἀσκήφου τὴν τελευταία Κυριακὴ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1770 καὶ νὰ περιμένουν ἀπάντησι. Πραγματικῶς οἱ Σφακιανοὶ καπετάνιοι εἰδοποιήθηκαν ἀπὸ παντοῦ κι' ἔτρεξαν στὸν Πετρέ. Ἄμα μαζεύτηκαν ὅλοι θλιμ-

1. — Τὰ δύο αὐτὰ ἔγγραφα, ποῦ ἀναφέρει ὁ Παπαδοπετρούκης στὴν ἱστορία του, δὲν φαίνονται ἀπὸ τὴ γλώσσά τους νᾶναι ἀντίγραφα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα τοῦ Γ. Πωλιουδάκη. Μὰ φαίνεται πὼς ἢ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ μετέφρασε στὴ γλώσσά του ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ἢ ἢ σύνταξίς τους εἶναι ἐμπνευσίς τοῦ Πωλιουδάκη, σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες ποῦ κατορθώσασε νὰ περισυλλέξῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ Σφακιανούς ποῦ ἔδρασαν στὴν ἀτυχή μὰ ἡρωϊκὴ ἐκείνη ἐπανάστασι.

μένοι καὶ τσακισμένοι ὅπως ἦταν, ἔμαθαν γιὰ τὸν καλοῦσαν, κι' ἐδιάλεξαν εἰκοσι τέσσερις γιὰ νὰ σκεφθοῦνε καὶ ν' ἀποφασίσουνε τί πρέπει νὰ κάμουν στὴ δύσκολη αὐτὴ ὥρα.

Μέσα στοὺς εἰκοσι τέσσερις ποῦ ἔκαμαν τὸ συμβούλιο, ἦσαν κι' οἱ Στρ. Βουρδουμπᾶς, Πατερογιώργης, Μ. Κούτσουπας, ὁ Πρωτοπαπᾶς τῶν Σφακιανῶν, Γ. Σκορδύλης, Ἀνδρουλῆς Μωράκης, Βολουδαντρουλῆς, Μανούσκακας, Β. Μουτσοκέλλος, Χοῦρδος κι' ὁ Γ. Μπουναῖτος. Οἱ εἰκοσι τέσσερις αὐτοὶ ἦταν οἱ πιὸ διαλεκτοὶ τῶν Σφακιανῶν σὲ γενιὰ καὶ παλληκαριὰ κι' οἱ πιὸ κατάλληλοι νὰ λάβουν καὶ νὰ ἐπιβάλουν τὴν καλύτερη ἀπόφασιν.

Ἄμα ἦλθεν ἡ ὥρα συγκινημένοι καὶ μὲ πονεμένη καρδιὰ μῆχαν σ' ἓνα μικρὸ ναὸ κατὰ τὰ ἔθιμά τους, ποῦ τοὺς ἐπέβαλαν προτοῦ λάβουν μιὰ ὁποιαδήποτε ἀπόφασιν, νὰ προσεύχονται. Στάθηκαν ἀμίλητοι μὲ σκυφτὰ κεφάλια καὶ κανένας δὲν ἤθελε πρῶτος ν' ἀρχίσῃ. Ἐφοβούνταν καὶ τὴν ἴδια τὴ φωνὴν τους στὴ δύσκολη καὶ ἀπροσδόκητη αὐτὴ στιγμή γιὰ τὴν τύχη τῶν περήφανων Σφακιανῶν.

Στὸ τέλος ὁ πάντα συνετὸς καὶ δυνατὸς Μωράκης ἀποφάσισε καὶ τοὺς λέει:

— Ἀἰ, ἀδέρφια μου. Κατέχετε τὸ πὼς πλιο πολλοὶ κι' ἀπὸ τσοὶ μισοὺς ἐχαθήκαμε. Ἐχομε τουφέκια καὶ δυνατὲς καρδιές. Μὰ ὁ Θεὸς κι' οἱ ἄνθρωποι μᾶς ἐγκαταλείψανε κι' ἔχομε μείνει ὀλομόναχοι. Ἐφτὰ μῆνες πολεμοῦμε δὰ καὶ μποροῦμε νὰ βαστάξωμε ἀκόμα ἂν καὶ τὰ πολεμοφόδιά μας λιγότεψαν. Ὁ χεμιῶνας μπαίνει' μποροῦμε μὲ ξαφνικὲς νυκτερινὲς μάχες νὰ μὴν ἀφήσωμε τσοὶ Τούρκους νὰ ἡσυχάζουν. Μὰ ποῦ θὰ πάη τὸ πρᾶμμα; Θὰ σοχαθῆ ὁ τόπος. Καὶ τὰ πολεμοφόδια θὰ μᾶσε λείψουνε καὶ τὰ βουνὰ ποῦ θὰ πηδοῦμε νύκτα μέρα θὰ μᾶσε βαρεθοῦνε, θὰ φᾶνε τὰ πόδια μας καὶ τσοὶ ζωές μας, χωρὶς νὰ κατορθώσωμε τίποτε καλύτερο ἀπὸ ὅ,τι μᾶσε λείει ἡ συνθήκη ποῦ ὑπόγραψε ὁ ἀρχηγός μας κι' ὁ Σερασκέρης. Ἄντεστε νὰ κάμωμε τσοὶ νικημένους ἐδὰ, γιὰ νὰ φανοῦμε νικητὲς ἄλλη καταλληλότερη στιγμή. Ἰντα λέτε σεῖς;

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΗΤΤΑ

Ὅλοι ἐδέχτηκαν χωρὶς ἀντίρροησι τὸ,τι εἶχε προτείνει ὁ Μωράκης κι' ἀποφασίσαν ν' ἀφήσουν τὸν ἴδιο νὰ τὸ πῆ στοὺς μαζεμένους ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν Σφακιανούς. Πραγματικῶς ὁ Ἀδρουλῆς Μω-

ράκης, μόνος, έβγῆκε ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησία. Ἔτρεξαν ὅλοι γύρω του. Ἦθελαν νὰ μάθουν τι ἀποφάσισαν οἱ εἴκοσοι τέσσερις.

—Ἐ, παιδιὰ ὅλοι τὸ κατέχετε πῶς τὰ πολεμοφόδια μας ἔλιγοστέψανε κι' ἄνε βασιτάξῃ ὁ πόλεμος λίγο ἀκόμα, δὲ θάχουμε πῶς νὰ πολεμοῦμε.

Αὐτὸ τῷξεραν ὅλοι καὶ καθημερινῶς αὐτὸ ἦταν ἡ σκέψις τους. Γιὰ κεῖνο καὶ δὲν ἐχρειάστηκε νὰ τοὺς πῆ τίποτ' ἄλλο ὁ Μωράκης. Ἐξυπνος καὶ σοφός, ὅπως ἦταν πάντα, ἀπόφυγε νὰ τοὺς πῆ γιὰ ὑποταγὴ στὸ Σερασκέρη, ποὺ θὰ τοὺς ἔθιγε τὴν ὑπερηφάνειά τους κι' ἄφηκε τὴν ὑποταγὴ νάρθη μόνη της χωρὶς νὰ τὴν πολυκουβεδιάσῃ.

Ἡ σιωπὴ ποὺ ἀκολούθησε τὰ λόγια του τὸν ἀφῆκε νὰ συνεχίσῃ.

—Γιὰ κεῖνο, λέει, νὰ κάμουμε ἓνα γράμμα στὸν πασᾶ καὶ νὰ τοῦ λέμε πῶς δεχόμαστε τὴ συνθήκη ποὺ ὑπόγραψε μὲ τὸν Ἀρχηγό μας. Νὰ καὶ τὸ γράμμα ποὺ γράψαμε κι' ἄνε θέλετε νὰ τὸ στείλωμε· καὶ τοὺς διάβασε τὸ γράμμα αὐτὸ :

«Οἱ ὑποφαινόμενοι ὀπλαρχηγοὶ τῶν Σφακιῶν δεχόμεθα τὰς συμφωνίας τὰς ὁποίας ὁ ἀρχηγός μας Δ. Ἰωάννης ἔθεσε μετὰ τοῦ ἐξοχοτάτου Βεζύρου τῆς Κρήτης, ἡγουν, θὰ ἀναγνωρίζωμεν ὡς ἀνωτάτην Ἀρχὴν τῆς Κρήτης τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν· ὑποσχόμεθα νὰ πληρώνωμεν τὸν φόρον 5.000 γρόσια ἔτησίως ἐν ὄσφ μένουν ἀνέπαφα τὰ ὄπλα μας, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά μας. Ἐμπιστευόμεθα δὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀρχηγοῦ μας εἰς τὴν τιμότητα καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἐξοχότητός του. Οἱ ὀπλαρχηγοί: Πρωτόπαπας, Α. Βολουδάκης, Β. Μοντσουκέλος, Γ. Σκορδύλης, Σ. Βουρδουμπᾶς, Ἄνδρ. Μωράκης, Γ. Πάττερος, Ι. Α. Μπουνᾶτος, Μ. Κούτσουπας».

Η ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΑΡΑΔΟΧΗ

Σιωπηλὰ καὶ θλιμμένα ἐδέχθησαν οἱ Σφακιανοὶ τὴν ἀπροσδόκητὴ τους ὑποτέλεια κι' ἀφῆσαν νὰ σταλῇ τὸ ὑποτακτικὸ τους γράμμα. Ἡ σκληρὴ ἀνάγκη τοὺς τὸ ἐπέβαλλε. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐλπίσουν πιά τίποτε τὸ θετικὸ ἀπ' τὴν ἀνταρσία τους. Θὰ μπορούσαν νὰ κρατήσουν τὴν Τουρκιὰ σὲ μιὰ ἀνήσυχη ἐργήγορσι. Θὰ μπορούσαν νὰ βροῦν καὶ πολεμοφόδια καὶ νὰ κρατήσουν τὸν κλεφτοπόλεμο γιὰ χρόνια. Ἦξεραν πῶς δὲν ἦταν δύσκολο μὲ μελετημένες ἐνέργειές τους νὰ ξεσηκώσουν πολλὰ παλληκάρια ἀπὸ τὴ Σητεία ὡς τὸ Σέλινο καὶ νὰ δημιουργήσουν θανατερὰ καρκινώματα στοὺς Τούρκους. Μὰ γιὰ ποιὸ σκοπὸ; Μὲ ποιά κατεύθυνσι; Μὲ ποιὸ πρόγραμμα; Εἶχαν κάτι θετικὸ νὰ κληγήσουν; Μετὰ τὴν

ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεώς τους, ποῦ θ'ἄπρεπε νὰ τείνουν; Μὲ ποιὸς νὰ συννενοηθοῦν, γιὰ κάποια ὀργανωμένη καὶ συνδυασμένη ἐπιδίωξι;

Τὰ σκληρὰ αὐτὰ ἐρωτήματα ποὺ δὲν εἶχαν ἀπάντησι, σταματοῦσαν κάθε ἀπόφασί τους γιὰ δρᾶσι καὶ τὸ κεφάλι τους ἔκλινε στὴν ἐξευτελιστικὴ παραδοχὴ ὄρων, ποὺ ποτὲ ἄλλοτε δὲν θὰ τοὺς δεχόντανε οἱ Σφακιανοί. Μὲ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐξασφάλιζαν καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ἄτυχου ἀρχηγοῦ τους καὶ κείνων ποῦχαν πιαστὴ αἰχμάλωτοι στὸν τραχὺ τους ἀγῶνα κ' ἔφερναν τὴν ἡσυχία καὶ τὴ γαλήνη στὴ σκληρὰ δοκιμασμένη ἐπαρχία τους.

Ἄμα παραδέχθησαν οἱ ἄλλοι καπετάνιοι καὶ τὰ παλληκάρια τῷστειλαν ἀπ' τὸν Πετρὸ μὲ πεντακόσια πρόβατα δῶρο πρὸς τὸν Σερασκέρη Τοκμακζαδὲ πασᾶ ἐκ μέρους τοῦ Δασκαλογιάννη.

Στὴ λύσι αὐτὴ οἱ Τοῦρκοι εὐχαριστήθηκαν, γιὰτὶ ἔληξεν ὁ ἀγῶνας τους, προτοῦ ἀκόμα μπῆ ὁ χειμῶνας ποὺ θάδειχνε τὴν ἀδυναμία τους νὰ καθυποτάξουν τοὺς Σφακιανούς μ' ὅσες θυσίες κι' ἂν ἔκαναν, ἂν ὁ ἀγῶνας συνεχίζετο.

Ὁ Σερασκέρης διέταξε τοὺς Τούρκους τῶν Χανιῶν καὶ τοῦ Ρεθίμνου νὰ γυρίσουν στὰ Κάστρα τους κι' αὐτὸς ἐτοιμαζότανε νὰ τραβήξῃ πρὸς τὸ Ἡράκλειον. Μὰ καθυστεροῦσε τὴν ἀναχώρησί του, γιὰτὶ ἤθελε νὰ πετύχῃ τὸ ἀρχικὸ του σχέδιο καὶ νὰ προσελκύσῃ κι' ἄλλους Σφακιανούς γιὰ νὰ κάμῃ τὴ νίκη του πιὸ κτυπητὴ, πιὸ ἀποτελεσματικὴ καὶ πιὸ ἀξιέπαινη ἀπ' τὴν Πύλη, ποὺ τὸν παρατηροῦσε ὡς τότε γιὰ τὴν καθυστέρησί του νὰ ὑποτάξῃ, μὲ τόσο στρατὸ ποῦχε, λίγες χιλιάδες Σφακιανούς.

Δυστυχῶς τὸ σχέδιο ἐπέτυχε, γιὰτὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισι τῆς συνθήκης ἀποφάσισαν κι' οἱ ἄλλοι καπετάνιοι νὰ κατεβοῦν στὸ Μπρόσνερο καὶ νὰ δοῦν τὸ Σερασκέρη καὶ τὸ Δασκαλογιάννη, γιὰ νὰ ἐπικυρώσουν ἔτσι καὶ προσωπικὰ τὴν παραδοχὴ τῆς συνθήκης τους. Ὅγδοῆντα δύο καπετάνιοι καὶ προεστοὶ μὲ τὸν Πρωτοπαπᾶ τῶν Σφακιῶν στὴ μέση, παρασύρθησαν ἀπ' τὴ φιλικὴ πρόσκλησι τοῦ Σερασκέρη ποὺ τοὺς κάλεσε νὰ πᾶνε νὰ γνωριστοῦνε καὶ νὰ γίνουνε φίλοι.

—Κι' ἂν ἔχουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ φιλία μου, ἄς κρατοῦνε τᾶρματά τους, ποὺ τοὺς δίδει ἄλλως τε κι' ἡ συνθήκη τὸ δικαίωμα νὰ τὰ κρατοῦν.

Αὐτὸ τὸ μήνυμα τοὺς παρέσυρε καὶ κατέβηκαν κάτω. Μὰ ὡς τοὺς ἐξασφάλισε μέσα στὸ στρατόπεδό του ὁ Σερασκέρης, διέταξε ἓνα

σῶμα στρατοῦ, πού τῶγε παρασκευασμένο ἐπίτηδες γι' αὐτή τὴν ὥρα, νὰ τοὺς ἀφοπλίσει ξαφνικά καὶ νὰ τοὺς δέσει.

Οἱ ὄγδοῆντα δυὸ καπετάνιοι καὶ προεστοὶ δὲν πρόφταξαν καλὰ καλὰ νὰ καταλάβουν τί γινότανε κ' εὐρέθησαν δεμένοι.

Ἡ παρασπονδία τοῦ Χασάν πασᾶ τοὺς ἔκαμε νὰ δαγκώνουν ἀπὸ πείσμα τὰ χεῖλη τους, καὶ νὰ τρίβουν τὰ δόντια τους, μὰ ἦσαν πιά ἀνίκανοι ν' ἀμυνθοῦν. Εὐθὺς ὡς πέτυχε τὸ σχέδιό του ὁ Σερασκέρης διάταξε τὴν ἐκκίνησι τοῦ στρατοῦ γιὰ τὸ Μεγάλο Κάστρο, σέροντας δεμένους ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους, φορτωμένους μὲ τὰ λάφυρα ποῦχε ἀρπάσει ἀπ' τὰ ἀρχοντικά σπίτια τῶν Σφακιανῶν.

Πίσω ἀπ' τ' ἄλογο τοῦ Σερασκέρη οἱ μόνοι καβαλλάρηδες ἀπ' τοὺς αἰχμαλώτους ὁ Δασκαλογιάννης καὶ ἡ κόρη του Μαρία καὶ πίσω ἀπ' αὐτοὺς ὅλοι οἱ ἄλλοι αἰχμάλωτοι σκυφτοὶ καὶ πικραμένοι. Ἔτσι μπήκε ὁ Βεζύρης στὸ Μεγάλο Κάστρο πού τράντασε ἀπ' τὴν ἑκατὸ κανονιὲς πού διετάχθησαν νὰ κτυπήσουν οἱ βίγλες.

ΤΑ ΕΠΙΝΙΚΕΙΑ

Μὲ τὸ περήφανο καὶ νικηφόρο ἔμπασμα τοῦ Σερασκέρη πού τὸν ὑποδέχτηκε ὅλη ἡ τουρκία τοῦ Κάστρου, ἄρχισαν οἱ χοροὶ καὶ οἱ διασκεδάσεις. Στὸ πέρασμά τους οἱ αἰχμάλωτοι δεχόντανε βρυσιὲς καὶ φτυσίματα καὶ πολλοὶ τοῦρκοι καὶ τούρκισσες, πού εἶχαν χαμένους γιουὺς στὸν πόλεμο τῶν Σφακιῶν, ἔκαναν ἀπόπειρα νὰ τοὺς ἀρπάξουν καὶ νὰ τοὺς σκοτώσουν.

Τὴ νύκτα ὅλη ἡ πολιτεία ἔπλεε σὲ φωταψίες καὶ τὰ τραγούδια καὶ οἱ χαρὲς βάσταξαν μέρες. Κανένας χριστιανὸς ἀπὸ κείνους πού κατοικοῦσαν μέσα στὸ Μεγάλο Κάστρο δὲν ἐτόλμησε νὰ ξεμυτίσει καὶ νὰ δῆ τοὺς δυστυχημένους αἰχμαλώτους πού τοὺς ἔκλεισαν ὅλους στὸ Μεγάλο Βενετσάνικο Κοῦλε τοῦ λιμανιοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Δασκαλογιάννη καὶ τὴν κόρη του, πού τοὺς ἔδωκε ὁ Βεζύρης ἓνα δωμάτιο μέσα στὸ διοικητήριον «στοῦ πασᾶ τὴν πόρτα» δῆθεν γιὰ νὰ τοὺς περιποιηθῆ, μὰ πραγματικά μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τραβήξῃ κοντὰ στὸ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους ἀδελφούς του τὸν Παῦλο, τὸ Μανούσο καὶ τὸ Γιώργο ποῦχαν προφτάξει καὶ κατέφυγαν στὰ Κύθηρα.

Ἡ ὀδύνη καὶ ὁ πόνος τῶν Χριστιανῶν τοῦ Κάστρου ἦταν ἀπερίγραπτη. Θλιμμένοι καὶ συντριμμένοι εἶχαν περιοριστεῖ ὅλες τὶς πρῶτες μέρες καὶ μόνο σὰν ἐνύκτωνε φοβισμένοι καὶ μὲ κτυποκάρδι μὴν τοὺς προκάμουν, ἔσμιγαν μὲ τὰ κοντινὰ χριστιανικά σπίτια γιὰ νὰ κλάψουν τὴ μοῖρά τους πού τοὺς εἶχε φυλάξει τὴ νέα αὐτὴ συμ-

φορά, νὰ δοῦν ἐκείνους, πού μιὰ στιγμή ἐστήριξαν τὶς ἐλπίδες τους, φυλακισμένους μέσα στὸν Κοῦλε καὶ μελλοθάνατους στὰ χέρια τοῦ σκληροῦ Σερασκέρη.

Ἄπ' τὸ δωμάτιο πού ἦταν περιορισμένος ὁ Δασκαλογιάννης μὲ τὴ δυστυχημένη κόρη του, πού ἄκουε τὴ βοή τοῦ τούρκικο λαοῦ, πού μαζευότανε κάτω στὴν πλατεία τοῦ Διοικητηρίου καὶ ζητοῦσε τὸ θάνατό του καὶ τὸ θάνατο τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων γιὰ ἐκδίκησι κείνων ποῦχαν χάσει τοὺς δικούς τους στὰ Σφακιά. Ἡ βοή αὐτὴ ἔφερνε στὴν ψυχὴ τοῦ Δασκαλογιάννη ἀπαρηγόρητο πόνον, γιατί ἔβλεπε κάθε στιγμή τὸ μεγάλο κακὸ πού δημιούργησε ὄχι μόνο στὰ παιδιά του μὰ καὶ σ' ὀλόκληρα τὰ Σφακιά καὶ σ' ὅλη τὴν ἄλλη Κρήτη. Ἐκλαιγε νύκτα μέρα, ὄχι γιατί φοβότανε τὸ δικό του θάνατο πού τὸν ζητοῦσε πιά λυτρωτὴ τοῦ πόνου του, μετὰ τὴν τελευταία μάλιστα παρασπονδία τοῦ Σερασκέρη, μὰ γιατί ἔβλεπε πὼς τὸ κακὸ ποῦφερε στὴν πατρίδα του, ἡ εὐπιστία του στοὺς Ρώσους, δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιδιορθωθῆ καὶ θὰ περνοῦσαν χρόνια πολλὰ γιὰ νὰ γιαιτρευθοῦν οἱ πληγές της.

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΕΝΟΣ ΤΑΠΕΙΝΟΥ

Ὡς τόσο ὁ Βεζύρης δὲν ἀφῆκε κανένα χριστιανὸ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί του, γιατί ἔτσι ἤλπιζε εὐκολώτερα νὰ μπορέσῃ νὰ κατορθώσῃ τοὺς σκοπούς του. Κατάστρωνε τὸ σχέδιό του ὡς πού ἓνα βράδυ καλεῖ τὸ Δασκαλογιάννη σὲ τιμητικὸ γεῦμα.

—Σὲ κάλεσα, Καπετὰν Δάσκαλε, νὰ φαῖμε μαζί γιὰ νὰ σοῦ δείξω πὼς σ' ἀγαπῶ καὶ σ' ἐκτιμῶ σὰ φίλο μου κι' ὄχι σὰν αἰχμάλωτό μου. Κι' ἂν δὲν σ' ἀφήνω ἐλεύθερο εἶν' ἀπ' ἀγάπη, γιατί μὲς τὸν ἀναβρασμὸ κείνων ποῦχασαν παιδιά κι' ἀδέλφια στὴν ἐπανάστασι, μπορεῖ κανένας καὶ νὰ σοῦ κάμῃ κακὸ. Δὲν τσοὶ κατέχεις τσοὶ γιανίτσαρους ἵντα σκύλλοι εἶναι; Ποιὸς θὰ προλάβῃ τὸ κακὸ; Γιὰ κείνο δὲν ἀφήνω καὶ κανένα χριστιανὸ νὰ σοῦ σιμώσῃ, γιατί ἂν τὸ μάθουνε οἱ γιανίτσαροι θὰ τότε σκοτώσουνε. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγον δὲν ἀφήνω καὶ τὴν κόρη σου νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ κονάκι.

—Εὐχαριστῶ, Βεζύρη μου, γιὰ τὴ φιλία σου, κι' ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ τὸ βρῆς, τ' ἀπήντησε ὁ Δασκαλογιάννης, πάντα μὲ ὑποψία σ' ὅλα τὰ λόγια τοῦ πασᾶ.

Τὴν ὥρα τοῦ δείπνου φτάνει κάποιος караβοκύρης πού, καθὼς ἔλεγε, εἶχε ἔλθῃ ἀπ' τὰ Κύθηρα ποῦχε δὴ τοὺς ἀδελφούς καὶ τὰ παιδιά τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ τοῦ παράγγειλαν νὰ πάῃ νὰ τὸν

βρῆ και νά τοῦ πῆ πὼς εἶναι καλά ὅλοι και νά μὴ στενοχω-
ρᾶται· τοῦχαν δώσει κ' ἓνα γράμμα μὰ τόχασε και τοῦ πρόσθεσε
πὼς μετὰ δυὸ μέρες θάφευγε πάλι γιὰ τὰ Κύθηρα και νά τοῦ πα-
ραγγεῖλη ὅ,τι ἤθελε νά τοὺς πῆ.

Γλήγορα κατάλαβε ὁ Δασκαλογιάννης τὴν παγίδα, ὕστερα μά-
λιστα ἀπ' τὴν ἐλευθερία, πὸν μπῆκε ὁ караβοκύρης στὸ Διοικη-
τήριο σὲ τέτοια ἀταιρίαστη ὥρα, ἀν και σὲ κανένα χριστιανὸ δὲν
ἐπέτρεπε νά δῆ τὸ Δασκαλογιάντη και τὶς κανονικὲς ἀκόμα ὄρες
κι' ἀπ' τὸ ξεφοβισμένο ὕφος ποὺδειχνε ὁ караβοκύρης μπρὸς τὸ
πασᾶ. Τ' ἀναμίσσημα τῆς χαμένης ἐπιστολῆς ἦταν πὸν ἔκαμε πὸ
θετικὴ τὴν ὑποψία του, γι' αὐτὸ περιορίστηκε νά τοῦ πῆ:

—Εὐχαριστῶ, παιδί μου, κι' ἀνε ξαναπᾶς και τοὺς δῆς, πές
τους χαιρετίσματα κι' ἀπὸ μένα.

—Ἄν θές, Καπετὰν Δάσκαλε, νά τοὺς γράψης, γράψε τους.
Ἐγὼ σοῦ δίνω τὴν ἄδεια, τοῦ λέει ὁ πασᾶς.

—Ντὰ ἔχω γὼ μοῦτρα νά τοὺς γράψω πὸν τσοὶ κατάστροψα,
Βεζύρη μου;

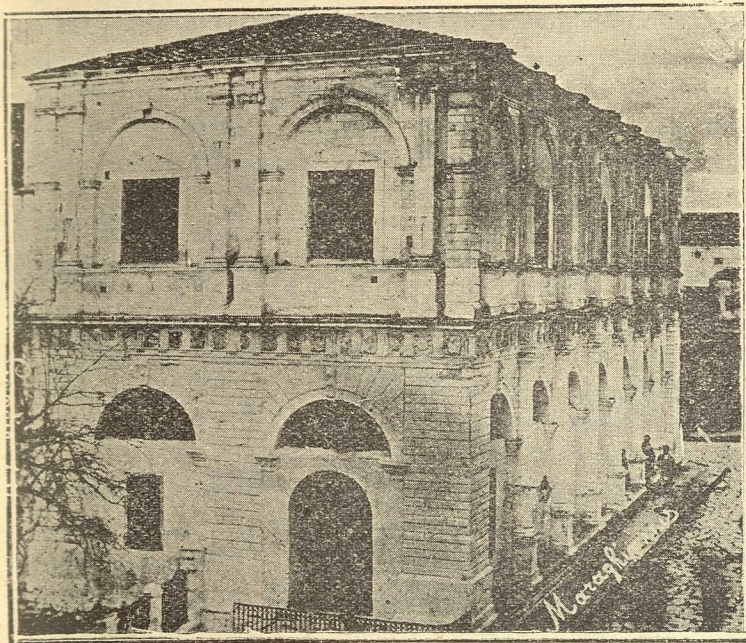
—Μὴ λές τέτοια λόγια. Ὅ,τι κι' ἀν ἔγινε, ἔγινε, μήτε στ' ἀν-
τροῦνα κακιὰ, μήτε στ' ἀδέροφια μάχη. Ἐγὼ θέλω νά τοὺς γράψης
και νά φιλιᾶσετε. Γράψε τους νᾶρθουν κ' ἐγὼ θὰ τσοὶ διορίσω σὲ
ψηλὸ ἀξιώματα, γιὰ νά δείξω πὼς τὸ νησί μας μπλιὸ εἶναι τὸ πὸ
πιστὸ τοῦ Σουλτάνου και πὼς διορίζονται σὲ θέσεις και κείνοι
ἀκόμα πὸν σῆκωσαν τουφέκι γιὰ νά πολεμήσουν τὸ Σουλτάνο.
Κατάλαβες, Δάσκαλε Γιάννη; Γράψε τους νᾶρθουνε, κ' ἐγὼ θὰ
σᾶς κάμω νά σᾶσε δείχνουνε ὅλοι μὲ τὸ δαχτύλι.

—Σ' εὐχαριστῶ, Βεζύρη μου, γιὰ τὴν καλωσύνη πὸν δείχνεις
γιὰ μένα και δὲν θὰ σοῦ τὸ ξεχάσω.

Μετὰ δυὸ μέρες πάλι ξανάρχεται ὁ караβοκύρης κι' ὁ πασᾶς
τὸν πάει στὸ Δασκαλογιάννη.

—Νά, Καπετὰν Γιάννη. Γράψε τοῦτο νε τὸ γράμμα και δός το
στὸν ἄνθρωπο πὸν φεύγει γιὰτὸ Τσιρῖγο νά τὸ δώσει σσοὶ δικούς σου.

Ὁ Δασκαλογιάννης κατάλαβε πὼς δὲν μποροῦσε ν' ἀρνηθῆ.
Ἀντέγραψε τὸ γράμμα ποὺλέγε γιὰ τὴν ψεύτικη καλοπέρασί του, γιὰ
τὴν φιλία τοῦ πασᾶ, γιὰ τὴν ἐλευθερία του και πὸν προσκαλοῦσε
τοὺς ἀδελφούς του, τὴν γυναῖκά του και τὰ παιδιὰ του νᾶρθουνε στὸ
Μεγάλο Κᾶστρο και νά ἡσυχᾶσουν πὰ ἀπ' τὶς στενοχώριες. Μὰ στὸ
τέλος θυμῆθηκε τὸ «Μ» πὸν τοῦχε βάλει ὁ ἀδελφός του στὴν ἐπι-
στολή του ἀπ' τὸ Φραγκοκάστελλο κ' ἔβαλε κι' αὐτὸς τρία «Μ» κάτω

Η ΛΟΓΓΙΑ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ

Ἐνετικὴ λέσχη τοῦ Ἡρακλείου πὸν εἶχαν μετατρέψει
οἱ Τοῦρκοι σὲ Τσεπανὲ (πυριταποθήκη).

ἀπ' τὴν ὑπογραφή του. Ὁ πασᾶς εἶδε τὰ τρία «Μ» και κάλεσε τὸ
Δασκαλογιάννη.

—Ἰντᾶναι, Καπετὰν Δάσκαλε, τουτανὲ τὰ τρία «Μ»;

—Συνήθειό μας, Βεζύρη μου, εἶναι ἅμα κάμωμε μιὰ κακὴ
προᾶξι σᾶν κεινηνὰ ποῦκαμα γὼ, νά βάνωμε κάτω ἀπὸ τὴν ὑπο-
γραφή μας τὰ τρία «Μ» πὸν θὰ πῆ «Μνήσθητι, Μαρία, Μετανοη-
μένου». Φώναξε τὸ δραγομάνο σου, πασᾶ μου, και ρώτηξέ τον.

—Ἰ, καπετὰν Γιάννη, ντὰ δὲ σοῦ πιστεύω;

Ἄμα πῆρε τὸ γράμμα ὁ πασᾶς ἐκάλεσε ἓνα Σαπουντζῆ χριστιανὸ
και τὸ Μεχμέτ Κατσούλη και τοὺς ἔδωκε ὁδηγίες νά πάνε στὰ
Κύθηρα και νά κοιτάξουν μὲ κάθε τρόπο νά πάρουν τοὺς ἀδελ-
φούς και τὰ παιδιὰ τοῦ Δασκαλογιάννη.

Πῆγαν πραγματικῶς στὰ Κύθηρα, ἀλλὰ ὁ πὸν ἔξυπνος ἀδελφός
του, ὁ Παῦλος, κατάλαβε τὰ τρία «Μ» και καθωδήγησε τοὺς ἀδελ-
φούς του. Βρῆκαν μιὰ πρόφασιν, ἔγραψαν ἓνα θεομὸ εὐχαριστήριο

γράμμα στον πασά για να μη χειροτερέψουν τη θέση του δυστυχημένου αδελφού τους κι' ανέβαλαν το ταξείδι τους για άλλοτε.

Ξανάστειλε ο πασάς τους ίδιους, μα τοῦδωκαν καινούργια ἄρνησι με καινούργια πρόφασι. Περίμενε ἀκόμα τρεῖς μῆνες ο πασάς για να βάλῃ στὰ χέρια του τὴν οικογένεια τοῦ Δασκαλογιάννη, ὅπου ἀπελπίστηκε και κατάλαβε κάποια κρυφὴ συνεννόσι τους, πὸν τὸν ἀποθηρίωσε.

Ο ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΑΣ

Στις 17 τοῦ Ἰουνίου 1771, ἡμέρα Παρασκευή, ὁ Χασάν πασάς Τοκμακζαδὲς ἐκάλεσε τὸ Δασκαλογιάννη στὴ μεγάλη σάλα τοῦ Διοικητηρίου κι' ἀφ' οὔ τοῦκαμε ψεύτικες τιμὲς ἄρχισε νὰ τὸν ἀνακρίνη πάλι. Μὰ ὁ Δασκαλογιάννης δὲν πρόσθεσε τίποτε σ' ὅ, τι εἶχε πῆ και τὴν πρώτη φορὰ. Αὐτὸ ἔκαμε δῆθεν τὸ πασά νὰ θυμώσει και νὰ διατάξῃ νὰ τὸν δέσουν και νὰ τὸν πάρουν ἀπὸ μπρός του.

Ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή ὁ Δασκαλογιάννης κατάλαβε τι τὸν περίμενε κ' ἀφῆκε τὸν ἑαυτό του ν' ἀκλουθῆξῃ ἀγόγγυστα τὸ μαρτύριο, πὸν τοῦ προετοίμαζαν μα και πὸν ἐπεδίωκε κι' ὁ ἴδιος ὡς ἐξίλασμο για τὸ τραγικὸ σφάλμα του. Ὁ πασάς εἶχε προαναγγεῖλει τὴν ἡμέρα τῆς ἐκτελέσεως κι' ὅλη ἡ τουρκιά ἦταν μαζεμένη στὴν πλατεία τοῦ Σαντριβανιοῦ ἐκεῖ πὸν εἶναι τὸ ἀναβρυτήριο τοῦ Μοροζίνη.

Σὲ ἓνα ἀπ' τοὺς πλατάνους ὡς λέει ἡ παράδοσις, εἶχαν κάμει ἓνα ξύλινο πάγκο και πάνω σ' αὐτὸ σὰν μιὰ κερέκλα εἶχαν στύλους κερκωμένους. Ἀφ' οὔ τὸν ἔγδυσαν, τὸν ἔδεσαν καλὰ χέρια - πόδια και ἀπ' τὴ μέση για νὰ μὴ μπορῆ νὰ κάμῃ και τὴν ἐλάχιστη μετακίνησι. Ὁλη ἡ πλατεία ἦταν γεμάτη Τούρκους, γυναῖκες και ἄνδρες. Ἐφταζαν κι' οἱ ἐπίσημοι με τὸν πασά κι' ὅλα ἦταν ἔτοιμα.

Ἐπερίμεναν ἀκόμη νὰ φέρουν ἀπὸ τὸ Μεγάλο Κοῦλε τὸν ἀδελφὸ τοῦ μάρτυρα Χατζῆ Σγούρομᾶλλη, πὸν τὸν ἤθελε ὁ πασάς νᾶναι και για νὰ κάμῃ τὸν ἓνα πόνο διπλό, κι' ἅμα τὸν ἔφεραν δεμένο κι' αὐτὸν πισθάγκωνα, τὸν τοποθέτησαν ἀντίκρου στὸ μελλοθάνατο. Τὸν ἄλλο ἀδελφὸ, τὸ Νικολάκι, τὸν εἶχε κρεμάσει μαζί με πολλοὺς ἄλλους πρόκριτους και ὀπλαρχηγοὺς ὁ Σερασκέρης, εὐθύς τις πρώτες μέρες ποῦχε γυρίσει ἀπ' τὰ Σφακιὰ στὸ Κάστρο, για νὰ παρηγορήσῃ τοὺς πονεμένους πὸν εἶχαν χάσει παλληκάρια στὴν ἐκστρατεία τῶν Σφακιῶν.

Οἱ δυὸ ἀδελφοὶ ἅμα εἶδε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἀφῆκαν μιὰ τρομερὴ

φωνὴ πόνου, γιατί κατάλαβαν τὸ τι εἶχαν κι' οἱ δύο ν' ἀντικρύσουν. Ὁ Δασκαλογιάννης, πὸν ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή κρατιότανε στὴν ἡρωικὴ του ἐγκαρτέρησι, δὲν ἐβᾶσταξε στὸ θέαμα τοῦ ἀδελφοῦ, γιατί κατάλαβε πὸς τὸν ἔφεραν για νὰ πονέσῃ με δικὸ του πόνο.

Ὁ δήμιος ἄρχισε τὴ δουλειά του, ἐν ᾧ ὅλη ἡ τουρκιά σκοῦσε στὰ γέλοια. Ἄρχισε νὰ τὸν γδέρνῃ ἀπ' τὴ κεφαλὴ ὡς κάτω στὸ στήθος κι' ἓνας ἄλλος κρατώντας ἀντίκρου τοῦ ἓνα καθρέπτῃ κάθε τόσο τοῦ φώναζε.

—Ξάνοιγε, Καπετὰν Δάσκαλε, πὸς σοῦ πᾶνε οἱ κόκκινες λουρίδες!

—Ἐπανάστασι, ἔ; νὰ δὰ ἴντα σοῦ πρέπει! Πᾶρε κι' ἄλλη λουρίδα! τοῦ φώναζε ὁ δήμιος κι' ὅλοι γελοῦσαν και πρώτος ὁ Βεζύρης.

Ὁ Δασκαλογιάννης ὅλη τὴν ὥρα τοῦ μαρτυρίου του δὲν ἄφηκε μήτε μιὰ λέξι, μήτε μιὰ βρυσιά. Ἐνα φρικτὸ θρηνητικὸ «ᾠχ» ἄφηκε μόνο και τίποτε ἄλλο. Μὰ ὁ ἀδελφὸς του στὸ ἀπαίσιο θέαμα, πὸν κλειοῦσε τὰ μάτια του και κατέβαζε τὸ κεφάλι του για νὰ μὴν τὸ βλέπῃ, ἐμονοκαλίζετο σὰν βόδι κι' ὁ θρήνος του ἐκάλυπτε ὅλο τὸ δαιμωνιώδη θόρυβο ποῦκανε ἡ ξεχυμένη στὴ πλατεία τουρκιά.

—Ἀδέρφι μου! Γλυκὸ μου ἀδέρφι! θρηνοῦσε ὅλη τὴν ὥρα και τὰ λόγια του κι' ὁ θρήνος του ἔφτανε ὡς τ' αὐτιά τοῦ μάρτυρα πὸν ἐσήκωνε τὰ αιματοβουρλωμένα μάτια του και τὸν κοιτοῦσε. Μὰ δὲ βᾶσταξε ὡς τὸ τέλος ὁ Σγουρομᾶλλης νὰ δῆ τὸ μαρτύριο τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐχασε τὰ μυαλά του κ' ἔμεινε τρελλὸς για πάντα ὡς πον πέθανε. Τὰ σπαρακτικὰ θρηνητικὰ γέλοια τοῦ τρελλοῦ ἔφεραν ταραχὴ στὶς γυναῖκες τῶν Τούρκων πὸν παρακολουθοῦσαν, κι' ἄλλες λιποθυμοῦσαν, ἄλλες ἔκλαιγαν κι' ἄλλες ἔγκυες ἔπαθαν ἀποβολές. Αὐτὸ ἀνάγκασε τὸν πασά νὰ διατάξῃ νὰ τὸν γυρίσουν πίσω στὸν Κοῦλε ὡς πον νὰ τελειώσῃ ἡ ματωμένη διασκέδασις τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου.

Ἀπ' τοὺς πόνους και τὴν αἰμορραγία ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε πεθάνει, μα ὁ δήμιος ἐξακολουθοῦσε νὰ τὸν λουριδιάζῃ και νὰ πετᾷ κομμάτια τις λουρίδες του φωνάζοντας.

—Νάτε καλὸ πεσί! Πάρετε καλὸ τομάρι!

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα φωνές, κατάρες κι' ἀπειλές και για τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς πὸν ἦσαν μέσα στὴν πόλι και για κείνους πὸν κρατοῦσαν στὴ φυλακή.

—Ὁλους νὰ τσοὶ γδάρωμε, τσοὶ σκύλλους, τσοὶ ταβλόπιστους!

—Ὁλους νὰ τσοὶ θανατώσωμε!

Μὰ ἡ παραφροσύνη τοῦ Χατζῆ Σγουρομάλλη ἔφερε σύγχυσι καὶ ὁ ἀναβρασμός, πού ποῖος ξέρει ποῦ μποροῦσε νὰ ξεσπάσῃ, ἐσταμάτησε.

Ἄμα τελείωσε τὸ μαρτύριο, ἀφῆκαν ἐκεῖ τὶς ἄμορφες σάρκες, δυὸ δλόκληρες μέρες, ὥσπου ὁ Βεζύρης ἔδωκε τὴν ἄδεια νὰ τὸν θάψουν οἱ χριστιανοί. Τέσσερις ἄνδρες ἀψήφισαν τὸν κίνδυνο καὶ πήραν τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρα καὶ τῶθαψαν εἴκοσι βήματα μακρὰ ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ φρουρίου Ἄκ-Ντάμπια, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού βρῖσκεται σήμερο ἡ ἀρχὴ τοῦ μικροῦ κήπου τοῦ Βρεφοκομείου. ¹

Μὲ τὸ μαρτυρικό του θάνατο ἠσύχασε ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους μάρτυρας τῆς Τουρκοκρατίας, ὁ πρωτοπόρος. Ὁ θάνατος τοῦφερε τὴ γαλήνη στὴν ταραγμένη ψυχὴ καὶ ἔσβυσε τὸν πόνο πού αἰσθάνθηκε σὰν εἶδε τὰ τόσα πατριωτικά του ὄνειρα νὰ σβύνουν καὶ τ' ἀγαπημένα του Σφακιὰ νὰ χάνονται κάτω ἀπ' τὸ πέρασμα τῶν Τούρκων.

Μετὰ τὸ θάνατό του, ὁ Βεζύρης ἐχάρισε τὴ Μαρία στὸ Ντεφτερντάρη, ἓνα καλὸ καὶ ἠθικὸ ἄνθρωπο, καὶ αὐτὸς χωρὶς νὰ τὴν ὑποχρεώσῃ ν' ἀλλάξῃ πίστι, τὴν πῆρε γυναῖκά του καὶ ἔκαμε μαζί της δυὸ παιδιὰ στὴ Κωνσταντινούπολι ποῦχαν κατοικήσει. Ἡ καλωσύνη του καὶ ἡ ἀπροσδόκητη λεπτότητα πού ἔδειχνε στὴ Μαρία, τὴν ἔκαμε ὄχι μόνον νὰ τὸν σέβεται καὶ νὰ τὸν ἐκτιμᾷ, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἀγαπᾷ, καὶ νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν πατρίδα της, τώρα

1. — Ὑπάρχει καὶ ἄλλη παράδοσις τοῦ θανάτου τοῦ Δασκαλογιάννη πού παρουσιάζει εὐκόλη τὴν ἐπαλήθευσί της. Ὅτι δηλαδὴ ὁ Δασκαλογιάννης ὠδηγήθηκε δεμένος στὴ πλατεῖα Μοροζίνη καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ πού βρισκότανε ὁ μέγας πλάνανος. Στὸ μέρος αὐτὸ δέχτηκε τὸν ἐξευτελισμὸ καὶ τὶς βρυσῆς καὶ τὰ φτυσῆματα τῶν Τούρκων. Ὁ Βεζύρης προτοῦ τὸν δώσῃ στὸ μαρτύριο, πού γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος θὰ γινότανε κρυφὰ γιὰ νὰ μὴν τὸν δοῦν οἱ ξένοι, ἤθελε ν' ἀφήσῃ τὸν ὄχλο νὰ περιῦρῃσῃ τὸ θρασὺ ἀντάρτη πού ἀσέβησε στὸν Πατισάχ καὶ ἔκαμε καὶ αὐτὸν νὰ περιτρέχῃ τὰ βουνὰ τόσοις μῆνες καὶ νὰ χάσῃ τὸν ἀνθὸ τοῦ στρατοῦ του.

Μετὰ τὸν ἐξευτελισμὸ—λέει ἡ παράδοσις αὐτὴ—τὸν πῆγαν καὶ αὐτὸν στὴ φυλακὴ τοῦ Μεγάλου Κοῦλε πού κρατιόντανε οἱ ὡς τὴν ὥρα κείνη ζωντανοὶ καπεταναῖοι καὶ παπάδες τῶν Σφακιῶν, καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς, γιὰ νὰ τὸν δοῦν, μπρὸς στὰ μάτια τοὺς τὸν ἐγδαραν. Τότε παρεφρόνησε καὶ ὁ Σγουρομάλλης. Τὸ σῶμα του δὲν ἐτάφηκε στὴν Ἄκ-Ντάμπια, ὅπως καὶ σὲ μένα εἶπε κάποιος γέρος τοῦρκος σχοινοπλόκος, ἀλλὰ στὴν ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς μεγάλης πρὸς τὰ μέσα αἰθούσης καὶ οἱ ἐκεῖ βρισκότανε τὰ κόκκαλα του, γιὰτὶ διέταξε τοὺς ἄλλους φυλακισμένους νὰ σκάψουν μόνον τοὺς ἓνα λάκκο καὶ νὰ τὸν οἴξουν μέσα. Ἡ παράδοσις αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔξακριβωθῇ ἂν βρεθοῦν τὰ κόκκαλα ἐκεῖ μέσα. Ἴσως νὰ βρεθῇ καὶ κανένα σημάδι μέσα στὸ λάκκο πού ἐτάφηκε.

ΕΡΗΜΟΥΠΟΛΙΣ (Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΤΕΡΑ)

Ἐνα ἀκρομάλι τῆς Κοίτης ἀπὸ κείνα πού οἱ Τούρκες τοὺς παρεφρόνησαν τὴ ματωμένη ἰστρούα τοῦ κηρύου.

πιά πού ὅτι καταστροφή ἦταν δυνατή νά πάθῃ τῆς εἶχεν ἔρθει μὲ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα της.

Ὁ πλοῦτός του κ' ἡ πραγματικὴ ἀγάπη ποῦχε στὴ δυστυχησμένη Μαρία, τὴν ἔκαμε νά ζήσῃ μὲ πλήρη ἄνεσι καὶ σχετικὴ εὐτυχία ὡς τὸ 1806 πού πέθανε ὁ Ντεφτερντάρης.

Ἔστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ἀνδρός της καὶ τῶν δυὸ παιδιῶν της, μὲ τὴν κληρονομία πού τῆς ἀφήκαν κατώρθωσε νά σκορπᾷ παντοῦ τὸ καλὸ ὡς τὸ 1821 πού θά τὴν ξαναβροῦμε.

ΣΤΟΝ ΚΟΥΛΕ

Ἄμα ἐπῆγαν στὴν φυλακὴ τοῦ μεγάλου Κοῦλε τὸ Σγουρομάλλη καὶ κατώρθωσαν ἀπὸ τὶς ἀναρθρες φωνές του καὶ τὰ τρελλὰ γέλοια του, νά καταλάβουν οἱ ἄλλοι φυλακισμένοι τὸ τί γίνηκε, ἢ βουβὴ κατήφεια κι' ὁ πόνος βασίλευε μέσα στοὺς ἄλλους θόλους. Καμμιά ἀλυσίδα δὲν ἄφηνε τὸ φοικτὸ ἦχό της νά ταράξῃ τὴ σιωπὴ τῶν θόλων. Περίμεναν κι' αὐτοὶ τὸ θάνατό τους.

Μιά νεκρικὴ σιωπὴ τοὺς σκέπαζε καὶ μόνο κάπου κάπου τὰ θρηνητικὰ γέλοια τοῦ Σγουρομάλλη τοὺς ξυπνοῦσαν τὸν ἀπαίσιο ἐφιάλτη πού ζοῦσαν.

Εἶχε περάσει ὡς τότε ἓνας χρόνος στὸ βαρὺ ἀλυσσόδεμα μέσα στοὺς θόλους τοῦ Κοῦλε κ' ἄλλοι δυὸ πιδὸ βαρεῖα καὶ πιδὸ καταθλιπτικὰ πέρασαν ἀκόμα, ὡς πού μιὰ χειμωνιάτικη νύκτα, ποῦχαν συνεννοηθῆ μὲ τὴν φρουρὰ πληρώνοντάς τὴν, ἔσπασαν ὅλοι τὶς ἀλυσσίδες τους καὶ γκρεμίστηκαν κάτω στοὺς βράχους τοῦ μώλου. Ὅσοι εἶχαν γλυτώσει ἀπ' τὴν πρώτη σφαγὴ κι' ἀπ' τὴν κρεμάλα τοῦ Βεζύρη, αἰχμάλωτοι, πρόκριτοι, καπετάνιοι, παπάδες, κι' ὅσοι πήγαιναν νά δοῦν τὸ Δασκαλογιάννη, πού σύμφωνα μὲ τὴ διαταγὴ τοῦ πασᾶ τοὺς ἔρριχναν κι' αὐτοὺς στὴ φυλακὴ, βρέθηκαν στοὺς βράχους τοῦ μώλου. Μιά βάρκα πού τοὺς περίμενε τοὺς ἔβγαλε ὅλους μὲ τὴ σειρά πρὸς τὴν Τρυντητὴ κι' ἐκεῖ σκορπίστηκαν συνεννοημένοι ἀπὸ πρωτύτερα νά βρεθοῦν στὸ σπίτι τοῦ Βαγιωνοῦ στὴ Γέργερη, πού ἦταν προειδοποιημένος ἀπὸ τοὺς Κουρμούληδες. Μερικοὶ ἀπὸ κείνους πού πήδησαν κάτω στοὺς βράχους, ἄλλοι μὲ τὴν φοικτὴ τους ἔξασθένησι κι' ἄλλοι μὲ τὴ βιάσι τους, σακάτεψαν τὰ ποδάρια τους καὶ δὲν μπόρεσαν νά φύγουν. Τὸ πρῶτ' οἱ τοῦρκοι τους ἀπετελείωσαν ἐκεῖ πού τοὺς βρῆκαν. Ὅλους τοὺς ἔσφαξαν κ' ἔρριξιν τὰ κορμιά τους στὴ θάλασσα.

Οἱ ἄλλοι ἄρχισαν τὴν τρομερὴ τους πορεία καὶ σὲ πέντε μέρες κατώρθωσαν ὅλοι νὰ βρεθοῦν στὸ σπίτι τοῦ Βαγιωνιοῦ, ποὺ εἶχαν προσυνηνοθηθῆ μετὰ τὸν Κουρμούλη νὰ τοὺς συγκεντρώσῃ ὅλους καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ στὸ Κουδοῦνι σ' ἓνα σπήλιο. Μὰ εἶχαν φτάσει σκιές, φάσματα ἀδύνατα, ποὺ στὸ πέρασμά τους ἐφόβιζαν. Ἡ ἔντασις τῶν νεύρων των τοὺς ἔφερε μόνο ὡς ἐκεῖ, γιὰ νὰ πέσουν ἄλλοι ἄρρωστοι καὶ ἄλλοι τελείως σακατεμένοι. Στὸ Σπήλιο τοῦ Κουδοῦνι μετὰ δύο ἄλλους μαζί πέθανε καὶ ὁ Πρωτόπαπας τῶν Σφακιῶν, ποὺ δὲν κατώρθωσαν οἱ στοργικὲς φροντίδες τῶν κρυπτοχριστιανῶν γιαντισάρων Κουρμούληδων νὰ τοὺς σώσουν. Κατώρθωσαν ὅμως νὰ σώσουν τὸν Παπᾶ Μανώλη Περάκη ἀπ' τὸν Ἀλίκαμπο.

«Ὅσοι καὶ ἂν εἴσθε χριστιανοὶ καὶ βλέπετε τὸν ἥλιο
Κλάψετε τὸν Πρωτοπαπᾶ ποὺ πόθανε στὸ Σπήλιο.»

Δεκαπέντε μέρες ἔμειναν μέσα στὸ Σπήλιο κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν Κουρμούληδων, ὡς ὅτου εἰδοποιηθοῦν μετὰ τὸν περίφημο ἀνωγειανὸ δρομέα Γ. Σολτάτο οἱ καπετάνιοι τῶν Σφακιῶν καὶ οἱ συγγενεῖς ἐκείνων ποὺ σώθηκαν, νὰ στείλουν ζῶα νὰ τοὺς πάρουν, γιὰτὶ ἦταν πιά ἀδύνατο νὰ μετακινηθοῦν πεζοί. Μιὰ νύκτα σκοτεινὴ, συνοδευμένοι μετὰ Σφακιανὴ φρουρὰ καὶ μ' ἀνθρώπους τῶν Κουρμούληδων, ἄρχισαν τὴν θλιβερὴ τους πορεία.

Πρῶτος σταθμὸς γι' ἀνάπαυσι τῶν τσακισμένων ἡρώων ἦταν τὸ μοναστήρι Πρέβελι. Ἀπὸ κεῖ στὴ Φοινικιά καὶ ὕστερα στὰ Χάλαρα, ὡς τὸν ποταμὸ τ' Ἁγίου Ἀντωνίου, ποὺ ἄρχισαν πιά νὰ βλίσκουνται στὴ σκεπὴ καὶ στὰ σύνορα τῶν Σφακιῶν.

Ἄμα ἔφταξαν ὡς ἐκεῖ καὶ εἶδαν τὴν ἐπαρχία τους, μετὰ τὰ κλάματα ποῦκαναν ἀπ' τὴ χαρὰ τοῦ γυρισμοῦ τους, τοὺς ξανᾶρθε ἡ πρωτότερη ἐξάντλησις, ποῦφερε τὴν ἀνάγκη νὰ τοὺς παρακρατοῦν γιὰ νὰ τοὺς πᾶνε στὰ χωριά τους. Παντοῦ τοὺς ὑποδεχότανε ὁ θρηῆνος τῆς συμπόνιας γιὰ τὴν κατάντια τους ὅλοι ἦσαν τέλεια ἀγνώριστοι καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς συγγενεῖς τους. Ὁ μόνος ποὺ δὲν ὑπέφερε πιά ψυχικὰ ἦταν ὁ Σγουρομάλλης, γιὰτὶ δὲν αἰσθανότανε κανένα πόνον. Ἀπόμεινε τρελλὸς καὶ ἄφωνος μετὰ τὸ φρικτὸ θέαμα τοῦ μάρτυρα ἀδελφοῦ του. Μόνο μιὰ λέξι διπλῆ ἔλεγε: «Καὶ—καὶ» καὶ ἀπὸ κεῖ οἱ ἀπόγονοί του ὀνομάστηκαν Καικαϊδᾶ κηδες ἢ Καικαῖδες.

Τὸ θρηῆνο καὶ τὴν οἰμωγὴν ἐκάλυψε σὲ λίγο ἡ σιωπὴ τῆς ὀδύνης στὴν ἐρημωμένη ἐπαρχία, ποῦχε χάσει πέντε χιλιάδες νεκροὺς στίς μάχες καὶ στὴν αἰχμαλωσία καὶ ποὺ ἀπόμεινε μετὰ τέσσερις χιλιάδες μόνο κατοίκους ἀπ' τις δώδεκα χιλιάδες ποὺ εἶχε, γιὰτὶ οἱ ἄλλοι ἔφυγαν εἴτε πρὸς τὰ Ἑπτάνησα, εἴτε πρὸς τὴ Ρωσσία, εἴτε σ' ἄλλα μέρη, γιὰ νὰ μακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ ἐρεῖπια ποῦχαν ἀπομείνει. Πολλοὶ ἀπὸ κείνους ποῦχαν καράβια τὰ μετέτρεψαν σὲ ληστοπειρατικὰ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ γιὰ κάμποσα χρόνια ἦταν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν τούρκικων καϊκιῶν καὶ караβιῶν ποὺ δὲν τᾶφηναν νὰ ξεπροβάλουν ἀπ' τὰ Κρητικὰ λιμάνια. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ καράβια κρατήθηκαν καὶ βάσταξαν τὸν ἐκδικητικὸν ἀγῶνα ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη ποὺ πῆρε μαζί του τέσσερα Σφακιανὰ καράβια ὡς πρῶτο δυνατὸ ληστοπειρατικὸ πυρῆνα. Οἱ Σφακιανοὶ πειραταὶ πληρώθηκαν μετὰ ἀπειρες ζωὲς τούρκων τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους ποῦχαν χάσει καὶ τὰ δάκρυα τῶν γυναικῶν τῶν Σφακιῶν μετὰ τὰ αἱμάτων ποῦτρεχαν ἀπ' τὰ μούνια τῶν Τούρκικων караβιῶν.

Κι' ὅμως τὰ Σφακιά ἐρημώθηκαν καὶ πολλὲς γενιὲς τους περίφημες γιὰ τὸν ἡρωϊσμό τους χάθηκαν.

«Ποῦ εἶν' οἱ γιάντρες τῷ Σφακιῶ, οἱ γιᾶξιο καὶ ἀντρειωμένοι,
σ' οὔλο τὸν κόσμον ξακουστοί, περίσσια τιμημένοι;
ποῦ εἶν' οἱ γιάντρες τῷ Σφακιῶ, οὔλοι μιτσοὶ μεγάλοι,
ποῦ τὸ πρωτοσηκώσασι τοῦ βασιλεῖα κεφάλι;
Δάσκαλε Γιάννη ξακουστέ, Πρωτόπαπ' ἀντρειωμένε.
σ' τὴ γνῶσι καὶ σ' τὴ φρόνεσι ἀπ' οὔλους παινυμένε.
Ἄνωπολι καὶ Ἀράδαινα, καὶ σεῖς Αἰγιανιώτες,
ποῦ ἔναι τὰ παλληκάρια σας, οἱ γιόμορφοι παιγνιωτές;
Ἄγῳρια ποῦν' ν' οἱ γιάντρες σας, οἱ πολυοπαινεμένοι,
τῶν φρονιμάδες καὶ εἰς τὸ ἀντρεῖς σ' τὸν κόσμον ἔξακουσμένοι
Ἄσκούφου, ποῦ ν' οἱ Πάτεροι, αὐτ' οἱ Μαυροπατέροι,
οἱ τιμημένοι σ' τὴν ἀντρεῖά, τῶν Κρήτης τὸ ξαθέρη;
Λεβέντες Καλλικραθιανοί, ν' Ἰμπριῶτες ἀντρειωμένοι,
Γεωργιτζιανοὶ μου φρόνιμοι, καὶ κοσμογυρισμένοι;
Ποῦ εἴστε οἱ Βολουδιανοί, τῶν Σφακιανῶν ἀξιάδες,
πῶκάνετε καὶ ἐτρέμασι τῶν Κρήτης οἱ πασάδες;

Ποῦ εἶστε οἱ Δασκαλιανοί, κ' ἔσεῖς οἱ Μιχελιᾶκοι,
καὶ οἱ Βλάχοι καὶ Σαπόλιδες καὶ σεῖς οἱ Στρατικᾶκοι;

Βάρδακοι καὶ Σκορδύλιδες, καὶ σεῖς οἱ Κουτρομπάδες,
ἔχετε ἔς τὴ παλάμη σας τοσοῦτοι γιανίτσαραγάδες;

Ποῦ εἶστε οἱ Σπαντιδιανοὶ καὶ Μπουρμπάχοι, καὶ ἄλλοι,
καὶ Χούρδηδες, καὶ Σφακιανοὶ οὐλοῦτοι μιτσοὶ μεγάλοι;

Ἄλλους ἔφα' ὁ πόλεμος, κ' ἄλλ' ἔξενιτευτῆκα,
κ' ἔρημα καὶ παντέρρημα καὶ τὰ Σφακιά τ' ἀφήκα·
ἔρημ' ἀφήκα τὰ Σφακιά, κλιτὰ καὶ γρυνιασμένα,
καὶ οὐλ' Ἀγόρια καὶ Γυαλιὲς κατατροχαλισμένα.

Ποῦ εἶν' ἡ χώρα τῷ Σφακιῷ μὲ τὰ πολλὰ καρᾶβια,
μὲ τσ' ἑκατό τση τσ' ἐκκλησιές, τὰ πλούσια τὰ σεράγια;
τὸ Μεσοχώρ', Ὀμπρὸς Γυαλός, τὸ Θόλος τοῦ Γεωργίτσι,
οὐλα ἔγενήκατε σωρός, καὶ δὲν βγορῖζει σπίτι.

Λιβανιακά, κ' Ἀνώπολι, Μουρὶ καὶ Κωμητάδες,
ποῦ εἶναι τὰ κονάκια σας, χαμόσπιτα κ' ὄντάδες;

Ἄϊ-Γιάννη, Ἀράδαινα, Λουτροὶ κ' ἅγια-Ρουμέλη,
ποῦ τὰ καρᾶβια ἔκάνασιν οἱ Σφακιανοὶ Μαργέροι,

Βρασκά, Βουβά, καὶ Πατζιανέ, κ' Ἀγόρια τὰ δικὰ σας,
ποῦ εἶναι οἱ γιδντάδες σας τὰ καμαρόσπιτά σας;
οὐλα ἔγινῆκα τρόχαλος καὶ ποιὸς νὰ τ' ἀναχτίση;
ἔπῳπιᾶσαν οἱ νοικοκυροὶ Ἀνατολή καὶ Δύσι;»

Ἄλλες γενιὲς σκόρπισαν σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου κ' ἀπὸ
μακρὰ ὅμως νοσταλγοῦσαν τὴ γλυκεῖα πατρίδα καὶ σὰν ἦλθαν οἱ
ἄλλες τιμημένες στιγμὲς τῶν Σφακιῶν, τὰ παιδιὰ ἢ τὰ ἐγγόνια τῶν
ἔτρεξαν κοντὰ τους, γιὰ νὰ δείξουν πὼς δὲν ξεχνοῦσε ἡ ἡρωϊκὴ
αὐτὴ βουνίσια ράτσα τὴ χρωστοῦσε στὴν τιμὴ τῆς γεννήσεώς της.

ΤΟΝ ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΟ ΜΗΝ ΤΟΝ ΚΛΑΙΣ

Ὁ λαὸς τῶν Σφακιῶν, ποῦ περιορίστηκε στὸ τρίτο τοῦ πληθυ-
μοῦ του μετὰ τὴν πρώτη ὀδύνη τῆς καταστροφῆς καὶ τὸν πόνο ἀπὸ
τὸ τραγικὸ θέαμα κείνων ποῦ γλύτωσαν ἀπ' τὴ φυλακὴ τοῦ Κούλε.
σὰν ξαναγύρισε στὰ σπίτια του, ξανάρωθε γρήγορα στὶς αἰσθήσεις

τοῦ ἀπ' τὴ λιποθυμία ποῦ τοῦφερε ὁ πόνος κ' ἄρχισε νὰ στη-
ρίζεται πάνω στὰ ποδιὰ του.

«Τὸν ἀντρειωμένο μὴν τὸν κλαῖς ὅσο κ' ἂν ἀστοχήση,
μ' ἂν ἀστοχήση μιὰ καὶ δυό, πάλι ἀντρειωμένος εἶναι,
πάντα ν' ἢ πόρταν τ' ἀνοιχτὴ κ' ἢ τάβλα του στρωμένη
καὶ τ' ἀργυρό του τὸ σκαμνὶ ὄμορφα στολισμένο,
χαροκοποῦν οἱ φίλοι ντου χαρὰ στὸν ἀντρειωμένο!»

Περιμάζεψαν τὸ, τι μπόρεσαν ἀπ' τὰ ἐρεῖπια κ' ἀνοικοδόμησαν
τὰ καῦμένα σπίτια. Βοῆξαν τὰ σκορισμένα κοπάδια τοὺς κ' ἄρχι-
σαν νὰ καλλιεργοῦν πάλι τὴ γῆ τους. Οἱ τοῦρκοι δὲν τολμοῦσαν
νὰ τοὺς ἐνοχλήσουν καὶ περιορίστηκαν στὴν εἴσπραξι μόνο τοῦ
φόρου τῶν πέντε χιλιάδων γροσιῶν, γιὰτὶ ἂν καὶ καταδικάστηκαν
καὶ στὸ χαράτσι οἱ Σφακιανοί, μετὰ τὴν ἐπανάστασί τους, δὲν τὸ
πλήρωσαν ποτέ.

Μὰ οἱ χριστιανοὶ τῶν κάμπων ὑπέφεραν διπλᾶ μαρτύρια ἀπὸ
πρῶτα. Οἱ ἔξι χιλιάδες νεκροὶ ποῦ ἀφήκαν οἱ Τοῦρκοι στὰ Σφα-
κιανὰ βουνά, δημιούργησαν ἔξι χιλιάδες πυρακτωμένα καρφιά στὴν
πληγωμένη σάρκα τῶν χριστιανῶν τῶν κάμπων. Οἱ Τοῦρκοι ποῦ
δὲν τολμοῦσαν νὰ συνεχίσουν τὴν ἐκδίκησί τους στὰ Σφακιά, τὴν
ἀφήσαν νὰ ξεσπάση κατὰ τῶν ἀδύνατων καὶ ἄοπλων ραγιάδων καὶ
μάλιστα πὺ πολὺ καὶ πὺ σκληρὰ κατὰ τοῦ Σελίνου, ποῦ εἶχε
βοηθήσει τὸν ἀγῶνα τῶν Σφακιανῶν. Μὰ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων εὔρι-
σκαν τὴν εὐκαιρία, μὲ πρόχειρη δικαιολογία ὅτι καὶ αὐτοὶ βοήθησαν
τὴ Σφακιανὴ ἀνταρσία, νὰ δημιουργήσουν βίο ἀβίωτο καὶ φρικτὸ
μὲ τὰ νέα βασανιστήρια καὶ τὴς νέες ἀρπαγὲς τους.

Ο ΑΛΗΔΑΚΗΣ

Τότε βοῆξε κ' ὁ περίφημος γιανίτσαρος Ἰμπραήμ Ἀληδάκης
τὴν εὐκαιρία νὰ πετύχη τοὺς σκοπούς του ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ τοὺς
κατορθώση πρὸ τοῦ 1770, γιὰτὶ ὁ Παπᾶ Σήφης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ
Γεωργακομάρκου, μιὰ μέρα ποῦ οἱ βοσκοὶ τοῦ Ἀληδάκη τοῦ πῆραν
μερικὰ πρόβατα ἀπὸ τὸ κοπάδι του, μάζεψε τοὺς Καλλικρατιανοὺς
καὶ κατώρθωσε ὄχι μόνο νὰ σκοτώσῃ τοὺς βοσκούς τοῦ γιανίτσαρου
καὶ νὰ τοῦ πάρῃ ὅλα τὰ κοπάδια του ποῦ ἔβοσκαν πάνω ἀπ' τὸ
Μπρόσνερο, μὰ νὰ καταλάβῃ αὐτοὺς καὶ οἱ ἀδελφοὶ του, ὅλα τὰ «μι-
τάτα» κ' ὀλόκληρες τὴς βοσκὲς του, ὅσες τοὺς ἐγειτώνευαν κ'
ἦταν μέσα στὰ σύνορά τους.

Μετὰ τὴν καταστροφή τῶν Σφακιανῶν καὶ τὴ σφαγὴ τοῦ Παπᾶ Σήφη, ὁ Ἀληδάκης προχώρησε πρὸς τὶς ἀγριάδες, τὴ Ροδαρέ, πού τοῦχαν πάρει, καὶ ἄρχισε νὰ ἀρπάξῃ τὰ χωράφια πού τοῦ ἄρεσαν πρὸς τὰ Σφακιανὰ σύνορα, ἀφ' οὗ πρῶτα ἔκτισε κοντὰ στὸ Μπρόσνερο ἓνα δυνατὸ Πύργο ἱκανὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς σκοπούς του.

Οἱ Σφακιανοὶ πού δὲν ἔγερναν εὐκόλα τὸ κεφάλι τους, πρὸς στήν κακὴ μοῖρα, δὲν ἐσυλλογίστηκαν τὰ βάσανά τους, πού δὲν εἶχαν ἀκόμα ξεχασθῆ καὶ δὲν ἐθυμῆθησαν τὰ καυμένα τους σπῖτα πού κάπνιζαν ἀκόμα, ἀλλὰ ὀρηκτικοὶ καὶ ἀποφασιστικοὶ ὅπως ἦταν, μαζεύτηκαν στ' Ἀσκήφου γιὰ νὰ συσκεφθοῦν καὶ νὰ ἀποφασίσουν τί θᾶκαναν, γιατί, ὅπως ἔμαθαν, ὁ γιανίτσαρος μάζευε στὸ Μπρόσνερο ὀρτάκηδες γιὰ νὰ τοὺς κτυπήσῃ, ἅμα ἀπελπίστηκε πὼς ὁ Σερασκέρης δὲν θὰ τὸν βοηθοῦσε στοὺς σκοπούς του.

Ὁ Σερασκέρης δὲν ἠθέλε νὰ ξαναμπερδευτῆ σὲ νέα περιπέτεια καὶ σὲ νέους λογαριασμοὺς μὲ τοὺς ἀτίθασους Σφακιανούς, γιὰ κεῖνο καὶ δὲν παρεσύρθηκε ἀπ' τὸν Ἀληδάκη στὴ δελεαστικὴ ἐνέργειά του γιὰ τὴν κατάληψη τῆς γῆς ποῦχαν ἐπίμαχη μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς.

Μὲ τὸν Ἀληδάκη μαζί, ὅπως λέει ὁ Παπαδοπετροάκης, ἦσαν καὶ πολλοὶ χριστιανοὶ πού τοὺς στρατολόγησε γιὰ τὴν ἀρπακτικὴ ἐπίθεσί του, καὶ ἔτσι εὐρίσκει πάλι ὁ προχειρολόγος χρονογράφος τὴν εὐκαιρία νὰ ὑβρίσῃ τοὺς ἄλλους Κρητικούς καὶ μάλιστα τοὺς Μπροσνερίτες, πού ἦσαν καὶ αὐτοὶ ὄχι καμπῆτες, ἀλλὰ γνήσιοι ριζῆτες. Τ' ὅτι θᾶχε στρατολογήσει καὶ χριστιανούς ὁ γιανίτσαρος, μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν ψέμμα, ἐκτὸς ἂν τὸ δημιουργήσαν οἱ Σφακιανοὶ γιὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν ἀρπαγὴ καὶ τῶν χριστιανικῶν σπιτιῶν τοῦ Μπροσνέρου ἀργότερα. Τὸ πιθανὸν ὁμως εἶναι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ πού φέρει ὁ Παπαδοπετροάκης ὡς στρατολογημένους γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Σφακιανῶν ἦσαν ἄνθρωποι τῆς ὑπηρεσίας τοῦ γιανιτσαροῦ μισθωτοὶ ἢ ἀγγαρεμένοι ἢ καὶ φύλακες τῶν κτημάτων του, ποῦφταναν ἀπὸ τὸ Βλιτὲ ὡς τὸν ποταμὸ τῆς Μουσέλας καὶ ὡς τὴ Γωνιά, τὸν Καλλικράτη, τ' Ἀσκήφου, καὶ ἀπ' τὶς κορφές τῶν Σφακιανῶν βουνῶν ὡς τὸν Ἀποκόρωνα, μὰ δηλ. τεραστία ἔκτασι πού ἐσχημάτιζε ὀλόκληρη ἐπαρχία καὶ πού εἶχε ἀνάγκη γιὰ φύλαξί της νὰ διαθέτῃ ὀλόκληρο στρατὸ φυλάκων καὶ φαμέγιων.

Τοὺς φύλακες αὐτοὺς—χριστιανούς βέβαια πάντα, ἀφ' οὗ κανέ-

νας τοῦρκος τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν εἶχε ἀνάγκη νᾶναι στρατολογημένος σ' ὁμόθησκό του γιὰ νὰ πληρώνεται, τὴ στιγμὴ ποῦχε εὐκόλο καὶ τὸ δικό του πλουτισμὸ μὲ τὴν ἀρπαγὴ—δὲν θὰ τοὺς εἶχε ὀπλισμένους, γιατί δὲν ἐπετρέπετο τότε ραγιαῶς νᾶχη ὄπλα φονικά, μὰ θὰ ζήτησε νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃ γιὰ νὰ πάρῃ πίσω τὶς ἀγριάδες καὶ τὴν καλλιεργήσιμη γῆ, πού τοῦχε πάρῃ ὁ Παπᾶ Σήφης μὲ τοὺς ἀδελφούς του, οἱ «κακοὶ γειτόνοι» ὅπως τοὺς ἔλεγε, καὶ γιὰ νὰ κατορθώσῃ ν' ἀρπάσῃ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπιδρομῆς τους καὶ ἀπ' ὅλα τὰ γειτονικά χωριά ὅσες γαῖες μποροῦσε. Ἐνόμιζε τοὺς Σφακιανούς χριστιανούς μαραμένους καὶ ἀνίκανους ν' ἀμυνθοῦν μετὰ τὴν καταστροφή τους τοῦ 1770 καὶ αὐτὸ τοῦδινε θάρρος. Ὁ κακός του ὑπολογισμὸς τοῦ κόστισε τὴ ζωὴ, γιατί μόλις εἶχε κατορθώσει νὰ συγκεντρώσῃ στὸν Πύργο τοῦ Μπροσνέρου τὴν ἄνοιξι τοῦ 1774 μὴν τρακοσαριὰ παλληκάρια ἀπ' τοὺς πρώτους τῶν Τουρκοκρητικῶν καὶ δέχτηκε τὴν ἐπίθεσι τῶν Σφακιανῶν.

Στοῦ Ἀσκήφου τὴ σύσκεψι ἀποφασίστηκε νὰ μὴ καθυστερηθῆ καθόλου ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ἀληδάκη καὶ νὰ μὴν τὸν περιμένουν ἀλλὰ αἰφνηδιαστικά νὰ τὸν σκοτώσουν μέσα στὸν Πύργο του. Πράγματι μ' ἀρχηγούς τὸν Μανουσογιάννη, τὸ Βολουδάκη, τὸν Παπᾶ Σήφη Σκορδύλη, τὸ Χατζηδογιωργάκη, τὸ Σηφοδάσκαλο, τὸν Μπουρδούνη, τὸν Παπᾶ Μωράκη, τὸ Βορεινό, τὸν Πρινόλη καὶ ἄλλους καὶ μαζί μ' αὐτοὺς καὶ ἀρκετὲς Σφακιανὲς ἢ Πατσουροζαμπιά, ἢ Κατερίνα Λουπάση, ἢ Σοφούλα Μωράκη, ἢ Σγουροφυλλιά, ἢ Κατερίνα Βούρβαχη, καὶ ἄλλες πού πῆραν τὰ τουφέκια γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἄνδρες τους καὶ τοὺς ἀδελφούς τους, βρέθηκαν ἓνα ξημέρωμα γύρω ἀπὸ τὸν πύργο. Τὸν εἶχαν ζώσει ἀπ' ὅλα τὰ μέρη καὶ περίμεναν νὰ ξημερώσῃ γιὰ νὰ ξυπνήσουν οἱ Τοῦρκοι, ὅποτε ὁ Καραβάνος καὶ ὁ Μπουζῆς δυὸ ἀπ' τοὺς πιὸ διαλεκτοὺς «παιγνιώτες»—σκοπευτὲς—ἅμα θὰ φαινότανε ὁ γιανίτσαρος νὰ περνᾷ ἀπὶ τὴν ἐξωτερικὴ βεράντα γιὰ νὰ πάῃ στὴν αἴθουσα πού συνήθιζε νὰ κάθεται, θὰ τοῦ πυροβολοῦσαν καὶ ἅμα θᾶπεφτε αὐτός, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀπὸ παντοῦ θὰ ὤμοῦσαν μέσα καὶ θᾶσφαζαν καὶ τοὺς ἄλλους προτοῦ προφτάξουν ν' ἀμυνθοῦν.

Πραγματικῶς ὁ Καραβάνος καὶ ὁ Μπουζῆς περίμεναν καὶ ὡς τὸν εἶδαν τοῦ πυροβόλησαν, μὰ καὶ τὰ δυὸ τουφέκια «ἐτσάκαρον» καὶ δὲν πῆραν φωτιά. Ἡ περιπέτεια αὐτὴ πού θεωρήθηκε κακὸς οἰωνὸς καὶ τοὺς φανέρωσε μὲ τὸν προδοτικὸ της κρότο στοὺς τούρκους, πού ἔτρεξαν στὰ τουφέκια τους, δὲν ἔκαμε τοὺς Σφακια-

νοὺς νὰ χάσουν τὴν ψυχραμία τους. Τὴν ὥρα πού τρομοκρατημένοι οἱ Τούρκοι ἄρχισαν νὰ φωνάζουν:

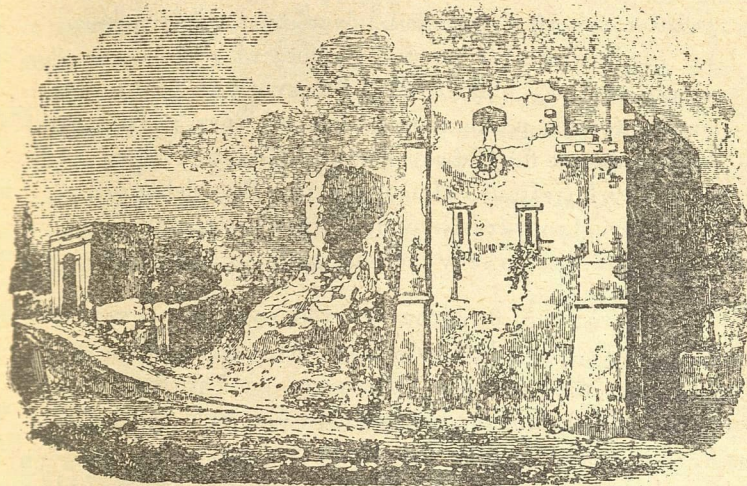
—Οἱ Σφακιανοί! οἱ Σφακιανοί! καὶ σκόρπισαν παντοῦ φεύγοντας τὸ βέβαιο θάνατο, οἱ πολιορκηταὶ εἶχαν στενέψει τὴν περικύκλωσι καὶ πελέκησαν ἀρκετοὺς ἀπὸ ἐκείνους, πού μέσα στὸν πανικὸ ἀφήκαν τὸν πύργο κι' ἔφευγαν σὰν τρελλοί.

Κατώρθωσαν νὰ γλυτώσουν ἑκατὸ πενήντα ποῦφυγαν οἱ περισσότεροὶ πληγωμένοι, γιατί δὲν μπόρεσαν νὰ τοὺς κυνηγήσουν οἱ Σφακιανοί, ἀπὸ φόβο νὰ μὴν τοὺς ξεφύγῃ ὁ Γιανίτσαρως. Ἐκατὸν εἴκοσι πρόφταξαν καὶ κλείστηκαν μὲς τὸ πύργο μαζί με τὸν Ἀληδάκη κι' ἀπὸ κεῖ ὠχυρωμένοι ἄρχισαν τὸν πόλεμο πού ὅσο πήγαινε καὶ πεισμάτωνε τὴν παλληκαριὰ τοῦ τρομεροῦ γιανιτσάρου.

Πραγματικὸ παλληκάρι, ὅπως ἦταν, δὲν ἐδειλιούσε, ἀλλὰ ἔκαμε ἀρκετὲς ὀρηκτικὰς ἀπόπειρες νὰ βγῇ ἀπὸ τὸν πύργο καὶ νὰ κυνηγήσῃ τοὺς πολιορκητὰς. Ἀλλὰ ἡ ἀφοβία τῶν πολιορκητῶν εἶχε ἔτοιμη πάντα γρήγορη ἀντεπίθεσι, πού ξανακλειούσε τοὺς τούρκους πάλι, πάντα λιγοστεμένους ἀπὸ τὴν εὐθυβολία τῶν σκοπευτῶν, ὥσπου μερικοὶ πιδὸς τολμηροὶ ἀπὸ τοὺς Σφακιανούς, κατώρθωσαν καὶ μῆταν μέσα στὸν πύργο κι' ἡ μάχη ἄρχισε μετὰ τὰ μαχαίρια. Ὁ ἡρωϊσμὸς τῶν Τούρκων μέσα στὸ Πύργο δὲν ἦταν κατώτερος τῶν Σφακιανῶν. Κανένας δὲν ἔμεινε ζωντανός· ὅλοι σκοτώθηκαν καὶ πρῶτος ἀπ' ὅλους χτυπώντας μετὰ τὸ γιαναγάνι του σὲ μιὰ ἡρωϊκὴ ἄμυνα ὁ τρομερὸς αἰμοβόρος Ἀληδάκης.

Δύο μέρες βάσταξε ἡ μεταφορὰ τοῦ πλούτου πού ἦταν συγκεντρωμένος μέσα στὸν Πύργο. Ὅπλα, πολεμοφόρια, γεννήματα, ζῶα, ροῦχα, ἐπιπλα κι' ὅ,τι ἄλλο βρῆκαν πάνω στοὺς ἐχθρούς, ὅλα τὰ μετέφεραν στ' Ἀσκύφου κι' ἔκαναν τοὺς «σωρούς» τῆς μοιρασιάς τους κατὰ τὸ ὀμηρικὸ ἔθιμο πού κράτησαν πάνταν οἱ Σφακιανοί. Μιὰ «πάρτη» τὰ παλληκάρια, δύο «πάρτες» οἱ ἀρχηγοί, κι' ἡ μοιρασιά γίνηκε ἀκριβοδίκαιη σ' ὅλους ποῦπαιζαν τὴ ζωὴ τους στὸ δύσκολο παιγνίδι τοῦ πύργου· καὶ στίς οἰκογένειες κείνων ποῦπεσαν στὴν ὀρηκτικὴ αὐτὴ πάλη, καὶ σ' αὐτοὺς δινότανε πάντα διπλὸ μερίδιο—«πάρτη»—ἀπ' τὰ λάφυρα.

Ἐκατὸν πενήντα τούρκοι ἐσκοτώθηκαν στὸ πύργο καὶ πενήντα χριστιανοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παπαδοπετράκης, ἀν καὶ πρέπη νὰ τὸ ξαναπῶ πὼς δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι μεταχειρίστηκε ὁ Ἀληδάκης Χριστιανούς, ἀφ' οὗ κι' ὁ ποιητὴς πού ἀναπληρώνει στὴν Κρητικὴ πολεμικὴ ἱστορία τὸ σημερινὸ δημοσιογράφο καὶ χρονικογράφο, δὲν

Ο ΠΥΡΓΟΣ Τ' ΑΛΗΔΑΚΗ

ὅπως τὸν βρῆκε ὁ Πάσλεῦ ἑξήντα χρόνια μετὰ τὴν καταστροφὴ του.

κάνει λόγο γιὰ χριστιανούς στὸ τραγοῦδι του κι' ἀφ' οὗ εἶναι γνωστὸ ὅτι κανένας τούρκος, ὄχι μόνο δὲν ἔδιδε ὄπλο στὸ ραγιά γιὰ κανένα σκοπὸ, ἀλλὰ καὶ τιμωροῦσε ἄγρια τὴν ὀπλοφορία του.

Στὴ μάχη ἐκείνη οἱ Σφακιανοί ἔχασαν δέκα δικτῶ ἄνδρες καὶ δυὸ κορίτσια πού πολέμησαν μαζί με τίς ἄλλες τὴν ἡμέρα κείνη. Ὁ ποιητὴς θρηνεῖ τὸ χαμὸ τους στὸ γνωστὸ τραγοῦδι:

«Μὰ κλαίουσι κι' οἱ Σφακιανοὶ καμπόσους ἀντρειωμένους
 «λιοντάρια στὴν παλληκαριὰ, σ' τὸν πόλεμ' ἀξιωμένους.
 «Κλαῖσι τὸν Μποῦζο Θεόδωρο, ποῦχε μεγάλο νάμι,
 «καὶ τὸ Φλε-Φλὲ τὸ Σταβιανὸ καὶ τὸν Πατερογιάννη,
 «τὸν Κανακὸ-Γερῶννυμο, ἀποῦ τὸν ἀντρειωμένος,
 «κι' ἦτο καὶ νεῖδς μοναχογιός, περίσσια χαδεμμένος·
 «κλαῖσι τὸ Σκόρδουλ' Ἀνδρουλῆ, τὸν ὠμορφο παιγνιώτη,
 «μαζὺ μετὰ τὸν παπᾶ Βαρδῆ, καὶ τὸν παπᾶ τὸν Νιώτη,
 «καὶ τὸν Σπανάδο-Κωσταντῆ, καὶ τὸ Σηφο-Μανῶλη,
 «τὸν Μπριλλογιάννο-Θόδωρο, πού τὸν παινοῦσαν ὅλοι,
 «καὶ τὸν Νικόλα-Μαλαντρεῆ, τὸ Ρούσιο, ἀποῦ τὸ Θόλος,
 «καῦμένος ὁ Βαφὸ Κωστας, κι' ὁ Μπήργερος ὁ Πῶλος,
 «κλαῖν τὴ Μπούρμπαχο-Κατσουλῆ, μετὰ τὴ μακρὰ πλεξοῦδα,
 «ἀποῦ 'πολέμ' ἀντρείστικα κι' ἄς ἦτο κοπελοῦδα·

«κλαῖσι καὶ τῇ Σγουροφυλλιά, πῶκανε τὰ λαγούμια,
 «κ' ἔκανε τὰ παιδιὰ ὄφανα, χηράδες τὰ χανούμια,
 «ἀποῦ τὴν ἡῶρ ἢ μπαλοτὲ κ' ἔπесен εἰς τὸ δῶμα,
 «καὶ παίρνει ἢ μπόριμπερη φωθιά καὶ τήνε κάνει λυῶμα,
 «καὶ ἴγρηγορα θὰ κλάψουσι καὶ τὸ Καμετο-Γιῶργη,
 «καὶ τὸν Μιχελιουδό-Πῶλο, καὶ τὸν Βαρδό-Κοκόλη,
 «καὶ τὸν Μπουνάτο-Νικολῆ, κ' ἔχου μεγάλη προίκα,
 «κι' αὐτοῖ βαρὲ σ' τὸν πόλεμο περίσσια βαριστήκα».

Τὸ γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ τρομερωτέρου γιανιτσάρου κ' ἢ ἀπαλλαγὴ τῶν γύρω ἐπαρχιῶν ἀπὸ τὸν τύραννο αὐτὸ κ' ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του, ποὺ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ξαναπατήσουν πιά στὰ μέρη αὐτά, ἀλλὰ ἐπούλησαν σιγά-σιγά ὅλη τους τὴν τεραστία περιουσία, δὲν πρέπει νὰ κριθῆ στενά καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψι τοῦ γλυτωμοῦ ἑνὸς τμήματος τῆς Κρήτης ἀπὸ ἓνα πιεστή. Ἄλλοιῶτα πρέπει νὰ τὸ δοῦμε. Ὡς νέα ἐκδήλωσι τοῦ ἠρωϊκοῦ λαοῦ τῶν Σφακιῶν ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμα ἀνασάνει ἀπὸ τὸ μαρτυρικό δρόμο του πάνω στὰ βουνὰ ποὺ κυνηγοῦσε κ' ἐκυνηγότανε ἀπ' τὸν ἀναρίθμητο ἐχθρό.

Ἴσως δὲν εἶχαν ἀκόμα ξαρωστήσει οἱ φυλακισμένοι τοῦ Μεγάλου Κοῦλε ποὺ μόλις εἶχαν φθάσει στὰ Σφακιά. Ἴσως ἀκόμα νὰ μὴν εἶχαν καθαρισμένους τοὺς δρόμους τῶν χωριῶν των ἀπ' τὰ χαλάσματα καὶ τ' «ἀποκάουδα» τῆς φωτιάς ποὺ τοὺς εἶχαν βάλει οἱ Τοῦρκοι. Ἴσως νὰ μὴν εἶχαν ἀκόμα περισυλλέξει τοὺς σκελετοὺς τῶν γυναικοπαίδων ποὺ πότε ἀπὸ πείνα, πότε ἀπὸ κρού, πότε ἀπὸ σφαγὴ μέσα στὴν τραγικὴ τους καταδίωξι εἶχαν ἀφήσει σκορπισμένα στὶς ἀμουνάρες τῶν βουνῶν καὶ στὰ φαράγγια μέσα.

Κι' ὅμως λαὸς δυνατὸς καὶ φιλελεύθερος μὲ τὴν πεποίθησι τῆς ψυχικῆς του ἀντοχῆς καὶ τῆς σωματικῆς του ρώμης, ξεπετάχτηκε πάλι ὀρθὸς καὶ δυνατὸς στὴν πρώτη ἀνάγκη κ' ἔδειξε περήφανή του ἀδιαφορία γιὰ τὸ, τι θὰ μπορούσε καὶ θάταν φυσικὸ νὰ ἐπακολουθήσῃ στὸ χαμὸ ἑνὸς πανίσχυρου καὶ περιώνυμου γιανιτσαρου. Σὲ τέσσερα χρόνια μέσα ἐξέχασε τὰ δάκρυα καὶ τὸ θρήνο ποὺ ἐτάραξαν τὴν ἐπαρχία του καὶ ξαναβρῆκε τὴν πολεμικὴ του «ιαχή».

Στὰ κοινὰ τους γεύματα δὲν τραγουδοῦσαν ἐρωτικὰ τραγούδια. Γύρω ἀπ' τὴν «τάβλα» ὁ καλλίφωνος ἄρχιζε τὸ περήφανο

τους τραγοῦδι κ' οἱ ἄλλοι τὸ ξανάλεγαν σὲ πεισματωμένες ἐπαναλήψεις :

«Ἴντά ἔχετε γύρου γυροῦ κ' εἶναι βαρὰ ἢ καρδιά σας ;
 δὲν τρώτε καὶ νὰ πίνετε καὶ νὰ χαροκοπάτε ;
 πρὶν νᾶρθ' ὁ χάρος νὰ μᾶς βρῆ νὰ μᾶσε διαγουμίση,
 νὰ διαγουμίση τὴ γεναίς καὶ νὰ διαλέξη τσ' ἄνδρες,
 νὰ πάρη τσ' ἄνδρες τσοὶ καλοὺς τσοὶ καστροπολεμάρχους,
 ἀποῦ τὰ κάστρα πολεμοῦν ; . . . .»

ΗΡΩΩΝ ΣΥΝΤΡΟΦΙΣΣΕΣ

Λιγστεμένοι ἦταν οἱ ἄνδρες τῶν Σφακιῶν ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὸν ἐκπατρισμό. Μὰ ἦσαν οἱ γυναῖκες ποὺ ἰσάξια ἀναπληροῦσαν τὰ παλληκάρια. Καὶ μὲ τὸ τουφέκι καὶ μὲ τὸ γαταγάνι ἀπὸ μικρὲς εἶχαν κάμει γνωριμία καὶ τώρα ποὺ ἔλλειπαν ἀνδρικά χέρια, τὰ δικά τους εὐκόλα καὶ πρόθυμα τ' ἀναπληροῦσαν.

Γιὰ ψυχὴ ; Μὰ εἶχαν παρμένη ἀπ' τὴν ἴδια μάννα γῆ κ' ἀπὸ τὸ μαστὸ τῆς φιλελεύθερης γενιᾶς τους. Μιὰ Σγουροφυλλιά καὶ μιὰ Κατσουλή ἀπὸ τοὺς Βουρβάχηδες, πέφτοντας μπρὸς στὸ Πύργο τ' Ἀληδάκη σκόρπιζαν μὲ τὸ θάνατό τους χίλιους καινούργιους ἠρωϊσμοὺς τῶν ἀνδρῶν, ποὺ ἄδρὰ θὰ τοὺς πληρώσῃ μέσα σ' ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια ποὺ θὰ κρατηθῆ ἀκόμα πάνω στὸ περήφανο νησί ὁ κατακτητής.

Στὶς λαγῶνές τους ποὺ δὲν ἐδέχτηκαν τὴν ἀφροδισιακὴ εὐτυχία τῆς κνοφορίας, ἦταν τὰ ὠρία χιλίων ἠρώων καὶ στὸν ὑμέναιο τοῦ θανάτου, κάθε μιὰ τους χίλιους ἠρωες ξεπέταξε.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ ματωμένη ἱστορία τοῦ Ἀληδάκη τὸ μόνο ποὺ δὲν περίμεναν οἱ Σφακιανοί, προετοιμασμένοι ν' ἀντικρύσουν κάθε ἐνδεχόμενο, ἦταν ἡ ἀδιαφορία τῶν ἄλλων γιανιτσαρῶν καὶ τοῦ Βεζύρη τῆς Κρήτης, ὅπως καὶ τόσων διαλεκτῶν συντρόφων καὶ φίλων τοῦ τρομεροῦ γιανιτσαρου σὰν ἔμαθαν τὸ θάνατό του. Κι' ὅμως ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ ἦταν φυσικὴ. Γιατὶ ποῖος γιανίτσαρος θάκανε τὴν τρέλλα ν' ἀδιαφορήσῃ στὸ πείσμα τῶν Σφακιανῶν, ποὺ δὲν ἐδείλιασαν νὰ κτυπήσουν τὸν πιὸ ἰσχυρὸ τους καὶ τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ αὐτὸς ἦταν ἔτοιμος μὲ τρακόσους διαλεκτοὺς τουρκοκρητικὸς νὰ τοὺς κτυπήσῃ ; Θὰ μπορούσε κανένας ἄλλος νὰ συγκεντρώσῃ τόση δύναμι γιὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς Σφακιανούς ;

«Κ' οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀποκοτοῦν, κινένας δὲν σιμώνει,
 γιατί κ' ἂν ἐλιγνάμε, μᾶσε φοβοῦντ' ἀκόμη.»

Μὴ τάχα κί' ὁ Σερασκέρης πού εἶχε κάμει γῆς Μαδιὰμ τὰ Σφακιὰ, δὲν εἶχε ἀρνηθῆ γιὰ τὸ χατήρι τοῦ Ἀληδάκη νὰ ξαναμπλέξῃ μαζί τους καὶ νὰ ξαναρχίσῃ μιὰ τελείως ἀμφίβολη ἐπιχείρησι στὰ δύσκολα κί' ἀτίθασα βουνά τους; Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού δὲν ἐξητήθηκε ἡ τιμωρία τῶν Σφακιανῶν γιὰ τὸ χαμὸ τόσων τούρκων καὶ τῆ διαρπαγῆ ὄχι μόνο τοῦ πύργου, μὰ καὶ τοῦ Μπρόσνερου, πού τὸ διήρπασαν καὶ τ' ἀπογύμνωσαν χωρὶς νὰ κάμουν διάκρισι τούρκικων ἢ χριστιανικῶν σπιτιῶν.

«Βούγια καὶ γιδοπρόβατα ἐκάναν ἴσια πάνω, καὶ γιανιτσαρούς δὲν ψηφοῦν, πασᾶ, μηδὲ Σουλτάνο. Μὰ καὶ Ρωμηοὺ νὰ τύχαιε δὲν τοῦ τ' ἀναγυρίζουν;» καὶ μήπως ἔχουν κ' οἱ ρωμηοὶ προᾶμμα πού νὰ τ' ὀρίζουν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζουν νὰ ζητοῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀτίθασους, δικαιολογίες γιὰ ἀρκετὲς ὑπερβασίες τῶν ἐναντίων καὶ τῶν γύρω χριστιανῶν, πρᾶγμα πού ἀπετέλεσε τὴν κακὴ ἀρχὴ μιᾶς πολὺ βλαβερῆς κρουφῆς ἐχθρας μεταξὺ τῶν χριστιανῶν γύρω κάμπων καὶ τῶν Σφακιῶν. Ἡ δικαιολογία πού βοῦνταν γιὰ νὰ παίρνουν τὶς περιουσίες τῶν χριστιανῶν, ἐπειδὴ αὐτοὶ δὲν ἐξουσίαζαν τὸ, τι εἶχαν, εἶναι ταπεινὴ καὶ σκληρὴ δικαιολογία στὴν ἐπαύξῃσι τοῦ πόνου τῶν χριστιανῶν.

ΞΕΠΗΔΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΦΡΑ

Ὁ ὄλεθρος τῶν Σφακιῶν τοῦ 1770, ὁ ἐκπατρισμός, ἡ καταστροφὴ τῆς ναυτιλίας, κί' ὁ θάνατος τόσων ἀνδρῶν, ἔφερε τὰ πρῶτα χρόνια ἓνα τραγικώτατο μαρασμὸ σ' ὅλη τὴ βουνίσια ἐπαρχία. Ἡ ναυτιλία εἶχε σταματήσει, γιὰ τὸ ὅσα Σφακιανὰ καράβια σώθηκαν δὲν εἶχαν πιά κανένα λόγο νὰ πιάνουν τὰ λιμάνια τους. Τράβηξαν γι' ἄλλοῦ. Ἡ κτηνοτροφία χάθηκε, γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν κοπαδιῶν ἦταν ὀλοκληρωτικὴ. Τὰ σπύτια ἦταν «χάλαρα»—χαλασμένα—τὰ δένδρα καυμένα, καὶ μὲ τὴν ἔλλειψι καλλιεργίας, ἦταν στεῖρα ἡ γῆς κί' ὅλη ἡ ζωὴ ἔδειχνε ἐλάχιστα σημάδια κινήσεως.

Μὰ σιγὰ-σιγὰ οἱ «γυρογιαλίτες» ἄρχισαν νὰ «σκαρώνουν» καινούργια καίκια, ἀργότερα καὶ μεγάλα καράβια καὶ νὰ βρίσκουν τὴν πρῶτη τους τακτικὴ ζωὴ. Αὐτὸ ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναβιώσεως τῶν. Ἡ κίνησις τῶν καραβιῶν ἔφερε καὶ τὸ κτίσιμο τῶν σπιτιῶν των, πού σιγὰ-σιγὰ μεγάλωναν πάνω στὰ ἀρχαῖα ἐρεῖπια κί' ἔγιναν ἀρχοντοσπίτια κ' ἡ ἄνεσι κί' ὁ πλοῦτος τοῦ ἐμπορίου, πού ὅσο πῆγαινε καὶ ξάπλωνε ἀπ' τὰ παραθαλάσσια πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὰ βουνά,

ξανάφερε πάλι τὴν πρῶτη καλλιέργεια καὶ τὴν ἐνδυνάμωσι τῆς κτηνοτροφίας.

Ὅλα αὐτὰ συνετέλεσαν ὄχι μόνο ν' ἀφήσουν οἱ Σφακιανοὶ τῶν ὄρεινῶν χωρῶν πού γειτόνευαν μὲ ἄλλες ἐπαρχίες τὶς ὀργανωμένους κλοπὲς ποῦ καναν χωρὶς διάκρισι σὲ τούρκους καὶ χριστιανούς, μὰ καὶ ν' ἀρχίσουν μιὰ νέα πάλι δυνατὴ ζωὴ μὲ γενικὴ πρόοδο σὲ τὶς ἐκδηλώσεις της. Σὲ καμμιά ἐπαρχία τῆς Κρήτης δὲν ἐπέτρεπαν τότε οἱ Τούρκοι σχολεῖα, κί' ὅμως τὰ Σφακιὰ εἶχαν τὰ δικάτους κί' ὁ λαὸς ὅλος μάθαινε γράμματα στὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆς γενικῆς ἀμαθείας.

Τὸ ξεχαλάρωμα καὶ ἡ ἀκαταστασία, πού κράτησε κάμποσα χρόνια μετὰ τὴν ἐπανάστασι καὶ ποῦ γινε αἰτία νὰ κάμῃ τοὺς Σφακιανούς μισητοὺς καὶ στοὺς ἴδιους στοὺς Χριστιανούς—γνωστὸ εἶναι τὸ «Σφακιανὸ κί' ἂν κάμῃς φίλο βάστα καὶ κομμάτι ξύλο»—πολὺ γρή-

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΙΣ

Ἐξώφυλλον, βιβλίου τοῦ 1669 τοῦ Μαρκησίου ντε Βίλλ μετὸν τίτλο «Περίεργος ἱστορία τῆς πολιορκίας τοῦ Ἡρακλείου.»

γορα δὲν ἀφῆκε σημάδι, καὶ τὰ Σφακιὰ ἄρχισαν καὶ πάλι νὰ πλουτίζουσαν καὶ νὰ προπαρασκευάζονται μὲ τὴν ἡρωϊκὴ τους διαίσθησι γιὰ τὸ μεγάλο ἀγῶνα.

Ὡς τόσο ἡ Πύλη δὲν κατώρθωσε νὰ εἰσπράξῃ χαράτσι ἀπ' τὸν λαὸ τῶν Σφακιῶν. Ὅσες φορὲς προσπάθησε, ἐγκατέλειπε τὴν προσπάθειά της γιὰ τὴν φοβήθηκε τὴν συνέπειες. Μόνο τὸ φόρο τῶν πέντε χιλιάδων γροσῶν εἰσέπραττε κάμποσα χρόνια, μὰ κι' αὐτὸς ἔπαυσε, γιὰ τὴν γίνθηκε αἰτία πολλὰς φορὲς νὰ δημιουργήσῃ νέα ἐπανάστασι.

ΑΛΛΗΛΟΣΠΑΡΑΓΜΟΙ

Ἡ εἰσπραξις τοῦ φόρου αὐτοῦ, ἐπειδὴ πολλὰς φορὲς ὁ Μουτεβελῆς, ποῦχε ὀριστη ἀπ' τὴν Πύλη γιὰ τὴν εἰσπραξι, σὰν πῆγαινε μονάχος του ἐκινδύνευε, ἔκαμε τὸ Βεζύρη τῆς Κρήτης νὰ ὀρίσῃ ἓνα Σφακιανὸ ἀντιπρόσωπὸ του ὕστερα ἀπὸ γενικὴ παραδοχὴ τῶν καπεταναίων καὶ τῶν ριζαρχῶν. Πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς Πύλης γιὰ τὸ φόρο ἦταν ὁ Κανάκης Πάτερος ἀπὸ τ' Ἀσκύφου, μὰ κι' αὐτὸς παρασύρθηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του καὶ κατάντησε πειστικὸς τόσο, ποῦ οἱ Σφακιανοὶ τὸν σκότωσαν μαζί μὲ τοὺς τρεῖς γιουὺς του.

«Σὰ θὲς ν' ἀκούσης κλάυματα κι' ὄμορφα μοιρολόγια
Πρόβαλε στὸ Ευλόδεμα νὰ σοῦ βγορίσ' ὁ λάκκος (τὸ Ἀσκύφου)
Ν' ἀκούσης τὴν Κανάκινα πῶς ἐκλαιγε σοὶ γιουὺς της,
Τὸν Πῶλον καὶ τὸν Σιδερεῖ καὶ τὸν Γερώννου τῆς.
Γερώννου μου ξακουστὴ, καὶ Πῶλο μ' ἀντρειωμένε».....

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κανάκη Πάτερος, οἱ Σφακιανοὶ ὑπέδειξαν τὸν ὄπλαρχηγὸ Ἄνδρ. Βολουδάκη ἀπ' τοὺς Παττακοὺς, ἄνδρα πλούσιο, χρηστὸ καὶ ἡρωϊκὸ, μὰ ἐγωῖστικὸ σὲ βαθμὸ προσβλητικὸ γιὰ τοὺς ἄλλους· ὁ ἐγωῖσμός του τὸν παρέσυρε σ' αὐθαιρεσίες. Ἡ ἀπόπειρά του νὰ ἐξευτελίσῃ τὸ γιουὸ τοῦ περιφημοῦ Δαίμονα τοῦ Γεωργακομάρκου, ποῦ τὸν διάκριναν γιὰ τὸν ἡρωϊσμό του καὶ τὴν λεβεντιά του, ἔγινε αἰτία νὰ σκοτωθῇ ἀπ' τοὺς δυὸ Δαιμονάκηδες καὶ μαζί μ' αὐτὸν καὶ δέκα ἄλλοι.

Μετὰ τοὺς θανάτους αὐτοὺς δὲν ἀνεγνώρισαν πιά κανένα ἄλλο Σφακιανὸ ἀντιπρόσωπο τοῦ Βεζύρη, ἀλλ' ἐξακολούθησαν κάμποσα χρόνια τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου στὸ Μουτεβελῆ ποῦστελενε ὁ πασᾶς καὶ ποῦ πῆγαινε στὰ Σφακιὰ μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, μὰ δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα ν' ἀνακατευθῇ στὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῶν Σφακιανῶν.

ΕΘΝΙΚΗ ΔΙΑΙΣΘΗΣΙΣ

Σὲ λίγα χρόνια τὰ Σφακιὰ βρῆκαν πάλι τὴν πρώτη τους οικονομικὴ ἰσχύ κι' ὅλη ἡ ἐπαρχία εἶχε ἀναζήσει καὶ δὲν ἐθύμιζε πιά τὸ ματωμένο πέρασμα τοῦ τυράννου ἀπ' τὰ περηφάνα βουνά της. Κι'

ὅμως ὁ πλοῦτος αὐτὸς ποῦ καθημερινῶς μεγάλωνε τὰ καρβία τῶν Σφακιανῶν, τοὺς ἔκανε νὰ σκέπτονται πῶς ἀργὰ ἢ γρήγορα οἱ τούρκοι θὰ ζητοῦσαν εὐκαιρία νὰ τοὺς τὸν ἀρπάσουν καὶ νὰ καταστρέφουν τὸ, τι αὐτοὶ παλεύοντας μὲ τὰ κύματα θησαύριζαν. Ὁ φόβος αὐτὸς τοὺς ἔκανε νὰ συνεταιρίζονται ἀγάδες καὶ ἰσχυροὺς γιανιτσαροὺς καὶ μπέηδες τῶν Κάστρων, γιὰ νάχουν ἐξασφαλισμένη τὴν προστασία τῶν ἰσχυρῶν συνεταιρῶν τους καὶ πάνω στὴν Κρήτη καὶ στ' ἄλλα τούρκικα λιμάνια ποῦ ταξίδευαν διαρκῶς. Αὐτὸ τοὺς χρησίμευσε ἀργότερα στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, σὰν ἄρχισε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία τὴν δρασί της.

Ἔτσι μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μὲ τὸν πλοῦτο ποῦ μάζευαν, μὰ καὶ μὲ τὴν πάντα ἡρωϊκὴ ψυχὴ τους, ἐτοιμάζοντο γιὰ τὸ μεγάλο ἀγῶνα ποῦ τοὺς περίμενε, γιὰ τὴν αὐτοὶ πρῶτοι εἶχαν ρίξει πάνω στὸ νησί τὸ θεῖο σπόρο του.

Κι' ὅμως, ὥσπου νάρθη αὐτὴ ἡ στιγμή, ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ἐστὲναζε κάτω ἀπὸ τὴν πιὸ ἀνήκουστη τυραννία. Ποτὲ ἡ Τουρκικὴ πίεσις δὲν εἶχε φτάσει στὸ σκληρὸ βαθμὸ ποῦχε καταντήσῃ μετὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἄν οἱ Σφακιανοὶ ξεχάστηκαν ἀπ' τοὺς Τούρκους, γιὰ τὴν δὲν τοὺς ἐσύμφερε νὰ τοὺς θυμοῦνται, οἱ ἄλλοι σκλάβοι, οἱ ραγιαδες τῶν κάμπων, ἐδέχτηκαν τὴν ματωμένη ἐκδίκησι τῶν τούρκων, ποῦχασαν δικούς τους στὸν πόλεμο τῶν Σφακιῶν, ἢ ποῦ εἶχαν αἰτίες νὰ λὲν πῶς ἔχασαν.

Στὰ χρόνια αὐτὰ τοῦ γενικοῦ πόνου καὶ τῆς ὀδύνης ἄρχισαν ἀπὸ τὴν πίεσι νὰ ξεπηδοῦν οἱ πρῶτοι συστηματικοὶ ἐκδικηταὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Ο ΤΣΟΥΔΕΡΟΓΙΑΚΟΥΜΗΣ

Πρῶτος ὁ Γιακουμῆς Τσουδερός, ὁ τελευταῖος γιουὸς τοῦ Μιχαήλ Τσουδεροῦ,¹ ποῦχε γεννηθῇ στὸν Ἀσώματο τοῦ Ἁγίου Βα-

1.—Οἱ Τσουδεροὶ ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν Καλλεργῶν, μετωνομάσθησαν δὲ Τσουδεροὶ ἀπὸ τὸν πατέρα τους, Ἐμμανουὴλ Καλλεργῆ. Ὁ Ἐμμανουὴλ σὰν ἐσπούδαζε στὴ Μονὴ τοῦ Προέβελι, παιδί ἀκόμη, ἀπὸ ἓνα τυχαῖο περιστατικὸ πῆραν φωτιά τὰ μαλλιά του, κ' ἐτσουδίστηκαν (ἐτσουροφλιάστηκαν). Ἀπ' αὐτὸ—ὅπως συμβαίνει πάντα στὴν Κρήτη, νὰ ὑποχωρῇ τὸνομα σὲ μιὰ μετωνυμία ἀπὸ εἰδικότητα ἢ ἀπὸ πάθημα παρμένη—πῆραν κι' οἱ Καλλεργῆ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τὸνομα Τσουδερός καὶ τὸ διετήρησαν γιὰ πάντα, ἂν κι' ὁ στρατηγὸς Τσουδερός κάποτε ἔκανε χρῆσι καὶ τοῦ παλαιοῦ Καλλεργῆ καὶ προσπάθησε νὰ συνεχίσῃ τὸνομα αὐτό. Ἀλλὰ δὲν ἐπέμενε, φαίνεται, γιὰ τὴν κι' αὐτὸς κ' οἱ γιοὶ του εἶχαν δώσει τόση λάμψι καὶ τιμὴ στ' ὄνομα Τσουδερός ποῦ λυπήθησαν νὰ τὴν ἀποχρούσουν γιὰ τὴν παλαιὰ αἴγλη καὶ τὴν ἀρχαία τιμὴ. Περισσότερα γιὰ τοὺς Καλλεργῆ καὶ Τσουδεροὺς ἔχω ἀναπτύξει στὶς «Κρητικὲς μου Βιογραφίες» Ἀθῆναι 1931.

σιλείου τὸ 1770, ἓνα βράδυ τοῦ 1790 στὸ Σπῆλι πού γινότανε ἓνας γάμος, ἔδειξε τὴν ἡρωϊκὴ του ἀνταρσία, τὴν συγγρατμημένη ἀπὸ πολλὰ χρόνια μπρὸς στὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν. Στὸ γάμο αὐτὸ ἦλθαν ἀπρόσκλητοι καὶ δυὸ γιανίτσαροι. Ὡς τοὺς εἶδαν οἱ χριστιανοὶ κατατρόμαξαν καὶ κάνοντας «τὰ πικρὰ γλυκά» — «τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι» — τοὺς περιποιήθηκαν. Μὰ ὅσο πλήθαιναν αἱ περιποιήσεις τῶν χριστιανῶν τόσο κ' ἡ θρασύτης τῶν γιανιτσάρων μεγάλωνε. Καθισμένοι πάνοπλοι στὴ μέση τῶν χριστιανῶν ἀσχημονοῦσαν καὶ πρὸς τοὺς ἄνδρες καὶ πρὸς τὶς γυναῖκες. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς, καταπίνοντας τὸ πόνο του καὶ τὸ θυμὸ του συγγρατήθηκε στὴν ἀρχή, μὰ ἅμα εἶδε πὼς ἡ ὑβριστικὴ προκλητικότης τῶν τούρκων μεγάλωνε κι' ὅλοι μὲ πόνο καὶ τρεμάμενα χεῖλη ἀπὸ φόβο ἀναγκαζόντανε νὰ τὴν ἀνέχονται γιὰ νὰ μὴ γίνῃ μεγάλο κακό, μὲ γέλιο φιλικὸ πλησίασε καὶ εἶπε στὸν ἓνα, πὼς τὸν θέλει νὰ τοῦ πῆ ἰδιαιτέρως γιὰ κάτι πού θὰ τὸν εὐχαριστήσῃ πολύ. Αὐτὸς δέχτηκε.

Ἄμα βγήκαν ἔξω καὶ πῆγαν λίγο πὸ μακρὰ μὲ ὀρηκτικὴ γρηγοράδα ὁ Τσουδερογιακουμῆς τραβᾷ τὸ ἴδιο τὸ γιαταγάκι τοῦ Τούρκου καί, προτοῦ κ' αὐτὸς προφτάξῃ νὰ καταλάβῃ τί γίνεται, τοῦ κόβει τὸ κεφάλι. Ἀφήκε τὸ πτώμα του ἐκεῖ καὶ ξαναγύρισε πίσω. Μὲ τὸ ἴδιο γέλιο λέει στὸν ἄλλο:

— Ὁ δρτάκης σου σὲ θέλει, ἀγᾶ μου, καὶ γελᾷ γιὰ νὰ δείξῃ στὸ γιανίτσαρο πὼς κάτι εὐχάριστο τὸν περιμένει.

Τὸν ἀκλούθηξε κι' αὐτὸς τὸν πῆγε στὸ ἴδιο μέρος καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸν σκότωσε. Πῆρε τὶς κεφαλές τους καὶ τ' ἄρματα τους καὶ γύρισε πίσω. Ἄμα τὸν εἶδαν οἱ χριστιανοὶ ἄρχισαν νὰ τρέμουν ἀπὸ φόβο. Καταλάβαιναν τὸ τί θὰ τραβοῦσαν τὴν ἄλλη μέρα πού θὰ μάθαιναν οἱ ἄλλοι τοῦρκοὶ τὸ θάνατο τῶν δυὸ γιανιτσάρων.

— Δὲ βαστᾷ μπλιὸ ἢ καρδιά μου σοὶ ντροπές. Καλλιὰ στὰ βουνά: ἔσεῖς ἄνε θέλετε πηγαίνετε νὰ σοὶ θάψετε, γιὰ νὰ μὴ μαθητευτῆ καὶ πάθετε, κ' ἔφυγε ἀπὸ κεῖνο τὸ βράδυ.

«Παρὰ νὰ πάω σὰ ραγιαῖς, μουτῆς προσκυνισμένος,

Καλλιὰ στὴ χέρα τᾶρματα, τὸν πασαλὴ ζωσμένος.

Νᾶχω μπηγμένο τουτονα στοῦ Τούρκου τὸ στομάχι,

Ἵντες θὰ μου ῥθῆ ἢ μπαλουθιά, κι' ἄς λάχη ὅπου λάχη,

Φτάνει νᾶχω στὴ χέρα μου πέντ' ἔξ ὀχτῶ κεφάλια,

Στὰ κουτσοκέφαλα κορμιὰ νὰ πέσω ἀγάλια - ἀγάλια»

Ἀπὸ κεῖνο τὸ βράδυ ὁ Τσουδερογιακουμῆς γίνηκε ὁ τρόμος

σιλείου το 1770, ένα βράδυ του 1790 στο Σάλαρι
 ένας γάμος, έδειξε την ηρωική του άνταρσία, την οποία
 πολλά χρόνια μπρός στα μαρτύρια των χριστιανών
 ήλθαν απρόσκλητοι και δυο γιανίτσαροι. Ως τους
 ανοι κατατρόμαξαν και κίνοντας «τα πικραχάκια
 φιλομίαν ποιούμενοι» — τους περιποιήθηκαν. Μά
 αί περιποιήσεις των χριστιανών τόσο κ' ή θρασύτητα
 των μεγάλων. Καθισμένοι πάγοπλοι στη μέση του
 άσχημοῦσαν και πρὸς τοὺς ἄνδρες, και πρὸς τὴν
 Τσουδερογιακουμῆς, καταπίνοντας τὸ πόνο του
 συγκρατήθηκε στην ἀρχή, μα ἄμα εἶδε πὸς ἡ ἔβραση
 κότης τῶν τούρκων μεγάλων κ' ὄλοι με πόνο και
 ἀπὸ φόβο ἀναγκαζόντανε νὰ τὴν ἀνεχόντανε γιὰ νὰ
 κακό, με γέλιο φιλικὸ πλησίασε και εἰλεστον ένα, πικρὸ
 τοῦ πῆ ἰδιαίτερος γιὰ κάτι πού θὰ τὸν ἐξαιουσιάζει
 δέχτηκε.

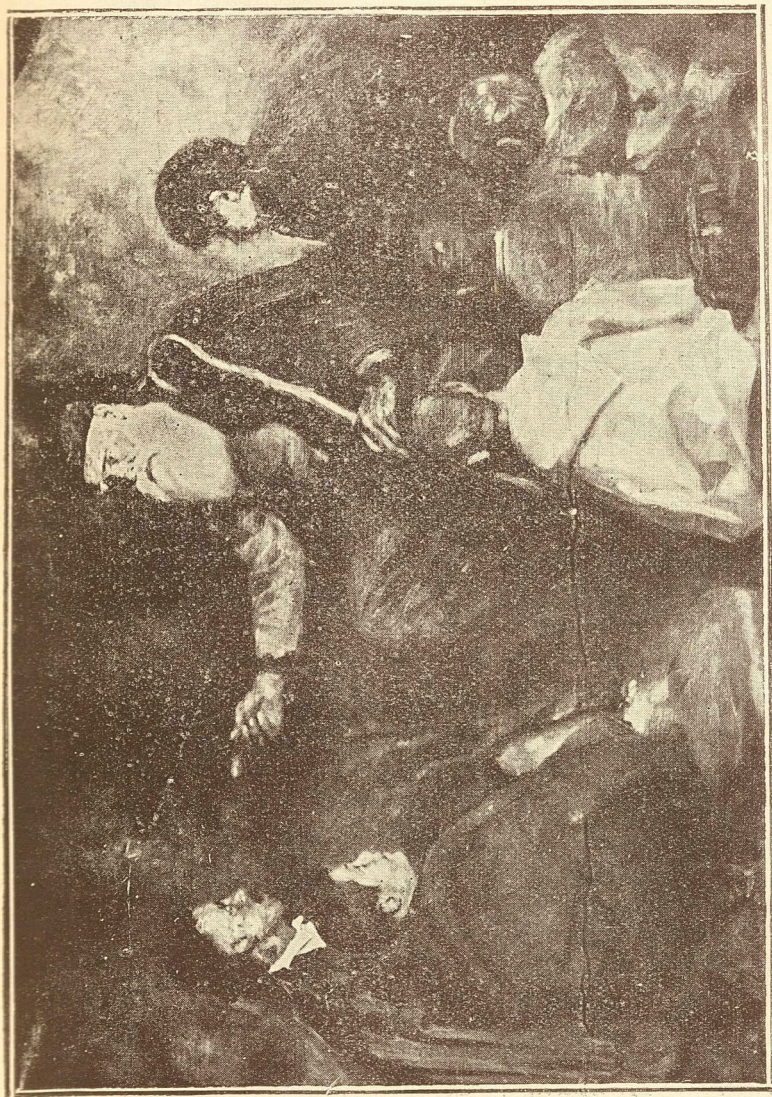
Ἄμα βγήκαν ἔξω και πήγαν λίγο πιο μακριά με
 γρηγοράδα ὁ Τσουδερογιακουμῆς τραβᾷ τὸ ἴδιο τὸ
 Τούρκου και, προτοῦ κἀν αὐτὸς προφίτση νὰ καταπῆ
 τοῦ κόβει τὸ κεφάλι. Ἄφηκε τὸ πτόμα του ἔκλι καὶ
 πίσω. Με τὸ ἴδιο γέλιο λέει στὸν ἄλλο.

—Ὁ δούτακῆς σου σὲ θέλει, ἀγά μου, και γιὰ γιὰ
 γιανίτσαρο πὸς κάτι εὐχάριστο τὸν περιμένει.

Τὸν ἀκλούθηξε κ' αὐτὸς τὸν πήγε στὸ ἴδιο μέρος
 ἴδιο τρόπο τὸν σκότωσε. Πῆρε τις κεφαλές και
 και γύρισε πίσω. Ἄμα τὸν εἶδαν οἱ χριστεῖς
 μουν ἀπὸ φόβο. Καταλάβαιναν τὸ ἴθι τῶν
 πού θὰ μάθαιναν οἱ ἄλλοι τούρκοι τὸ θάνατο τῶν

—Δὲ βαστᾷ μπλὸ ἡ καρδιά μου τσὰ τρεῖς
 βουνά' ἔσεῖς ἄνε θέλετε πηγαίνετε νὰ τοῖ θάνατε
 τευτῆ και πάθετε, κ' ἔφυγε ἀπὸ κείνο τὸ βράδυ.

«Παρὰ νὰ πάω σα ραγιᾶς, μοντῆς προσκυνητῆς
 Καλλιὰ στὴ χέρα τᾶρματα, τὸν πασαλή ζωσμένο
 Νᾶχω μπηγμένο ταυτονά στοῦ Τούρκου τὸ σπασμένο
 ὄντες θὰ μου ᾠθῆ ἡ μπαλανιῆ, κ' ἄς λίχη βῆ
 Φτάνει νᾶχω στὴ χέρα μου πέντ' ἔξ ὀχτὼ κεφάλια
 Στὰ κοντοκέφαλα κορμιά νὰ πέσω ἀγάλια
 Ἀπὸ κείνο τὸ βράδυ ὁ Τσουδερογιακουμῆς γιὰ

τῶν Τούρκων. Τράβηξε γιὰ τὰ Σφακιὰ καὶ πῆγε στὸν Καλλικράτη. Ἐκεῖ βρῆκε τοὺς δυὸ πρωτεξαδέλφους του, τοὺς περιφήμους Δαιμονάκηδες, τοὺς γιουὺς τοῦ Γεωργακομάρκου, τὸ Σίφη καὶ τὸ Γιώργη, ποὺ τοὺς ἔλεγαν καὶ Τιμπραγούς, γιὰτὶ ἦσαν δίδυμοι. Βρῆκε, καὶ τὸ Σήφη Κουτρομπᾶ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ τρομεροῦ Μανούσακα, τοὺς Παλογιάννηδες, τοὺς Βολουδιανούς, τοὺς Μανουσέληδες καὶ τὸ Θοθωρῆ Σπάνια ἀπ' τὴν Νίμπρο. Ἔγιναν ὅλοι «ἀδερφοχτοί», —ἀδελφοποιητοί, ¹ —κι' ἄρχισαν τὸ χαϊνικό τους βίο, ποὺ βάσταξε δεκατέσσερα χρόνια.

Ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνό, ἀπὸ φαράγγι σὲ φαράγγι, ἀπὸ πλαγιὰ σὲ πλαγιὰ, μὲ τὰ μάτια πάντα στοργικὰ καὶ προστατευτικὰ γυρισμένα πρὸς τοὺς χριστιανούς, συγκρατοῦσαν κάθε τουρκικὴ σκληρότητα, ὄχι μόνο στὴν ἐπαρχία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου μὰ καὶ στ' Ἀμάρι καὶ στὸ Ρέθυμνο καὶ πολλὲς φορὲς ἢ τιμωρία μιᾶς τουρκικῆς σκληρότητος ἔφτανε καὶ ὡς τὰ φρούρια τοῦ Ρεθύμνου ἀπ' ἔξω.

Οἱ ἔνδεκα αὐτοὶ διαλεκτοὶ χαϊνήδες ἄρχισαν νὰ περιτρέχουν τὰ χωριὰ καὶ νὰ τρομοκρατοῦν τοὺς γιαντισάρους. Μιὰ μέρα ὁ Τσουδερογιακουμῆς περνοῦσε ἀπ' τὸ Γιαννιοῦ. Ἦταν σαρακοστή τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1800. Ἄκουσε λύρα μὲ σηκωμένο καβαλλάρη ποὺ τοῦκαμε ἐντύπωση καὶ μάλιστα τέτοιες μέρες νηστείας κι' ἔμαθε πὼς γιανίτσαροι γλεντοῦσαν στοῦ παπᾶ τὸ σπίτι. Χωρὶς νὰ χάση καιρὸ μπαίνει στὸ γλέντι τους καὶ τοὺς σκοτώνει καὶ τοὺς δυὸ καὶ ρίχνει τὰ πτώματά τους στὴ λίμνη τοῦ Κουρνά.

Δὲν κατώρθωσαν νὰ τὰ βροῦν οἱ Τούρκοι· ἀργότερα ἔμαθαν πὼς κι' αὐτοὶ πῆγαν ἀπ' τὸ χέρι τοῦ Τσουδερογιακουμῆ. Δὲν μπορούσαν νὰ τὸν πιάσουν μὰ εἶχαν τὸν πατέρα του, ποὺ κάθε τόσο τὸν κατεδίκαζαν νὰ πληρώνη τὸ φόρο τοῦ αἵματος, —τὸ «ντιγέτι», —κι' ὄχι μόνο γιὰ κείνους ποὺ σκότωνε πραγματικὰ ὁ χαϊνεμένος γιουὸς του, μὰ καὶ

1.—Ἡ ἐδελφοποιία γινότανε μὲ ἱεροτελεστία ἱερῆως· τὰ παλληκάρια ποὺ θὰ γινότανε «ἀδερφοχτοί» πᾶνανε τὸ ἕνα τὸ ζουνάρι τ' ἄλλου κ' ἀποτελοῦσαν ἀλυσίδα. Ὁ παπᾶς στὴ μέση διάβαζε εὐχὲς «ὕπερ ἀγαπήσεως αὐτῶν ἐν τῷ θεῷ». Μετὰ τίς εὐχὲς καθένας ὀρκιζότανε στὸ εὐαγγέλιο «ὀρκίζομαι πὼς θὰ βαστάξω χατήρι τοῦ ἀδερφοχτοῦ μου πλεῖα παρὰ τ' ἀδερφοῦ μου». Μετὰ τὸν ὄρκο αὐτὸ οἱ ἀδερφοχτοὶ ἦσαν ἔτοιμοι πρὸς σὲ κάθε κίνδυνο νὰ βοηθήσουν μὲ θυσία τῆς ζωῆς τους τὸν ἀδερφοχτό τους.

Ἀπαραίτητο στὴν ἀδελφοποιία ἦταν νὰ παρίσταται καὶ μία παρθένος ποὺ χρησίμευε ὡς ἀδελφὴ κι' ἀποτελοῦσε τὸ συνεχτικὸ δεσμὸ τῶν ἀδερφοχτῶν. Ἡ ἀδερφοχτὴ δὲν μπορούσε νὰ πάρῃ ἄνδρα τῆς τὸν ἀδερφοχτό, γιὰτὶ ἐθεωροῦντο σὰν ἀδέρφια.

για κάθε σκοτωμένο τούρκο από άγνωστο χέρι στην περιφέρεια του Ἀσωμαίου κι' ὅλης τῆς ἐπαρχίας, ἀδιάφορο ἂν σκοτωνόντανε κάποτε καὶ μεταξύ τους, ὅπως γινότανε τακτικά ἀπὸ δικές τους πρόστυχες μικροφιλοδοξίες καὶ μικροσυμφέροντα. Ἔτσι κατώρθωσαν νὰ ἐκμηδενίσουν τὴ μεγάλη περιουσία τοῦ γέρω Τσουδεροῦ, ποὺ μάταια παρακαλοῦσε τὸ γιό του νὰ ἡσυχάσῃ, γιατί ἄλλοιῶς ἦταν ὅλοι χαμένοι. Σὲ κείνους ποὺ τοῦφεραν τὰ παράπονα τοῦ γέρου Τσουδεροῦ ἀπαντοῦσε :

—Τὴ δουλειά ντου νὰ κάνῃ ὁ κύρης μου καὶ γὼ τὴ δουλειά μου θὰ κάνω· ὅ,τι κι' ἄνε μοῦ μηνᾶ, ἄδικα μοῦ μηνᾶ.

Ἄμα ἔμαθε πὼς οἱ αἰμοβόροι γιανίτσαροι τοῦ Γερακαριοῦ Κακάλῃ καὶ Ἰμπραϊμῆς μαζί μὲ τὸν ἄλλο φρικτὸ κακοῦργο τοῦ Νεῦς Ἀμάρι, τὸ Ζεκήρ Ἀγᾶ, ἐσκότωσαν στίς 9 Ἰουλίου 1793 τὸν ἐπίσκοπο Λάμπης Μεθόδιο Σιλιγάρδο ἀπὸ τὸ Βυζάρι, γιατί διαρκῶς ἔτρεχε στὸν πασᾶ τοῦ Ρεθύμνου καὶ ζητοῦσε προστασία γιὰ τοὺς πιεζομένους χριστιανούς, δὲν ἡσύχασε οὔτε ὦρα, ὥσπου κατώρθωσε νὰ ξεμοναχέψῃ τὸν Κακάλῃ καὶ νὰ τὸν σκοτώσῃ, καὶ σὲ κάμποσες μέρες καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ζεκήρ Ἀγᾶ. Ἔτσι ἐξεδίχησε τὸ θάνατο τοῦ ἐπισκόπου του. Ἀλλὰ ἐξεδικήθη καὶ τὸν καταδότη τοῦ Μεθοδίου ἡγούμενο Φαράντο, ποὺ τὸν ἔρριψε ἀπὸ ἓνα φαράγγι γιὰ παραδειγματισμὸ τῶν παρασυρομένων ἀπ' τοὺς τούρκους σὲ πράξεις προδοτικές.

Ὁ πασᾶς τοῦ Ρεθύμνου ἀπελίπιστηκε πὼς μὲ τὸ βαρὺ «ντιγέτι» ποὺ πλήρωνε ὁ γέρος Τσουδερὸς θ' ἀνάγκαζε τὸ Τσουδερογιακουμῆ νὰ παύσῃ τοὺς σκοτωμοὺς τῶν ἀγάδων καὶ τῶν γιανιτσάρων κι' ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ τὸν περίφημο Κιεχαγιάμπαση Σουμᾶν Ἀλμπάνη, ἓνα ἀπὸ τοὺς ἡρωϊκοὺς γιανιτσαρούς, νὰ κάμῃ ἔρευνα στὸ σπίτι τῶν Τσουδερῶν, γιὰ νὰ κατασχέσῃ δῆθεν τὰ ὄπλα ποὺ θάβρισκε μέσα καὶ μετὰ τὴν κατάσχεσι νὰ βρῆ ἀφορμὴ νὰ ἐξορίσῃ καὶ νὰ καταπέσῃ ὀλόκληρη τὴν οἰκογένεια καὶ νὰ ὑποχρεώσῃ τὸ χαϊνὴ νὰ παραδοθῆ.

Ὁ Ἀλμπάνης ἔχοντας μαζί του τοὺς καλύτερους καβάσηδες καὶ «ζαπτιέδες» τοῦ Ρεθύμνου, ἔκαμε ξαφνικὴ ἔρευνα στὸ σπίτι τοῦ Τσουδεροῦ, μὰ δὲν εὗρηκε παρὰ μιὰ χαλασμένη πιστόλα καὶ μιὰ φυσιγγιοθήκη. Τὴν πῆρε καὶ τράβηξε γιὰ τὸ Πρέβελη, ὡς που νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν πασᾶ καὶ νὰ τοῦ πῆ τι πρέπει νὰ κάμῃ. Μὰ στὸ δρόμο του, μόνος του ὁ Τσουδερογιακουμῆς, ξεπετιέται μιὰ στιγμή μὲ ἔτοιμο τὸ τουφέκι του.

—Δὲν εἶναι, Ἀλμπάνη, τὸ ἀντρειάς, τὴ στιγμή ποὺ κατέχεις πὼς κρατῶ ἐγὼ τ' ἄρματα μου νὰ πᾶς νὰ τὰ γυρεύῃς στὸ σπίτι τοῦ πατέρα μου. Πέψε πίσω στὸ σπίτι μου τὴν παλιοπιστόλα καὶ τὸ φυσεκλίκι ποὺ πῆρες, γιατί θὰ σὲ σκοτώσω.

Ὁ Ἀλμπάνης ποὺ φοβήθηκε ἀπ' τὸ θάρρος του καὶ ὑποψίαστηκε πὼς γιὰ νὰ τοῦ μιλήῃ ἔτσι θαρετά, τὴ στιγμή ποὺ εἶχε μαζί του τόσους καβάσηδες καὶ ζαπτιέδες, θάταν κι' ὅλοι οἱ συντρόφοι του μαζί του, διέταξε νὰ πᾶν πίσω τὴ πιστόλα καὶ τὸ φυσεκλίκι.

Ὡς που νὰ πᾶν καὶ νὰ γυρίσουν οἱ καβάσηδες του, ὁ Τσουδερογιακουμῆς τὸν ἐκρατοῦσε κάτω «ἀπ' τὴ μπούκα τοῦ τουφεκιοῦ του» ἀκίνητο καὶ μόνο σ' ἂν τοὺς εἶδε καὶ γύρισαν τοὺς εἶπε:

—Σαλεύγετε δὰ κ' ἄλλη φορὰ νὰ μὴ μὲ πειράξετε, γιατί θὰ κάμω τὸ μνημῆμά σας ὅπου σᾶσε βρῶ.

Ὁ Τσουδερογιακουμῆς δὲν ἤξερε τὸ φόβο. Δὲν ἐδειλιοῦσε μπρὸς στὸ μεγαλύτερο κίνδυνο κι' ἡ προστασία ποῦδινε στοὺς χριστιανούς μὲ τοὺς διαλεκτοὺς του συντρόφους ἔφτανε ὡς τὸ Μυλοπόταμο καὶ κάποτε κι' ὡς τὴ Μεσσαρᾶ.

Σ' ὅλα τὰ χωριά εἶχε φίλους ποὺ τὸν ἐλάτρευαν καὶ τὸν βοηθοῦσαν καὶ μαζί μ' αὐτοὺς σιγὰ-σιγὰ ἀποκοτοῦσε καὶ τούρκους φίλους, γιατί τοὺς προστάτευε κι' αὐτοὺς ἀπ' τοὺς γιανιτσαρούς. Ἦταν ἀρκετὸ νᾶχη κανένας φίλο τὸ Τσουδερογιακουμῆ, γιὰ νὰ τὸν φοβοῦνται καὶ οἱ πιδὸ σκληροὶ γιανίτσαροι.

Ἐνας τέτοιος, ὁ Χουσεῖν Ἀγᾶς ἀπὸ τοῦ Γάλλου τὸν πρόδωκε στίς 3 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1805. Δεκαπέντε χρόνια περνοδιάβαινε τὰ βουνὰ ξαπλώνοντας τίς προστατευτικὲς του φτεροῦγες σὲ κάθε δυστυχῆ χριστιανὸ ἢ Τούρκο, ποὺ ζητοῦσε τὴ βοήθειά του, καὶ κανένας δὲν τὸν πρόδωκε. Μὰ ὁ Χουσεῖν Ἀγᾶς πουλήθηκε στὸν πασᾶ τοῦ Ρεθύμνου κι' ἓνα βράδυ ποὺ προμελετημένα τὸν εἶχε καλέσει μὲ τοὺς συντρόφους του σὲ γλέντι, εἰδοποίησε μέσα στὸ Ρέθυμνο καὶ κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἔζωσαν τὸ σπίτι ποὺ γλεντοῦσαν πενήντα διαλεκτοὶ γιανίτσαροι.

Ἀπ' τὰ γανγίσματα τῶν σκύλων ὁ Τσουδερογιακουμῆς κατάλαβε τὴν προδοσία καὶ μὲ τρόπο βγάζοντας ἔξω στὴ λοτζέττα τὸ Χουσεῖν Ἀγᾶ κουκουλωμένο μὲ τὸ δικό του καπότο, ποὺ τοῦ τὸ πρόσφερε δῆθεν γιὰ νὰ τὸν προστατεύσῃ ἀπ' τὴν παγωνιά, γιατί γρήγορα κατάλαβε τὴν προδοσία του, τὸν εἶδε νὰ πέφτῃ σκοτωμένο ἀπ' τοὺς τούρκους ποὺ παραμόνευαν καὶ ποὺ θάρρεψαν πὼς ἐσκότωσαν τὸ χαϊνὴ.

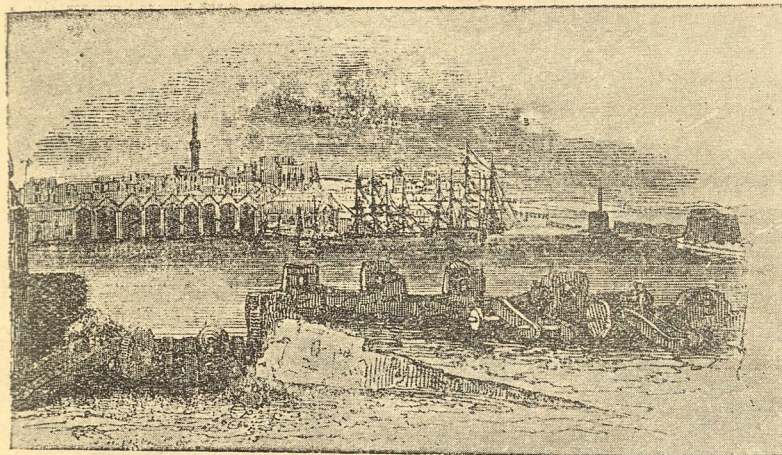
Προτοῦ προφτάξουν οἱ ἔξω νὰ κάμουν ἐπίθεσι, αὐτὸς σβύνοντας τὸ λύχνο χύθηκε ἔξω μὲ τοὺς συντρόφους του μὲ γυμνὰ γιαταγάνια καὶ σκοτώνοντας δυὸ γιανίτσαρους, πὸν κρατοῦσαν τὴν πόρτα κ' ἓνα ἀκόμη ἄλλο, πὸν προσπάθησε νὰ κόψη τὸ δρόμο τους, ἔφυγαν χωρὶς νὰ πάθουν μῆτε κἂν ἀμυχή.

Μὰ ἡ προδοσία αὐτὴ καὶ τὸ ἔξακολουθητικὸ «ντιγέτι» πὸν κατὰστρεψε τὴν οἰκογένειά του, ὡς καὶ ὁ διαρκὴς κίνδυνος πὸν διέτρεχε ἡ ζωὴ τοῦ γέρο πατέρα του, τὸν ἔκαμαν ν' ἀποφασίσῃ μὲ τοὺς συντρόφους του νὰ φύγῃ γιὰ τὴν Αἴγυπτο. Πῆρε τὴν γνώμη τοῦ μεγάλου του ἀδελφοῦ Γεωργίου, τοῦ μετέπειτα Στρατάρχη, πὸν ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὄχι μόνον δὲν τὸν παρεμπόδιζε στὸ ἔργο του, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξωθοῦσε καὶ τὸν ἐνίσχυε, ἀφοῦ αὐτὸς δὲν μπορούσε ἔχοντας πολυμελῆ οἰκογένεια νὰ τὸν μιμηθῇ καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν χαϊνικὴ ζωὴ του, κ' ἔφυγε μὲ λίγους συντρόφους του. Ὡς ἐπῆγαν στὴν Αἴγυπτο τοὺς κατέταξαν στὸ ἐκλεκτὸ πολεμικὸ σῶμα τοῦ Σατράπου κ' ἐκεῖ ζοῦσαν μὲ σχέδια γρήγορου γυρισμοῦ στὴν Κρήτη. Κ' ὅμως οἱ γιανίτσαροι πὸν ἔξουτελίστηκαν τόσο ἀπ' τὴν παλληκαριά τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, κ' ἐκεῖνοι ποῦχασαν δικούς τους ἀπ' τὸ ἐκδικητικὸ του χέρι, ἔστειλαν πέντε ἐκλεκτὰ παλληκάρια τους, ἅμα ἔμαθαν πὸν βρίσκεται γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Πραγματικῶς τὸ κατώρθωσαν στὴν Ἀλεξάνδρα μέσα σ' ἓνα κουρεῖο.¹ Μὰ προτοῦ σκοτωθοῦν μαζί μὲ τὸν Μανούσακα, τὸν ἀδελφοχτό του, σκότωσαν δυὸ καθέννας τους κ' ἀπ' τοὺς πέντε ἐκδικητὲς τούρκους μόνον ὁ ἓνας γύρισε.

Ο ΚΑΝΑΚΗΣ ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΑΚΗΣ

Ἕνας ἄλλος ἦρως πὸν δὲν ἔγινε «χαϊνης» ἀλλὰ τεχνικώτερα ἔπαιρνε τὴν ἐκδίκησί του τὰ ἴδια χρόνια, πὸν ὁ Τσουδερογιακουμῆς μὲ τοὺς περιφημοὺς συντρόφους του τρομοκρατοῦσε τοὺς Τούρκους τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, τ' Ἀμαριοῦ καὶ τοῦ Ρεθύμνου, ἦταν ὁ Κανά-

1.— Στὴν πρώτη μου δημοσίευσί ὡς καὶ τὶς «Κρητικὲς Βιογραφίαι» ἀναφέρω τὸ θάνατο τοῦ Τσουδερογιακουμῆ πὸς γίνηκε τὸ 1806, καὶ ἔξι μέρηδες προτοῦ φθάσῃ στὴν Αἴγυπτο ὁ Ναπολέων, ἐν ᾧ ὡς εἶναι γνωστὸν στὴν Αἴγυπτο ἔφθασε ὁ Ναπολέων στίς 2 τοῦ Ἰουλίου 1798. Στὸ λάθος αὐτὸ παρερῶθηκα ἀπὸ τὸ συγγραφεὶ τὸν «Παραλλήλων βίων» Ἀναστ. Γούδα ὅπως παρερῶθη καὶ ὁ Κριάσης στὴ δευτέρα του ἐκδοσί. Ὁ Ναπολέων πέρασε ἀπ' τὴν Κρήτη στίς 27—29 Ἰουνίου 1798. Σταμάτησε στὰ Σφακιά καὶ στὴ Γεράπετρο πὸν ἔμεινε μιά βραδιὰ καὶ πῆρε μαζί του καὶ ὀγδοήντα δυὸ Κρητικὸς διαλεκτὰ καὶ ὠραιόκορμα παλληκάρια.

ΤΑ ΧΑΝΙΑ

ὅπως τὰ βρῆκε ὁ Πάσλεῦ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1834.

κῆς Βουγιουκλάκης ἀπ' τὴ γενιὰ τῶν Καλλικρατιανῶν Σπαντίδων. Ὁ Κανάκης, περιφημὸς γιὰ τὴν ὠμορφιά του, τὴν λεβεδιά του καὶ τὴν παλληκαριά του, δέχτηκε μιά μέρα μὲς στὸ Ρέθυμνο, ποῦχε κατεβῆ. τὴν πρόσκλησι κάποιου φίλου του γιανίτσαρου, πὸν τὸν φθονοῦσε γιὰ τὴν ὠμορφιά του καὶ τὸν «ἀντρείστικο ἀέρα» του. Μὰ γλήγορα ἐν ᾧ γλεντοῦσαν οἱ δυὸ τοὺς βρέθηκε μέσα σ' ἔξι γιανιτσαρούς. Κατάλαβε τὶ τὸν περιμένε καὶ χωρὶς πολλὴ σκέψι, ἅμα ἄρχισαν νὰ τὸν προσβάλουν σκοτώνει τοὺς δυὸ ἀπ' αὐτοὺς καὶ φεύγει. Κατέφυγε στὸ Ἡράκλειο μετημφισμένος σὲ Τούρκο καὶ κατετάχθηκε σ' ἓνα γιανιτσαρικό Τάγμα. Γλήγορα γίνηκε ξακουστός. Μὰ μετὰ χρόνια κάποιος γιανίτσαρος τὸν ἀνεγνώρισε. Δὲν τολμοῦσε νὰ τοῦ ἐπιτεθῇ φανερά. Τὸν προσκάλεσε προκλητικὰ νὰ παραβληθοῦν στὸ πῆδημα πηδώντας τὴν περιφημὴ «Πηγάδα», πὸν σώζεται ἀκόμα κοντὰ στὴ συνοικία Λάκκος. Κατάλαβε τοὺς σκοπούς του ὁ Κανάκης καὶ τὸν σκότωσε πάνω στὸ τσάκωμά τους προτοῦ πηδήσουν. Ἐφυγε στὴν Ἀργυροῦπολι. Ἐκεῖ συναντᾷ τὸ περιφημὸ αἰμοβόρο γιανίτσαρο Ἀμπτοῦλ Ἀγᾶ· τὸν σκοτώνει κ' αὐτόν· μὰ ὡς τόσο τὸν κυνηγοῦσαν παντοῦ κ' ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ γιὰ καιρὸ στὰ Σφακιανὰ βουνά, πὸν δὲν τολμοῦσαν εὐκόλα οἱ γιανίτσαροι νὰ συνεχίσουν τὴν καταδιώξί τους μετὰ τὴν καταστροφὴ μάλιστα τοῦ Ἀληδάκη.

Ο ΣΠΑΝΙΑΣ

Ὁ διαλεκτὸς φίλος τοῦ Τσουδερογιακουμῆ, ὁ Σπάνιας μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γιακουμῆ δὲν μπορούσε νὰ ζήσῃ πιά στὴν Αἴγυπτο καὶ γύρισε πίσω στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν ἐκδικητικὸ του ἀγῶνα μαζί μὲ τοὺς Βέργηδες, τὸ Λόγιο, τὸν Καζάνη, τὸν Ἄνουφαντή, τὸ Λεράτο, τὸν Κωνστάντουλα καὶ ἄλλους καὶ ἀργότερα μὲ τὸν Ξωπατέρα, ὅσπου σκοτώθηκε, ἀφ' οὗ πρῶτα ἄπειρες φορὲς πῆρε πίσω τὸ αἷμα τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ φίλου του.

ΧΑΡΗΤΕ ΕΞΕΙΣ ΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

Τὸ μήνυμα τῶν ἀνδρειωμένων χαϊνήδων καὶ ἀπὸ τὸν τάφο ἀκόμα ἐπλήθαινε τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡρωϊκῶν περιφρονητῶν τοῦ θανάτου:

«Ἀκούσεν ἴντα μήνυσε γεῖς νιὸς ἀπὸ τὸ Νάδη
Χαρῆτε σεῖς οἱ ζωντανοὶ εἰς τὸν ἀπάνον κόσμον.
Γιατ' ἐπᾶ ποῦμεστ' ἐμεῖς στενὸς μᾶς εἶν' ὁ τόπος.
Δὲν ἔχει ὁ Νάδης κοπελιάς μηδὲ καὶ χαροκόπους
μηδὲ καὶ σημαδότοπους νὰ σημαδεύουν οἱ γι' ἄντρες.
Μηδὲ καὶ βόλι δὲ χωρεῖ γιατ' εἶν' πηλὰ καὶ βοῦρα».

Καὶ στὸν Ἄδη ἀκόμα τὸ Κρητικὸ παλληκάρι ὠνειρευότανε νάβρῃ τόπο κατάλληλο γιὰ τὴν ἀθλητικὴ του ἄσκησι, τὸ περίφημο βόλι, ποὺ κάθε μέρα ἀπασχολοῦσε τίς ὥρες τῆς σχολῆς του, καὶ οἱ ζωντανοὶ τόσο ἀγαποῦσαν τὸ βόλι τους, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ φανταστοῦν πὼς θὰ μπορούσαν νὰ πετύχουν τέτοια εὐτυχία στὸν κάτω κόσμον. Ἔτσι ὁ νεκρὸς τοὺς διπλοπαραγγέλλει νὰ χαροῦν ὅσο ζοῦν.

Καὶ κάθε τόσο καὶ καινούργιος ἐκδικητὴς ξεπετιότανε γιὰ νὰ προστατεύσῃ σὲ μιὰ σκληρὴ περίοδο μιὰ περιφέρεια ἐκτεταμένη, ὅση συνώρευε μὲ τὸ βουνὸ ποὺ ὁ ἡρωϊκὸς χαϊνὴς διάλεγε γιὰ ὀρηκτήριό του.

ΔΙΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ

Ἡ Κρήτη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη περνοῦσε τὴ δυσκολότερη καὶ σκληρότερη δοκιμασία της. Κάθε δύναμις, κάθε κῦρος τῆς Πύλης πάνω στοὺς γιανιτσάρους εἶχε χαθῆ καὶ αὐτοί, ἐλεύθεροι, ὠργιάζαν σὲ πιέσεις κατὰ τῶν δυστυχησμένων χριστιανῶν.

Ὁ γερμανὸς Σίμπερ στὴν περιήγησί του λέει: «Κάμμιά χώρα καὶ καμμιά ἐπαρχία τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους δὲ διοικεῖται χειρό-

τερα ἀπὸ τὴν Κρήτη. Οἱ Τοῦρκοι στὴ χώρα αὐτή, μικροὶ μεγάλοι, κάνουν ὅ,τι θέλουν. Ὑπερασπίζονται τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ δὲν ἀνέχονται ξένο στρατό, γι' αὐτὸ καὶ ὁ μέγας κύριος, ὁ Σουλτάνος, δὲ στέλλει στρατὸ ἀπὸ ξένα μέρη στὴν Κρήτη. Τὰ ἐννιά συντάγματα εἶναι κύριοι μὲ ἀπεριορίστα δικαιώματα καὶ ὑποδέχονται τὸν πασᾶ, ποὺ στέλλει ἢ Πύλη, μόνο γιὰ τὸν τύπο. Ὁ πασᾶς δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ τοὺς ἐπιβληθῆ. Τὸν ἀφήνουν ὅμως νὰ διαρπάξῃ ὅ,τι οἱ ἄλλοι ἔχουν ἀφήσει στοὺς Ἑλληνας. Ἐπειδὴ ὁ πασᾶς δὲν ἔχει στρατιῶτες δικούς του παρὰ μόνο μιὰ τιμητικὴ φρουρὰ τοὺς καβάσηδες (πασα-λῆδες) δὲν ἔχει τὴ δύναμι νὰ ἐπιβληθῆ σ' ἓνα ὄρτᾶ (γιανιτσάρικο τάγμα) καὶ νὰ κρατήσῃ τὴ θέσι του, ἢ νὰ δείξῃ τὰ δικαιώματά του, περιορίζεται μόνο σ' ἀπειλές. Ἡ Πύλη ἱκανοποιεῖται μόνο στὴ φαινομενικὴ ὑποταγὴ τῶν γιανιτσάρων καὶ γι' αὐτὸ δὲν τοὺς ταράσσει στίς κακουργίες τους, μὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ οἱ γιανιτσαροὶ ἀνενόχλητοι ἀφήνουν τοὺς πασάδες, τοὺς κιαγιάδες, τοὺς δεφτερντάρηδες, τοὺς γιανιτσαραγάδες καὶ τοὺς ἄλλους ὑπαλλήλους τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διαρπάζουν τοὺς Ἑλληνας καὶ νὰ φεύγουν ὅπως θέλουν μετὰ τὸν πλουτισμὸ τους».

Σὲ μιὰ τέτοια φρικτὴ κατάστασι ἡ ἀγωνία τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἐτοίμασε τὴν ἔγερσί του καὶ προπαρασκεύασε ψυχικὰ τὰ ἡρωϊκὰ παλληκάρια του γιὰ τὸ μεγάλο ἀγῶνα. Ὅσο πολὺ καὶ ἂν ἦταν τὸ Κρητικὸ αἷμα ποὺ χάθηκε μὲ τὸ μαχαίρι καὶ τὸν ἐξισλαμισμὸ, πάντα πλήθαινε μὲ τὴ θεία βούλησι. Ἡ πολυτεχνία ποὺ παρατηρεῖται μετὰ κάθε καταστροφὴ καὶ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ κάποια ἀνεξερευνήτη φυσιολογικὴ δύναμι γιὰ ν' ἀναπληρώνη τὰ κενά, καὶ νὰ φέρῃ ἰσορροπῆσι, παρουσίασε καὶ στὴν τυραννομένη Κρήτη φαινόμενα πρωτοφανῆ. Ὑπῆρχαν οἰκογένειες ποῦχαν δέκα γιουὺς καὶ ἄλλες δέκα ἐπτὰ παιδιὰ, μὲ ἐννιά ἢ δέκα γιουὺς. Οἱ νέοι ἄνδρες ποὺ ξεπηδοῦσαν κάθε μέρα ἦσαν καὶ πιὸ διαλεκτοί, γιατί εἶχαν τὴ ρίζα τους ἀπὸ σπόρο ξεκαθαρισμένο καὶ δοκιμασμένο στίς σκληρότερες δοκιμασίες καὶ στὴν ἡρωϊκότερη ἐγκαρτέρησι. Διαισθανότανε ὁ Κρητικὸς λαὸς τὸ μεγάλο σηκωμὸ καὶ παρασκεύαζε τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ σκληρὴ μὰ ἀναγκαία ἄσκησι.

ΑΔΙΚΕΣ ΜΟΜΦΕΣ

Τὰ Σφακιά ξαρρωστοῦσαν καὶ ἀνελάμβαναν πιά ἀπὸ τὸ μεγάλο κλονισμὸ τους καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν τούρκων πάνω στὰ περὶφανα βουνὰ τους εἶχε ἐξασθενήσῃ σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Τουρκίας ὁ Μουντεβελιαγᾶς (ποὺ διαχειριζότανε τὰ βακούφικα) δὲν

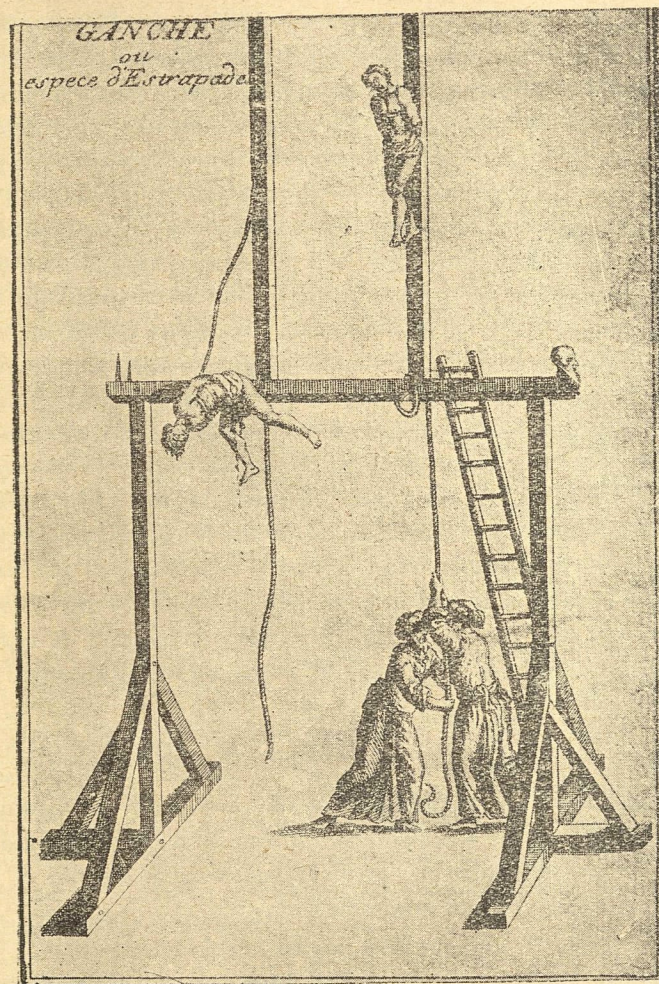
τολμοῦσε νὰ προβῆ σὲ καμμιά ἐνέργεια χωρὶς τὴ γνώμη τῶν προκρίτων (γεροντάδων) τῶν Σφακιῶν.¹

Ἡ ναυτιλία καὶ τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τοὺς εἶχε πάλι δώσει τὴν πρώτη ἰσχὺ κι' ὁ πληθυσμὸς ξαναβρῆκε τὴν πρώτη ζωὴ του. Κι' ὅμως πολλοὶ ἀπὸ κείνους ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὸ σκληρὸ ἀγῶνα τοῦ 1770 ἢ πολλὰ ἀπὸ τὰ παιδιὰ κείνων ποὺ σκοτώθηκαν ἢ αἰχμαλωτίστηκαν, δὲν ξαναφῆκαν τὰ τουφέκια τους, ἀλλὰ περιτρέχοντας τὶς γύρω ἀπὸ τὰ Σφακιά ἐπαρχίες ἐτιμωροῦσαν κάθε τουρκικὴ σκληρότητα. Δυστυχῶς κάποτε ἡ ἀνάγκη καὶ κάποτε ἡ συνήθεια τῆς σκληρότητας, εἶχαν μεταβάλει μερικὸς ἀπὸ αὐτοὺς, ἔστω καὶ λίγους, σὲ πιεστάς γενικῶς ὄλων, τούρκων καὶ χριστιανῶν, καὶ μάλιστα τῶν χριστιανῶν ἐκείνων, ποὺ ἔκαναν δουλικὲς τρυφερότητες στοὺς τούρκους κι' αὐτὸ ἔγινε αἰτία νὰ κακοχαρακτηρισθοῦν γενικὰ οἱ χαϊνηδες τῶν Σφακιανῶν καὶ νὰ τοὺς κηρυχθῆ ἓνας συστηματικὸς πόλεμος ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, μὰ κι' ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τῶν γύρω ἐπαρχιῶν. «Σφακιανὸ κι' ἂν κάμης φίλο βάστα καὶ κομμάτι ξύλο» ἔλεγαν ὅλοι, τούρκοι καὶ χριστιανοί, καὶ τὸ μῖσός τους πρὸς δλόκληρο τὸν ἡρωϊκὸ λαὸ ἦταν τέτοιο, ποὺ χωρὶς αἰτία κάποτε ἂν εὑρισκαν Σφακιανὸ ξεμοναχέμενο τὸν σκότωναν.

Οἱ θάνατοι αὐτοὶ τόσο ἄδικοι, ποὺ φανέροναν μαζί μὲ τᾶλλα καὶ τὴν ἀγνωμοσύνη κείνων γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ Σφακιά ἐθυσιάστηκαν, ἐδικαιολογοῦντο ἀπὸ τὶς αὐστηρὲς διαταγὲς τῶν Ἀγάδων, ποὺ ἂν μάθαιναν πὼς ἐπέρασε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Σφακιανῶν καὶ δὲν τὸν προόδιδαν οἱ ἄλλοι, ἦταν ἔτοιμοι νὰ τοὺς ἐπιβάλουν τὶς ἀγριότερες τιμωρίες καὶ πολλὲς φορὲς καὶ τὸ θάνατο. Κι' ὅμως ἡ δικαιολογία αὐτὴ ἦταν ἄναδρη καὶ κανένας φόβος δὲν ἦταν ἱκανὸς νὰ ἀλαφρύνῃ τὸ βαρὺ τῆς χαρακτηρισμοῦ.

Παρ' ὅλο αὐτὸ τὸ δίκαιο παράπονο τῶν Σφακιανῶν, ποὺ παρσύροντο ἀπὸ λίγους κακοποιοὺς σὲ ἐξευτελιστικὸς χαρακτηρισμοὺς ἄδικους κι' ἀδικαιολόγητους, ὁ ἐξαιρετικὸς αὐτὸς λαὸς, ποὺ διψοῦσε ἐκδίκησι καὶ ποὺ ποθοῦσε γιὰ ὅλους ἐλευθερία, ἔτοιμαζότανε κι' ἀπο-

1.—Ο Ε. Γ. Γενεράλης δημοσιεύει στὸ Δ' τεῦχος τοῦ Π. Δ. Β. τοῦ Κρητικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1813 ποὺ ἐγράφηκε στὸ Ἀσκόφου. Ἀπ' αὐτὸ μαθαίνομε πὼς ὁ Ἀπτοῦλ Ἀχιμετ Ἐφέντης μουτεβελιαγὰς τῶν Σφακιῶν, γιὰ νὰ δώσῃ ἓνα ἀθωωτικὸ πιστοποιητικὸ γιὰ τὸν Πολιὸ Παπαδάκη, πέρνει τὴν ἔγκρισι καὶ γνώμη τῶν γεροντάδων τῶν Σφακιῶν. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ κι' ὁ τρόπος ποὺ γράφεται δείχνει πὼς χωρὶς τὴν ἔγκρισι τῶν γεροντάδων καμμιά, ἀπολύτως καμμιά, πρᾶξι ἢ ἐνέργεια τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς τουρκικῆς διοικήσεως δὲν ἦταν ἔγκυρη.

ΤΟ "ΤΣΙΓΚΕΛΙ"

τὸ τρομερὸ μαρτύριο τῶν ραγιάδων μετὰ τὴν κατάληψι τῆς Κρήτης ἀπ' τοὺς Τούρκους ποὺ διατηρήθηκε ἀρχετὰ χρόνια γιὰ τὴν τιμωρία τῶν χαϊνηδων.

θήκευε ὁρμὴ καὶ μένος γιὰ νὰ τὸ ξεχύση μιὰ μέρα στὶς γύρω ἐπαρχίες καὶ νὰ δείξῃ πὼς κείνος, ποὺ εἶναι πρόθυμος νὰ δώσῃ τὴ ζωὴ του γιὰ μιὰ ἰδεολογία, εἶναι ἀνίκανος νὰ κατεβῆ σὲ πρᾶξι ταπεινὴ. Αὐτὰ θὰ τὰ δοῦμε ἀργότερα καὶ προχωροῦμε στὰ γεγονότα ποὺ ἤρθαν μετὰ τὴν ἄτυχη ἐπανάστασι τοῦ 1770.

Ὁ Σαβαρὴ πού περιηγήθηκε τὴν Κρήτη τὸ 1779 ἀναφέρει ὅτι: «Ἡ τιμὴ νὰ μπαίνει καβαλλάρης χριστιανὸς στὴν πόλι εἶχε ἀπομείνει μόνο στὸ Μητροπολίτη τοῦ Ἡρακλείου καὶ στοὺς Εὐρωπαίους. Κάποτε πού ὁ ἐπίσκοπος τῶν Χανίων θέλησε νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀπαγόρευσι αὐτὴ καὶ μπῆκε στὴν πόλι συνοδευόμενος καὶ μὲ πολλοὺς κληρικούς, δὲν ξεπέζεψε, ἀλλὰ πῆγε ὡς τὴν Ἐπισκοπὴ καβαλλάρης. Οἱ φρουροὶ γιανίσαροι στὴν ὕβρι αὐτῆ, μάζεψαν τᾶλλο πρωτὶ ὄλο τὸ στρατοποιημένο ὄχλο καὶ τοῦ εἶπαν τὴ μεγάλη προσβολὴ πού τοὺς ἔκαμε ὁ δεσπότης. Ἀποφάσισαν νὰ τὸν κάψουν μαζί μὲ τοὺς κληρικούς ποῦχε στὴν ἐπισκοπῆ. Μάζεψαν ξύλα κ' ἦταν ἔτοιμοι νὰ δώσουν φωτιά, βρίζοντας μὲ τίς χυδαίστερες βροσιές. Θὰ τοὺς ἔκαιγαν ὅλους ἂν δὲν ἐπρόφτανε ὁ πασὰς νὰ συγκρατήσῃ τὸν ὄχλο διακηρύττοντας νέα διαταγὴ, πού δὲν ἐπέτρεπε πιά σὲ κανένα χριστιανὸ νὰ κοιμᾶται μέσα στὴν πόλι πού κλειοῦσαν τὰ φρούρια. Ἡ ἐκδίκησι αὐτὴ βάσταξε αὐστηρά. Ἐβλεπε κανένας κάθε βράδυ τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς χριστιανούς νὰ βγαίνουν ἔξω ἀπ' τὴν πόρτα τῶν Χανίων καὶ νὰ τραβοῦν στὴν κοντινὴ πεδιάδα γιὰ νὰ γυρεύουν ἄσυλο. Οἱ ἐργατικοὶ κ' οἱ φτωχοὶ δὲν μπορούσαν νὰ νοικιάζουν δωμάτια στὰ μετόχια κ' ἐκοιμόντανε ἄλλοι σὲ βάγγες κ' ἄλλοι στὰ χωράφια κάτω ἀπὸ δένδρα, ἐν ᾧ οἱ γυναῖκες τοὺς ἀπηλλαγμένες ἀπ' τὴν ἀπαγόρευσι αὐτοὶ ἔμεναν στὰ σπίτια των. Ἡ ἐξίαισις αὐτῆ, πού τιμᾶ τὴν τουρκικὴ λεπτότητα (!) ἔδιδε αἰτία σὲ πολλὰς κοροϊδεῖς. Οἱ σύζυγοι ὕστερα ἀπὸ δυὸ μῆνες ζήτησαν συμβιβασμὸ μὲ τὸ χρεῖμα, πού ἦταν τὸ φάρμακο ὅλων τῶν δυστυχιῶν των, ἔσμιξαν τὰ «σακκούλια» των καὶ κατώρθωσαν μ' ἓνα σοβαρὸ χρηματικὸ ποσὸν ν' ἀκυρώσουν τὴ διαταγὴ, μὰ ἐπλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ τὸ ὑπερήφανο πραξικόπημα τοῦ ἐπισκόπου των.»

Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀπλούστατο καὶ τὸ πιὸ ἀνώδυνο γεγονός, μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανένας πῶς περνοῦσε ἡ μαρτυρικὴ ζωὴ τῶν ραγιάδων μετὰ τὸ 1779. Ὁ Σαβαρὴ πού βρέθηκε νᾶναι παρὼν τότε, τὸ περιγράφει μ' ὅλη τὴν τραγικὴ του ἀπλότητα καὶ δίνει τὰ στοιχεῖα νὰ σχηματίσωμε τὴν ὅλη εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ ραγιά.

Ο ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΖΑΣ

Ἐνας ἱστορικὸς δὲν πρέπει ν' ἄχῃ σκοπὸ του τὴν «ἡρωοποίηση» τῶν ἀτόμων, ὅσον καὶ ἂν εἶναι τὰ ἄτομα αὐτὰ στοιχεῖα καὶ παράγοντες μεγάλων ἱστορικῶν περιόδων. Ἡ ἡρωοποίησις πολλὰς φορὰς ἐπιβάλλεται σ' ἓνα ἱστορικὸ σᾶν ἔργο δικαιοσύνης καὶ σᾶν ἀπότισις

φόρου εὐγνωμοσύνης στὰ ἄτομα ἐκεῖνα, πού μὲ τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ τους ρώμη ὑπῆρξαν οἱ ὑπερασπιστές, οἱ φύλακες, οἱ πρωτοπόροι τῶν μαζῶν, μὰ κ' ἄλλοτε ἢ ἐπιμονὴ στὶς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς ἐνὸς «χαίτη»—ἀντάρτη—ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἀνάγκη ἐνδυναμώσεως τῶν ἱστορικῶν χρωματισμῶν καὶ τόνων. Ἀλλὰ ἡ βίασις, πού ὀφείλει ἓνας ἱστορικὸς νὰ στηρίζεται, εἶναι ἄλλη. Ἡ ἔρευνα τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων καὶ τῆς κινήσεως τῶν μαζῶν εἶναι καὶ πρέπει νᾶναι τὸ κύριο καὶ σοβαρότερο ἔργο του. Βέβαια τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι κοπιωδέστερο καὶ δυσκολώτερο, ἀλλὰ καὶ μόνο ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται νὰ πετύχωμε πλήρη, σαφὴ καὶ καθαρὰ ἔκτυπη εἰκόνα τῆς πραγματικῆς ψυχικῆς συνθέσεως ἐνὸς λαοῦ σὲ μιὰ μακροσμένη ἱστορικὴ περίοδο ποῦπαιξε ρόλο βαρυσήμαντο στὴν ἐξέλιξι του. Ἄν δὲν κατορθώσῃ ἓνας ἱστορικὸς νὰ δώσῃ τὴν προοπτικὴ μιᾶς ἐποχῆς κ' ἂν δὲν μπορέσῃ νὰ μεταφέρῃ τὸν ἀναγνώστη καὶ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ζήσῃ στὴν ἴδια ἀτμόσφαιρα πού ζοῦσαν οἱ ἱστορούμενοί του, δὲν μπορεῖ νὰ πῆ πῶς εἶναι ἱστορικὸς, ἀλλὰ «παραμυθᾶς» χωρὶς βάθος, χωρὶς δύναμι, χωρὶς ἱκανότητα μεταφορᾶς σ' ἄλλες ἐποχές, πού ἀποτελοῦν τὸ κύριο γνῶρισμα ἐνὸς εὐσυνειδήτου ἱστορικοῦ.

Ἄν θὰ τραβηχθῶ, στὰ κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν, ἀπὸ μεμονωμένους ἥρωες, δὲν εἶναι αὐτὸ ἀκούσιό μου πάθημα, ἀλλὰ ἐσκεμμένο καὶ μελετημένο, γιὰ τὴ γνῶμη ὅτι ἡ ἰδιαίτερα περιγραφὴ τους, πού θὰ φθάσῃ πολλὰς φορὰς σ' ἀσήμαντες λεπτομέρειες, θὰ μᾶς δώσῃ μὲς στὶς πτυχές της ὄλο τὸ χρωματισμὸ τῆς ζωῆς τῶν ραγιάδων στὰς διαφόρους τραγικὰς περιόδους των, καὶ θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ χρωματισμὸ μιᾶς καθαρᾶς εἰκόνας τῆς θέσεως τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ὅλο τὸ διάστημα τῶν ἑκατὸν πενήντα πρώτων χρόνων τῆς σκλαβιάς του, ὡς τὴ μεγάλη του ἐπανάστασι.

Ἔτσι μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ πῆ ὅτι ὡς τίς παραμονές τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, θὰ δῆ κατακάθαρα μέσα στὴ ζωὴ τῶν πρωτοπόρων καὶ ὀδηγῶν «Χαίτηδων» τῶν Κρητικῶν βουνῶν, ὅλη τὴ ζωὴ τῆς Κρήτης καὶ θ' ἀναπνεύσῃ τὴ βαρεῖα ἀτμόσφαιρα τῶν σκλάβων, γιὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν Κρητικὴ ζωτικότητα καὶ ἐνέργεια, πού δὲν εἶχε καμμιά ἀπολύτως προπαρασκευή, καμμιά ἀπολύτως βοήθεια ἀπὸ κανένα ἔξω ἀπ' τὸ νησί, μὰ καὶ πολλὰς φορὰς ἀντίκρουσε κ' ἐπικίνδυνες ἐναντιότητες ἀδικαιολόγητες καὶ ἐπιζήμιες στὸν ὄλο ἑλληνικὸ ἀγῶνα ἀπὸ κείνους ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς ὁποίους θ' ἄπρεπε νὰ περιμένῃ ἐνίσχυσι.

Οἱ χαίνηδες τῶν Σφακιῶν ἔδιδαν φωτιά στίς γύρω ἐπαρχίες, κ' ὡς εἶπα σέ προηγούμενο κεφάλαιο, κ' ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἀσώματο, ὁ Τσουδερογιακουμῆς, ἐξήλωσε τὴν προστατευτικὴ του δρασί ἀπὸ τὸ 1790 ὡς τὸ 1805 στίς ἐπαρχίες τοῦ Ρεθύμνου. Ὅσο προχωροῦσαν οἱ καιροὶ κ' ὅσο οἱ Τοῦρκοι ἀπεθριώνοντο, τόσο κ' οἱ ἡρωϊκοὶ ὑπερασπισταὶ πλήθαιναν. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πρὸ διαλεκτοὺς χαίνηδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἦταν ὁ περίφημος Δ. Λόγιος. Τὸ θουλικό του ὄνομα τόφερεν ἑκατὸ ὀλόκληρα χρόνια ὁ Κρητικὸς λαὸς σὰν ἐξιδανικευμένο σὲ μιὰ ἀνωτερότητα παραπάνω ἀπὸ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς συμβατικῆς εὐτυχίας. Ὁ Λόγιος δὲν ἦταν ὁ συνηθεισμένος ἥρως· ὅ,τι ἔκανε τόκανε συνειδητά, γνωρίζοντας τὸ τί τὸν περίμενε καὶ τὸ τί κ' αὐτὸς περίμενε ἀπὸ τὴν ἐνέργειά του.

Γεννήθηκε στὸν Ἅγιο Θωμᾶ τὸ 1770 ἀκριβῶς τὶς μέρες πού ὁ πρωτοπόρος τῶν Κρητικῶν ἀγώνων Δασκαλογιάννης εἶχε σηκώσει τὰ Σφακιά στὴ πρώτη αἵματηρὴ διαμαρτυρία τῆς Κρητικῆς ψυχῆς κατὰ τοῦ τυράννου. Ὁ πατέρας του Παπᾶ Γιάννης Λογιάνκης Βαρούχας ἢ Λόγιος ἢ Παπαθωμᾶς, ἦταν καὶ λίγο γιατρός, ἀρκετὰ δὲ μορφωμένος γιὰ τὴν ἐποχὴ κείνη. Δὲν ἦταν ὅμως ἀκόμη δέκα χρόνων ὁ Δημήτρης καὶ μιὰ μέρα εἶδε νὰ φέρουν τὸ πατέρα του νεκρὸ στὸ σπίτι· τὴν εἰκόνα αὐτὴ δὲν τὴν ξέχασε ποτέ του. Ὁ αἰμοβόρος γιανίτσαρος Μαχμουτ Καζανζῆς ἀπὸ τὸν Κόλωνα, τὸν ἐπίεξε νὰ πάρῃ τὰ πρόβατά του στὰ δικά του κοπάδια καὶ νὰ τὰ βόσκουν οἱ βοσκοὶ του. Ὁ Λογιάνκης δὲν ἐσυλλογίστηκε τίς δαπάνες πού θ' ἀπαιτοῦσε ἢ ἀγγραφεὶα αὐτή, ἀλλὰ φοβήθηκε πὼς σιγά-σιγά θὰ καταντοῦσε νὰ τοῦ ἀρπάξῃ καὶ τὰ δικά του κοπάδια ὁ γιανίτσαρος, κατὰ τὸ σύστημα πού ἀκολουθοῦσαν τότε ὅλοι οἱ ἰσχυροὶ τοῦρκοι. Γιὰ κεῖνο ἀρνήθηκε νὰ δεχθῇ τὴν πρότασι τοῦ Μαχμουτ Ἁγᾶ. Αὐτὸς ἀποθηριώθηκε ἀπ' τὴν ἀπροσδόκητὴ ἀρνησι τοῦ ραγιά καὶ τραβᾶ τὸ μαχαῖρι του. Πρωτοῦ ἀκόμα ὁ δυστυχησμένος Λογιάνκης προφτάξῃ ν' ἀμυνθῆ, πέφτει κάτω νεκρὸς μ' ἀνοιγμένο τὸ κεφάλι.

Στὸ σπίτι τοῦ σκοτωμένου ἔπεσε ἡ συμφορὰ κ' ὁ ἀδελφός του Ἱερόθεος, πού ἦταν στὴ μονῆ Ἀπεξανῶν μοναχός, σπεύδει προστάτης. Μένει κοντὰ στὰ ὄρφανὰ καὶ προσπαθεῖ ν' ἀλαφρώσῃ τὴ σκληρότητα τοῦ πόνου τῆς ὀρφάνιας τους.

Κι' ὅμως ἡ κακὴ μοῖρα δίδει καινούργιο κτύπημα στὴν πολυπαθὴ οἰκογένεια τοῦ Λογιάνη. Μιὰ μέρα διεδόθηκε πὼς ὁ Ἱερό-

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

Μιὰ ἀπὸ τίς πρὸ ἱστορικῆς μονῆς τῆς Κρήτης. Εἰκόνα τοῦ Πάσλεῦ.

θεος κάνοντας ζευγάρι σ' ἓνα χωράφι του, βρῆκε θησαυρὸ ἀμύθητο. Ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ἢ διάδοσις ἔφθασε ὡς τ' αὐτιά τῶν Τοῦρκων πού ἐτοιμάσθηκαν νὰ τὸν πιάσουν, γιὰ τὸ τουρκικὸς νόμος κατεδίκαζε σὲ θάνατο κεῖνον πούβρισκε θησαυρὸ ἢ ἀντικείμενο ἀξίας στὸ χωράφι του γιὰ νὰ μποροῦν εὐκολώτερα νὰ παίρνουν καὶ κεῖνα πού βρῆκε καὶ τὴν περιουσία του, ἀπ' οὗ ὁ νόμος ἔκανε δήμευσι γενικὴ τῆς περιουσίας κείνων πού καταδικάζοντο σὲ θάνατο.

Ὁ Ἱερόθεος κατῴρθωσε παίρνοντας καὶ τὸ μικρό του ἀνεψιὸ Δημήτρη νὰ φύγῃ μιὰ νύκτα καὶ νὰ φτάσῃ στὴν Πάντοβα τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἐτοποθέτησε τὸν ἀνεψιὸ του κοντὰ σ' ἓνα καλὸ φαρμακεῖο. Ὁ μικρὸς Δημήτρης σὲ λίγα χρόνια μορφώθηκε σὲ τέλειο φαρμακοποιὸ κ' ἄρχισε μορφωνόμενος καὶ στὴν ἰατρικὴ, ἔτσι πού σὲ λίγο γίνηκε ὀνομαστός γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του μόρφωσι. Στὴν Πάντοβα ἔμεινε εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ θείου του ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ σὴν πατρίδα του, ν' ἀσκήσῃ ἐκεῖ τὴν ἐπιστήμη του καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴ χήρα μητέρα του καὶ τὴν πανωραία, ὡς τὴν φέρει ἡ παράδοσις, ἀδελφὴ του Μαρία.

Πράγματι κατὰ τὸ 1800 ἦλθε στὸν Ἅγιο Θωμᾶ, ὅπου δὲν

ἄργησε νὰ προσελκύσῃ τὸ σεβασμὸ ὅχι μόνο τῶν χριστιανῶν ὅλης τῆς Κρήτης, ποὺ ἔτρεχαν ἀπὸ παντοῦ ζητῶντας βοήθεια ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικά του φῶτα, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἰσχυρῶν Τούρκων. Ὁ σεβασμὸς αὐτὸς γίνηκε αἰτία νὰ συγκεντρώσῃ καὶ ἄλλο πλοῦτο καὶ νὰ ζῆ σὲ εὐμάθεια κ' εὐτυχία.

Κι' ὅμως ἡ εὐτυχία του δὲν ἐκράτησε πολὺ. Κάποιος γιανίτσαρος ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους τοῦ χωριοῦ Ἀξέντι ὁμαδικὰ ἐξιλαμισμένους χριστιανούς ἀπὸ παλιά, τοὺς περίφημους γιὰ τὴν αἰμοβορία τους, ὁ Τσιναλιῆ Ἀγάς, πῆγε μιὰ μέρα στὸν Ἀἰ Θωμᾶ. Ἡ κακὴ μοῖρα ἔφερε στὸ δρόμο του τὸ Δ. Κοσμαδάκη, τὸν ἄνδρα τῆς ἀδελφῆς τοῦ Λογίου, ποὺ ἀπὸ ἀνάγκη τὸν προσεκάλεσε στὸ σπίτι του καὶ τὸν φιλοξένησε πλουσιοπάροχα· ὁ γιανίτσαρος ἅμα γύρισε στὸ Ἀξέντι, θλιμμένος ἀπὸ τὴν ἀντίθεσι τῆς βρωμιάς τοῦ δικοῦ του σπιτιοῦ, ἐν ᾧ κι' αὐτὸς ἦτο πλούσιος, ὡς ἔφταξε ἄρχισε στὸ ξύλο τῆς γυναικῆς του.

Αὐτὸ γίνηκε αἰτία νὰ σκοτωθῆ ὁ Κοσμαδομημήτρης ἀπὸ τὸ γιὸ τοῦ Τσιναλιῆ, τὸ Δερβίση. Στὸν Ἀἰ Θωμᾶ ὁ φόβος εἶχε σκεπάσει τὸ χωριό. Οἱ προεστοὶ φοβισμένοι μαζεύτηκαν στὸ σπίτι τοῦ σκοτωμένου καὶ δὲν ἔκλαψαν τὸ νεκρὸ, ἀλλὰ τὰ μελλούμενα κακά. Τὸ πρωὶ σὰν πῆγαν τὸν ἀδικοσκοτωμένο στὸ νεκροταφεῖο, σκυφτοὶ κι' ἀμίλητοι καθένας τους, συλλογιζότανε ποιὸς θάταν ὁ δεύτερος, ποὺ θὰ τὸν ἀκολουθοῦσε στὸ χαμό. Τὴν ὥρα ποὺ κατέβασαν τὸ νεκρὸ στὸν τάφο, ὁ Λόγιος, ποὺ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ γαμπροῦ του μιλοῦσε κείνη τῆ στιγμῆ, λέει ξεφωνητὰ καὶ σταθερὰ μὲς στὴ γενικὴ σιωπῆ.

—Ἐ, κουνιάδε Δημητράκη. Ἄμε στὸ καλὸ καὶ στὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ, μὰ γὼ θὰ σ' ἐκδικήσω, καὶ δὲ θὰ ἡσυχάσω ἂν δὲ φέρω πάνω στὸ μνήμᾶ σου τὴν κεφαλὴ τοῦ Δερβίση.

Ὅλοι ἐτρόμαξαν γιὰ τὴν φοβήθηκαν πὼς ὁ γιατρός, ὁ καλὸς καὶ πρόθυμος προστάτης τους, τρελλάθηκε· μόνον τρελλὸς μποροῦσε τὴν ἐποχὴ κείνη, ὅχι νὰ σηκώσῃ χέρι, μὰ καὶ νὰ σκεφθῆ μόνον, πὼς θὰ μποροῦσε νὰ κτυπήσῃ ἕνα γιανίτσαρο καὶ μάλιστα γιανίτσαρο ἀπ' τὸ φρικτὸ κ' αἰμοβόρο Ἀξέντι.

Ἐτρόμαξαν ὅχι γιὰ τὴν σκέφθηκαν πὼς ὁ Λόγιος θὰ σκότωνε ἕνα τούρκο καὶ θάφευγε τὴν συμφορὰ σ' ὅλο τὸ χωριό τους—αὐτὸ δὲ ἦταν πρᾶγμα ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ—ἀλλὰ γιὰ τὴν παραφροσύνη τοῦ Λογίου ἔχαναν τὸν πιὸ ἐκλεκτὸ Ἀἰθωμανό, τὸν πιὸ

πλούσιο, τὸν πιὸ σοφὸ, καὶ τὸν πιὸ θερμὸ ὑποστηρικτὴ τῶν φτωχῶν ραγιάδων μὲ τὸ κῦρος ποῦχε στοὺς Τούρκους.

Μὰ ὁ Λόγιος τ' ἄλλο πρωὶ φεύγει γιὰ τὰ Σφακιὰ γιὰ νὰ προμηθευθῆ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια, γιὰ τὴν σ' ὅλη τὴν περιφέρειὰ τοῦ Μεγάλου Κάστρου δὲ βρισκότανε μῆτε μιὰ πιστόλα σὲ χεῖρα χριστιανοῦ μετὰ τὸ 1770. Στὰ Σφακιὰ ἀγοράζει ἕνα καρεφύλλη, τρεῖς πιστόλες, δυὸ μαχαίρια, σιλάχι, μπαλάσκες καὶ σφαῖρες καὶ ἀνόπλος σὲ λίγες μέρες φτάνει στὸ χωριό του μιὰ νύκτα. Οἱ χωριανοὶ του περίτρομοι ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητὴ ἐμφάνισί του, μαζεύτηκαν ὅλοι μὲ τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς προεστοὺς στὸ μεγάλο σπίτι τοῦ Ἀρχοντα Μουμουτζῆ καὶ καταλυπημένοι ρωτοῦσαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον τί μέλλει νὰ γίνῃ τώρα ποὺ ξεκαθαρίστηκε πὼς ὁ Λόγιος δὲν εἶχε τρελλαθῆ, ἀλλὰ μὲ τ' ὄτι σχεδίαζε θάφευγε τὴν πιὸ μεγάλην συμφορὰ στὸ χωριό τους. Μὲ τρόπο κάλεσαν τοῦ Μουμουτζῆ τὸ σπίτι τὸ Λόγιο κι' ὡς ἐπῆγε ἄρχισαν νὰ τὸν ἱκετεύουν.

—Ἐγὼ τ' ἀφήνω ὅλα. Πλοῦτο, εὐτυχία, ἀγαθὰ, τιμές, γιὰ τὴν δὲ βαστᾶ ἡ ψυχὴ μου, νὰ μὴν ἐκδικηθῶ. Ἀπὸ μικρὸς κρατῶ τὸ μῖσος μου φυλαγμένο γιὰ τὸν ἄδικο θάνατο τοῦ πατέρα μου, καὶ τώρα θὰ τὸν ἐκδικήσω μαζί μὲ τὸ θάνατο τοῦ κουνιάδου μου.

—Μὰ γιὰ τὸ Θεό, θὰ χαθῆς τοῦλόγου σου, θὰ χαθοῦμε καὶ μεῖς ἂνε τότε σκοτώσης μέσα στὸ χωριό μας.

—Μὴ φοβάστε, τοὺς λέει πικρογελώντας γιὰ τὴν δειλία τους, τὴν τόσο φυσικὴ ἄλλως τε στὰ χρόνια κείνα, ποὺ δὲν εἶχαν μῆτε σουγιά πάνω τους, κ' ἐγὼ θὰ προσπαθῆσω νὰ τότε σκοτώσω μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριό μας. Ἡσυχάσατε· Ντιγέτι—φόρο αἵματος—δὲ θὰ πληρώσετε.

Κ' ἔφυγε γυρίζοντας στὶς χαράδρες καὶ στὰ κοντινὰ βουνὰ γύρω ἀπ' τ' Ἀξέντι καὶ παραμονεύοντας τὸ Δερβίση, γιὰ τὸ σκοτωμὸ του ἤθελε ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐκδίκησί του, ὡς εἶχε ὑποσχεθῆ στὸ νεκρὸ του γαμπρό, πάνω στὸν τάφο του.

Δὲν εἶχαν περάσει ὀκτὼ μέρες κ' ἕνα βράδυ ποὺ βρισκότανε στὸ σπίτι τοῦ Φραγκιοῦ στὴ Μεγάλῃ Βρύση, κρυμμένος ἀπ' τὰ μάτια χωριανῶν, γιὰ τὸ σ' ὅλα τὰ χωριά οἱ χριστιανοὶ, ποῦχαν μάθει τοὺς σκοπούς του, φοβόντανε τὶς σκληρότατες συνέπειες τοῦ τολμήματός του, ἂν εἶχαν τὴν ἀτυχία νὰ γίνῃ ὁ θάνατος γιανιτσάρου στὸ χωριό

τους, μαθαίνει πώς πρωϊ-πρωϊ ὁ Δερβίσης θὰ πήγαινε μὲ τὸ Φραγκιὸ στὸ Κάστρο.

Σὲ λίγο βρέθηκε μέσα στὰ κλαδιά ποῦναι στὸ δρόμο πρὸς τὸ Ἡράκλειο ἀπ' τ' Ἀξέντι στὴν τοποθεσία «Καναβά». Πέντε δλόκληρες ὥρες περίμενε τὸ Δερδίση. Μιὰ στιγμή ἀκούει τὰ πέταλα τῆς φοράδας τοῦ Δερβίση καὶ τὸν βλέπει καβαλλάρη νὰ τραγουδᾷ.

—Ἐτοιμάσου, μωρέ, γιατί κ' ἐγὼ ἔμαι ἔτοιμος.

Ὁ Δερβίσης ἂν καὶ πάνοπλος καὶ παλληγάρι, ὅπως τὸν ἔλεγαν ὅλοι οἱ ἄλλοι γιαντσαροὶ, τάχασε κι' ἐκοκκάλιασε ἀπὸ φόβο, γιατί μέσα στὰ στραφτερὰ μάτια τοῦ Λόγιου εἶδε τὴν ἀπόφασί του.

—Γιὰ τὸ Θεό, δάσκαλε Δημητράκη,—ἔτσι τὸν ἔλεγαν κ' οἱ Τοῦρκοὶ ὅλοι τὸ μοναδικό τους γιατρό—μὴ μὲ σκοτώσης· λυπήσου τὰ νειάτα μου.

—Ποῦναι, μωρὲ μπουρμά, ἢ ἀντρεία σου; Γιάντα δὲν ἐλυπήθηκες ἐσὺ τὰ νειάτα τοῦ κουνιάδου μου, ποῦ τότε σκόκωσες χωρὶς αἰτία; Ἀπὸ πίσω, μωρέ, σκοτώνουνε οἱ ἄντρες; νὰ πῶς σκοτώνουνε οἱ ἄνδρες· ἀπὸ μπρὸς· καὶ τὸν πυροβολεῖ.

Ὁ Ἀγᾶς γέρνει καὶ πέφτει χάμω νεκρός. Ὁ Λόγιος μὲ ταχύτητα κόβει τὸ κεφάλι του καὶ φεύγει.

Ὅλη αὐτὴ τὴ γλήγορη σκηνὴ τὴν εἶδαν τρεῖς ζευγάδες τοῦρκοι, κρυμμένοι μέσα σὲ χαμόκλαδα ἀπ' τὸ φόβο τους· τὴν παρακολούθησαν περίτρομοι μὴ τολμώντας νὰ κάνουν καὶ τὴν παραμικρότερη κίνηση, ὅσπου ἔφυγε ὁ Λόγιος. Ἀφήνοντας τὰ βόδια τους ζεμένα στ' ἀλέτρια ἀπ' τὴ βιάσι τους, τρέχουν πρὸς τ' Ἀξέντι καὶ περιγράφουν τὴ γενναϊότητα τοῦ Λογίου ποῦ τὸν ἐξυμνοῦσαν καὶ τὸν θαύμαζαν, γιατί ἐκτύπησε ἀντρείστικα τὸ Δερβίση, ποῦκανε τὸ ψευτοπαλλήκαρο τῶν γιαντσάρων κι' ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ σηκώσῃ κἂν τὸ χέρι του καὶ νὰ τὸ φέρῃ στὸ σελάχι του. Ἀπὸ κακεντρέχεια οἱ ταπεινοὶ ζευγάδες Τοῦρκοι περιέγραψαν μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα τὸν ἥρωϊσμό τοῦ Λόγιου καὶ τὴν ταπεινότητα τῆς δειλίας τοῦ Δερβίση, ποῦ μπρὸς στὴν ταχύτητά του τᾶχε χαμένα κι' ἀπέθανε πάνω στὴ φοράδα του χωρὶς νὰ κουνηθῇ.

Οἱ λόγοι τῶν τριῶν τούρκων ἐταπείνωσαν τοὺς γιαντσαρούς τοῦ Ἀξεντιοῦ, γιατί δὲν ἐπερίμεναν πῶς σὲ ἐποχὴ ποῖ ἕνας «κακότηουρκος» μποροῦσε νὰ βάλῃ μπρὸς του ἕκατὸ «ρωμηοὺς» καὶ νὰ τοὺς δέρῃ σὰ ζῶα, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ διαμαρτυρηθοῦν γιὰ τὸ φόβο μὴ σκοτωθοῦν, τὸ νὰ σκοτωθῇ τὸ πρωτοπαλλήκαρο τῶν Ἀξεντιανῶν τοὺς ἐξευτέλιζε σὲ βαθμὸ ἀπίστευτο.

...μαθαίνει πώς πρωί-πρωί ἔδωκε
...στο Καστρο.

Σε λίγο βορέθηκε μέσα στα χλαδιά
Πανακίου ἀπ' τ' Ἀξένι στην τοποθεσία
...περίμενε τὸ Λεοδίση. Μία στιγμή
...τοῦ Λεοβίση καὶ τὸν βλέπει καθισμένο

...Ετοιμάσου, μωρέ, γιατί κ' ἐγώ
...Ὁ Λεοβίσης ἂν καὶ πάνοπλος καὶ καλὴ
...οἱ ἄλλοι γιανίτσαροι, τάχασε κ'
...μέσα στὰ στραφτερά μάτια τοῦ Λόγιου εἶπε

...Γιὰ τὸ Θεό, δάσκαλε Δημητράκη. Ἐπὶ
...οἱ ὅλοι τὸ μοναδικό τους γινεῖο μὴ μὴ
...καὶτα μου.

...Ποῦναι, μωρέ κατάνοιά, ἔχοντας
...καὶ τὰ κείτα τοῦ κοινῶν
...Ἄπο ποῦ, μωρέ, ἀντιλαμβάνεσαι
...ἀπὸ μὲν καὶ τὸν τυροβολι.

...Ὁ Ἄγας γέμει καὶ ἀρτεία χυμὸ νεκρὸς.
...την κοδεὶ τὸ κεφάλι τῆς καὶ ἀντι

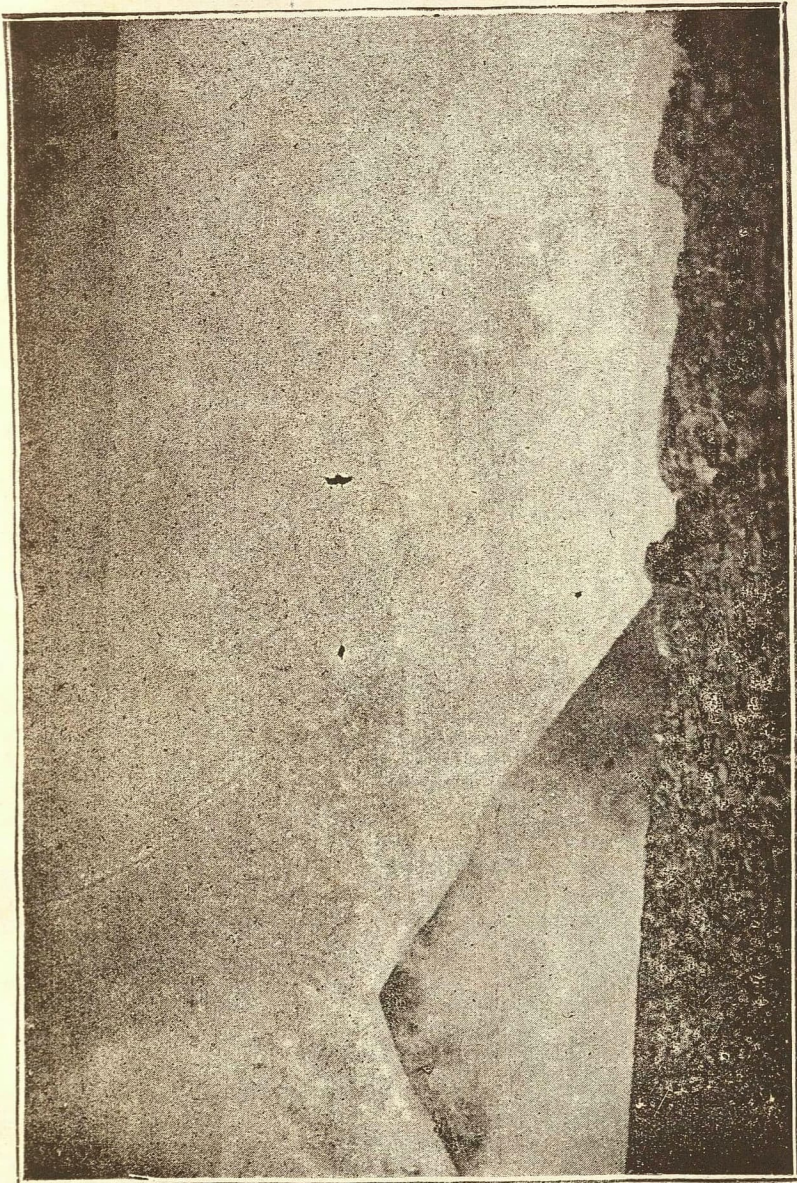
...Ὅλη αὐτὴ τὴ γαίμαρ ἀκίνητη
...μέσα σὲ χαμικλάδα
...πρὸς τὸν ἄνθρωπο μὴ τοῖμαγας
...ἀίμαρ, ὅσπου-ἔφυγε ὁ Λόγιος.

...ἀλέτρια ἀπ' τὴ βία τῆς
...την γενναϊότητα τοῦ
...θαυμάσαν, κατὶ ἐκτύπησεν ἀντροσι

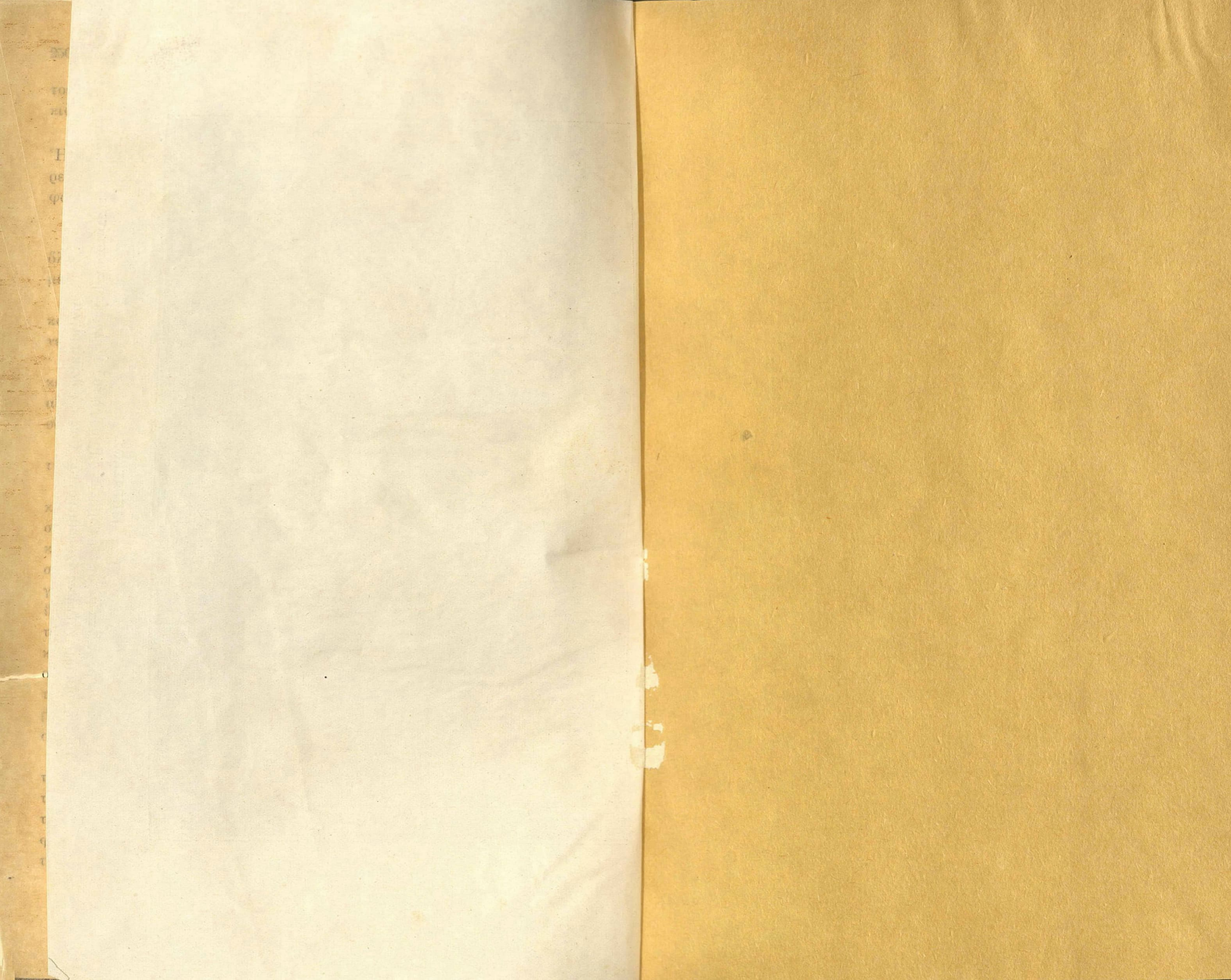
...τοπαλλήκαρο τῶν γιανίτσαροι
...ἐτόλμησε νὰ σπ
...ἀν τὸ χέρι τῆς καὶ νὰ τὸ φέρῃ
...στὸ στήθος τῆς. Ἀπὸ γαζα

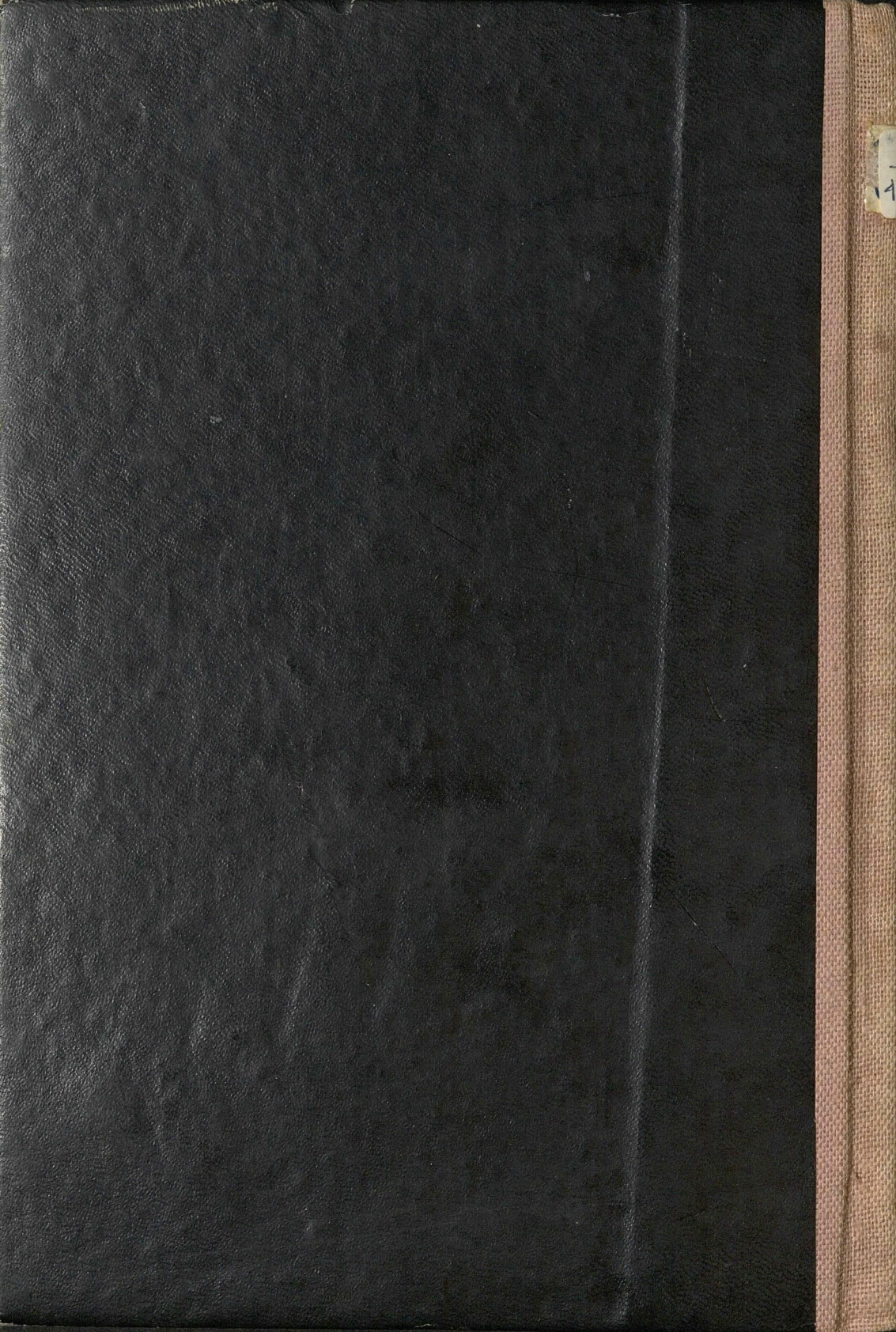
...οἱ ταρακτοὶ τῆς ἀδελφῆς
...τοῦ ἡλιόσιμ τοῦ Λόγιου καὶ τὴν
...βίση, καὶ ἀπὸ τὸν ἀντιτῆς
...ἀπὸ τὸν ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς

...Οἱ ἄλλοι ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς
...ἂν Ἀξένι, καὶ δὲν ἀντιτῆς
...τοῦκοι ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς
...τοῦ ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς
...φοβὸ μὴ ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς
...παντὸν τοῦ ἀντιτῆς τῆς ἀντιτῆς.

ΜΠΡΑΣΚΟΣ
Σχεπασιμένος πάντα μὲ σύνερα ἢ δεύτερη κορφὴ τοῦ Ψηλορείτη προστάτευε
τοὺς ἡρωϊκοὺς «χαϊνήδες» χρησιμοποιώντας τους σὰ θεϊκὴ βίγλα.

14